ISSN 0130-7037

Наука і суспільство

3'91

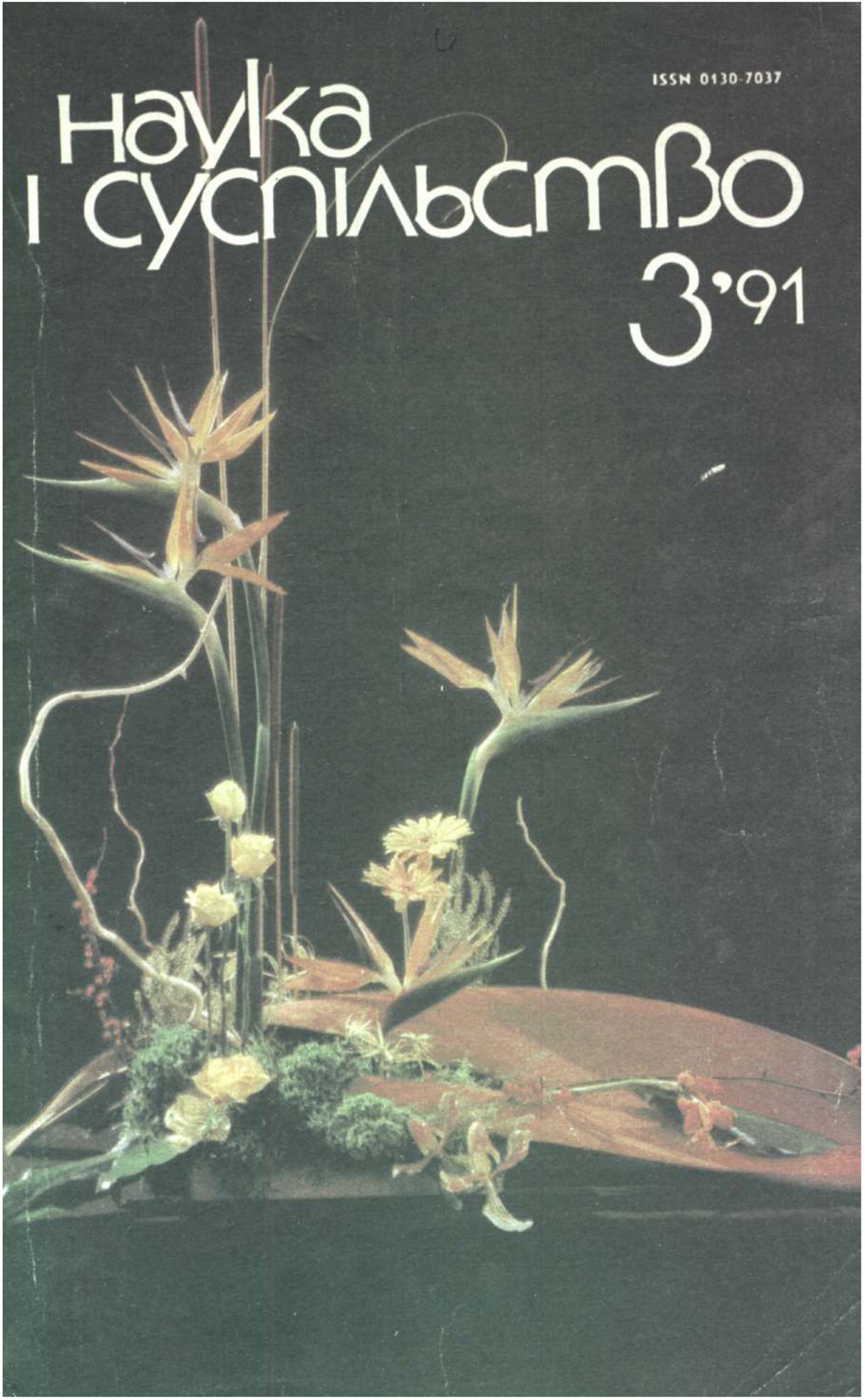

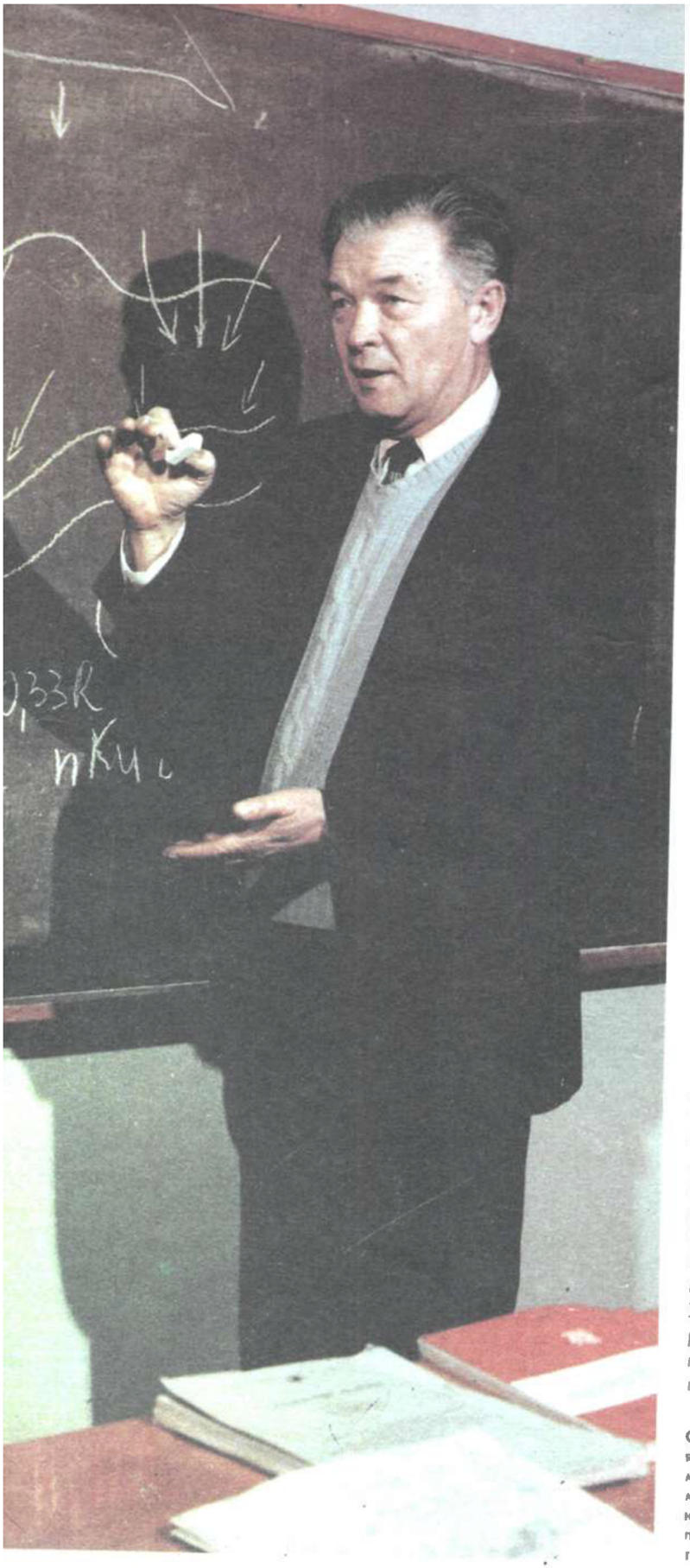

Е. В. СОБОТОВИЧ:

— Україні бажано мати власний, незалежний від інших регіонів СРСР, енергетичний потенціал. Це річ реальна тільки на грунті атомної енергетики. Ми, безперечно, налякані Чорнобилем (хоча АН УРСР в особі Інституту геохімії і фізики мінералів заперечувала проти будівництва АЕС на цьому місці), і ми повинні зробити все, щоб подібні випадки в принципі не повторилися.

Але як цього досягти? Вихід, мабуть, у розміщенні ядерно-енергетичних блоків під землею. На Україні, у межах Українського кристалічного щита, є місця, цілком для цього придатні. Заглиблення реактора на 100—200 метрів у товщу, наприклад, базальтів чи гранітів, здорожчує будівництво всього на 25 процентів. У разі ж будь-якої аварії горловину порожнини закорковують бетоном на віки вічні.

Статтю завідуючого відділом ядерної геохімії та космохімії Інституту геохімії і фізики мінералів АН УРСР, члена-кореспондента АН УРСР Емпена Володимировича Соботовича читайте на стор.

Щомісячний
науково-популярний
і літературно-художній
ілюстрований журнал

НАУКА І СУСПІЛЬСТВО

БЕРЕЗЕНЬ 1991

Засновник: правління
товариства «Знання» України

Видавець:
видавництво «Радянська Україна»

Заснований у серпні 1923 року.

© журнал «Наука і суспільство». 1991

У номері:

2 **Не переступити поріг. Альтернатива**
СОБОТОВИЧ Е. ЩОБ ВИЖИТИ. Геоекологія України: де порятунок?

5 **Конкурс-вікторина «Подорож у Всесвіт»**

6, 18, 30 **З інших видань**

6 ПОПОВИЧ М. ІНТЕЛІГЕНЦІЯ І НАРОД

10 **Люди та ідеї**
ІВАНОВА Л. АНТОН СИНЯВСЬКИЙ

11, 44 **Мозаїка планети**

12 СПІЖЕНКО Ю. СТРАХОВА МЕДИЦИНА. ЗА ЧИЙ РАХУНОК?

14 БОЛОТОВ Б. ДИПЛОМ ВІД БОГА... Запис бесіди нашого кореспондента Н. Сукманської на прохання читачів.

19 **Банк ідей**
ВЕСЕЛЬСЬКИЙ С. ЕНЕРГЕТИКА НАЙБЛИЖЧОГО МАЙБУТНЬОГО

20 **Україна і українці**
СЕГЕДА С. ПАМ'ЯТЬ, ВИКАРБУВАНА НА ДОЛОНІ. Пальцеві візерунки і расова відмінність у папілярних лініях.

24 **З роду-віку**
БОРИСЕНКО В. СВАТАННЯ

26 **Проекти. Загадки. Гіпотези**
РОСЦІУС Ю. ДИВОВИЖНІ ПРОЗРІННЯ СІРАНО

32 **Біблія. Глави з «Нового завіту»**

34, 68 **Резонанс**

35 БАУЕР А. СТЕП НА СКЕЛЯХ

38 **«Гіперболоїд». 152-е засідання клубу для юнацтва**

42 **У лабораторіях ученых**
ЗУБАВІНА І. ЗЦІЛИТИ МЕТАЛ

46 **Біля домашнього вогнища**

49 ВИННИЧЕНКО В. ВІДРОДЖЕННЯ НАЦІЇ. Доба Гетьманщини

71 **Малі міста**
БІДОЧКО М. СТРИЙ

73 ПОЛЄК В. «НАТАЛКА ПОЛТАВКА» У ФРАНЦІЇ

74 **Доброго вам здоров'я**

78 **Чудеса! Давайте розберемося...**
ТАРАНУХА І. «ТАМ» ТАК ДОБРЕ! Що відчувають люди у стані клінічної смерті.

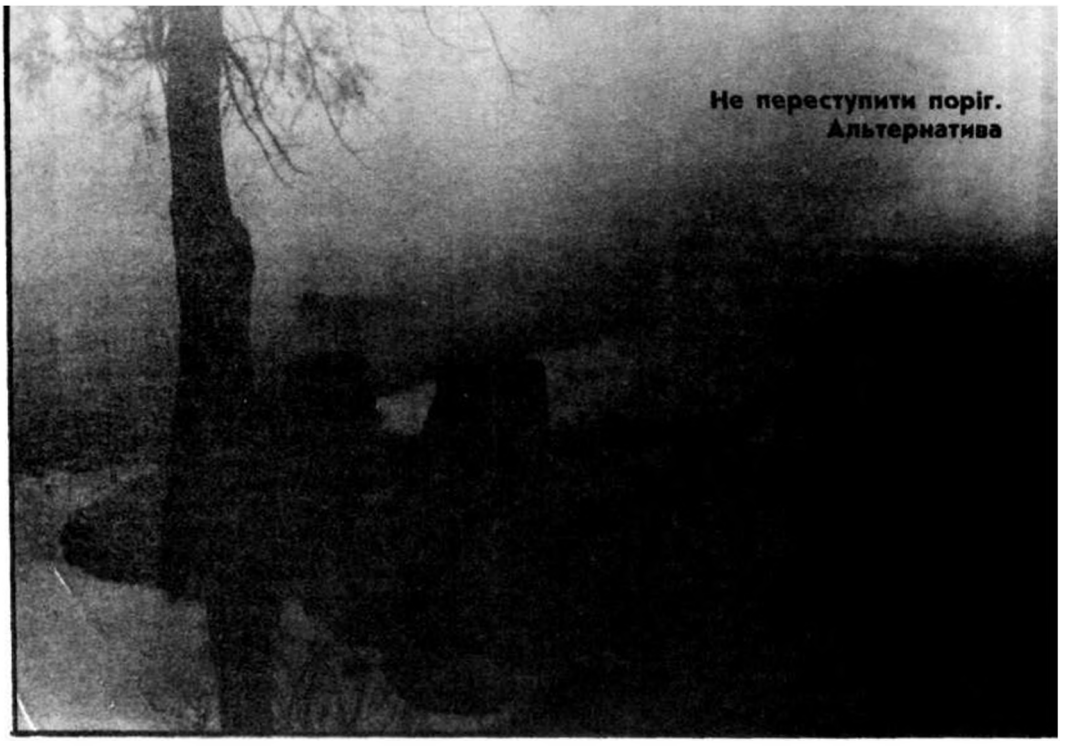

Не переступити поріг. Альтернатива

Щоб вижити

Геоекологія України: де порятунок?

Чотири мільярди років біосфера Землі розвивалася як саморегулююча система, побудована за принципом безвідходного виробництва. Такі ж відходи життєдіяльності, як вугілля, нафта, газ, вапняки, кисень та інші не менш масштабні «покидьки», йшли на добудову літосфери або забезпечували передумови для більш розвинутих форм життя. Якби не з'явилася людина, біосфера проіснувала б іще принаймні п'ять мільярдів років — допоки світило б Сонце.

Упродовж кількох останніх тисячоліть людина намагалася розірвати окремі технологічні ланцюжки біосфери. Але ці спроби до початку нашого століття не справляли відчутного впливу на біосферу.

У нашому столітті становище різко змінилося. Біосферний гомеостат, якщо можна так висловитися, почав давати тріщини. Над людством зависла невідворотна загроза захлинутися у відходах власного виробництва. На кожного землянина нині припадає 20 тонн відходів щороку. Бездумне нарощування виробництв без урахування впливу цього процесу на сферу існування людини автоматично призводить до погіршення якості життя.

Ми маємо розв'язати три глобальні проблеми: зростання чисельності населення, нарощування виробництва та їх відходів. Маючи у своєму розпорядженні неабияку кількість енергії, людство спромоглося б задовольнити життєво важливі свої запити, а заразом розв'язати проблему утилізації відходів виробництва. Якби ми мали постійно поновлювані ресурси енергії, нам би не загрожувало виснаження запасів мінеральної сировини.

Одначе, не слід думати, що невичерпне джерело енергії, навіть якщо воно коли-небудь і з'явиться, розв'яже геть усі екологічні проблеми цивілізації. Такі відходи виробництва, як тепло, не можна усунути. А перегрів планети призведе зрештою до екологічної катастрофи. Запобігти цій небезпеці можна єдино можливим способом — винести виробництво за межі Землі, у космос. Але проблема ця є вельми віддаленою. А сьогодні маємо нарощувати потужності безвідходних технологій, що знов-таки потребує енергетичних витрат.

Глобальні масштаби техногенезу, свідками якого ми є, перевершують навіть деякі природні геологічні процеси, наприклад, вулканізм, утворення осадів і т. п. Рівень техногенного впливу на природу породив проблему виживання людства у найближчому майбутньому.

Брак фундаментальних знань у цій галузі очевидний.

Судіть самі: промислова та сільськогосподарська діяльність зумовлюють переміщення і транспортування значних мас речовини, скидання у навколишнє середовище чужих йому хімічних елементів та сполук, через що утворюються значні потоки речовин, відбуваються збурення у природних геохімічних процесах. Отже, цілком зрозуміло, що всілякі техногенні геохімічні процеси стають об'єктом фундаментальних досліджень.

Україна порівняно з іншими регіонами Радянського Союзу найбільше перевантажена промисловістю, а її екологія найближче підійшла до критичної межі. Техногенний тиск на один квадратний кілометр території України у десятки й сотні разів перевищує середній по СРСР. Він приблизно такий, як у Московській області. Лунають пропозиції згорнути виробництва у республіці. Але як це зробити, якщо без постійного, дедалі більшого техногенного підживлювання, прогрес суспільства неможливий? Як забезпечити науково-технічний прогрес за мінімальних витрат непоновлюваних природних ресурсів та енергії? Насамперед завдяки комплексному використанню мінеральних багатств, за найсуворішої економії водних ресурсів і продуктивних земель. Необхідно змінити також і психологію, не тільки відомчу, а й кожної окремої людини.

Ми врешті-решт повинні побудувати ноосферу, що є тим особливим станом біосфери, коли наявність носіїв розуму породжуватиме відповідальність за долю планети, за відновлення механізму саморегуляції біосфери. Зрозуміло, що за такої постановки питання однією охороною навколишнього середовища не відбудешся.

Академії наук СРСР, й УРСР, неухильно, десятиліттями обстоювали основні принципи глобальної екології. До активу вчених я відніс би їх протидію проектові перекидання частини стоку сибірських рік, боротьбу за схоронність Аралу, Ладоги і Байкалу, виступи проти спорудження каналів Волга-Чограй, Дунай-Дніпро, атомних електростанцій в густонаселених районах, у сейсмічно небезпечних зонах та інших не обгрунтованих з точки зору екології місцях. Відомо, що наша академія вела і веде боротьбу проти екстенсивної спрямованості енергетичної програми, здійснюваної рядом союзних міністерств.

Президія АН УРСР висунула альтернативну програму розвитку енергетики на Україні, що спирається головним чином на інтенсифікацію енергомістких технологій та розвиток на Україні наукоємних виробництв. Причому вважається, що необхідний мінімальний приріст енергетичних потужностей забезпечуватиметься за рахунок природного газу Сибіру.

Гадаю, що останнє міркування — перехід на газову енергетику навзамін атомної — має цілу низку негативних рис. По-перше, спалювання будь-якої викопної сировини — це життя в кредит, тобто коштом майбутніх поколінь. Сподіваємося, що нарешті візьмуть на озброєння слова Д. І. Менделєєва про те, що спалювати нафту — все одно, що топити піч асигнаціями. По-друге, спалювання органіки неминуче призводить до нагромадження в атмосфері вуглекислого газу, а отже, розвитку парникового ефекту. По-третє, щоб перевести енергетику України на газ (за умови, що його нам дадуть союзні органи), необхідно спорудити газопровід завдовжки 4000 кілометрів з діаметром труби 1400 міліметрів. А для цього знадобиться модернізувати «Азовсталь» та збудувати ще один такий же завод. За наших темпів будівництва й запровадження нових технологій трубопровід — справа XXI століття. На той час неодмінно з'являться надійніші ядерні реактори. Не виключено, стануть реальністю промислові низькотемпературні надпровідники, і тоді АЕС можна буде розташовувати хоч на Новій Землі.

По-четверте, Україні бажано мати власний, незалежний від інших регіонів СРСР, енергетичний потенціал. Це річ реальна тільки на грунті атомної енергетики. Ми, безперечно, налякані Чорнобилем (хоча АН УРСР в особі Інституту геохімії і фізики мінералів заперечувала проти будівництва АЕС на цьому місці), і ми повинні зробити все, щоб подібні випадки в принципі не повторилися.

Але як цього досягти? Вихід мабуть, у розміщенні ядерно-енергетичних блоків під землею. На Україні, у межах Українського кристалічного щита, є місця, цілком для цього придатні. Заглиблення реактора на 100—200 метрів у товщу, наприклад, базальтів чи гранітів, здорожчує будівництво всього на 25 процентів. У разі ж будь-якої аварії горловину порожнини закорковують бетоном на віки вічні. На думку академіка АН УРСР В. І. Трефілова, щоб запобігти некерованим термоядерним реакціям, досить розкидати активну зону у межах підземної порожнини звичайною вибухівкою. Отже, це та сама ідея, яку пропагували деякі вчені для ліквідації небезпечного чорнобильського вогнища ще перших днів аварії. Але робити це на поверхні землі було ризиковано, тоді як під землею — безпечно.

Екологічний авторитет нашої академії

в урядових колах не дуже високий. Чому відомча екологічна експертиза має пріоритет над академічною? Очевидно, тому, що наша академія не спромоглася заявити про себе у плані екології. Тобто велика кількість учених бачить розв'язання екологічних проблем лише у сьогоденних проблемах: знизити викиди з димових труб окислів вуглецю, азоту, сірчаного ангідриду, збудувати водоочисні споруди вздовж усієї течії Дніпра.

Тим часом потрібні теоретичні розробки в галузі глобальної екології. Якщо АН УРСР матиме тут фундаментальні праці, це правитиме за основу будь-яким практичним заходам на благо людства й України зокрема.

Екологія стає насущною потребою суспільства. Вона покликана просякнути все природознавство, як це сталося із загальнолюдською філософією, котра пронизує гуманітарні науки. Ясна річ, неосяжна екологія не підвладна одному розумові. Тут потрібні всі науки. Одначе, оцінити значущість окремих екологічних острівців у будь-якій науці, виокремити деякі пріоритети можна у кожному з відділень АН УРСР. Мені здається, що відділення Землі АН УРСР могло б зайнятися побудовою теоретичного фундаменту глобальної екології. Наріжним каменем його мають стати знання загальних закономірностей формування Землі та її біосфери, еволюція останньої за геологічного періоду і у наш час, взаємодія літо-, гідро- та атмосфери з космічним оточенням, вплив техногенезу на геологічне середовище та біосферу в цілому.

Розв'язання фундаментальних питань екології неможливе без з'ясування ролі космічної речовини на різних етапах зародження та еволюції біосфери. Ці знання потрібні для теоретичних моделей формування первісного складу Землі, а також для прогнозування видобутку мінеральних ресурсів у космосі. Шалене пограбування корисних копалин у земній корі і хижацька їх переробка — один з головних аспектів порушення екологічної рівноваги. Недалекий той час, коли обмежена кількість корисних копалин Землі та екологічні вимоги висунуть на передній план проблему видобутку корисних копалин у космосі. Та аби знати, що і де шукати, нам уже сьогодні потрібні відомості про загальні закономірності зародження та еволюції мінеральної речовини у космосі.

Отже, знання про первісний склад Землі, як основи для подальших геохімічних побудов, з'ясування закономірностей формування мінеральних ресурсів космосу тісно пов'язані з глобальною екологією та її теоретичним фундаментом.

Навіть, якщо ми розглядаємо якийсь один регіон, наприклад Україну, то для чіткого розуміння того, що відбувається на цій обмеженій території земної кулі, ми повинні скласти уявлення про загальні закономірності еволюції біосфери, у першу чергу, геохімічні її аспекти.

Кількість відходів на душу населення прямо пропорційна техногенезу у тому чи тому суспільстві. А кількість утилізованих відходів є показником цивілізованості цього суспільства. Так, кількість відходів на кожного киянина (20 кг на людину в рік) у десять разів менша, ніж припадає на душу населення у США (250—300 кг). Здавалося б, загроза екологічної катастрофи з нашого боку у десять разів віддаленіша, ніж у розвинутих країнах. Одначе Київ практично не виробляє відходів. Якщо взяти Україну в цілому, то відходів у нас, виявляється, на порядок більше, переважно за рахунок гірничо-металургійних процесів. Але процент перероблюваних відходів — нижчий.

Нашим ученим необхідно широко досліджувати як техногенез впливає на навколишнє середовище. Потрібно виявляти техногенні ареали в літосфері, атмосфері, гідросфері, налагодити моніторинг навколишнього середовища, скласти уявлення про регіональний геохімічний фон і про накладання на цю картину техногенних забруднень.

Наші дослідження можна покласти за основу територіального розподілу високоенергетичних виробництв, вироблення рекомендацій щодо їх розміщення під землею в непроникних скельних породах. Треба шукати шляхи повернення території до первісного стану після ліквідації тих чи тих промислових об'єктів.

У зв'язку з чорнобильською катастрофою на Україні надто гостро постала проблема радіонуклідного забруднення. Ми маємо видати довгостроковий прогноз поведінки радіонуклідів в усіх ландшафтно-геохімічних зонах УРСР, у басейні Дніпра — у першу чергу, та на зрошуваних землях, у зонах рекреації. Зрозуміло, що переважну більшість радіоактивності, що припадає на територію Білорусії та Брянської області РСФСР, рано чи пізно Дніпро винесе у Чорне море.

На Україні працюють 14 блоків АЕС. Деякі з них найближчим десятиріччям передбачається вилучити з експлуатації.

З'являється потреба ретельного ізотопно-геохімічного дослідження майданчиків та охоронних зон АЕС до, під час та після зняття блоків з експлуатації. Кожен елемент ландшафтно-геохімічних резервуарів — грунти, поверхневі та грунтові води, мули, суспензії, аерозолі, біоти —

треба досліджувати як потенційні носії радіонуклідів. Усе це дасть змогу накреслити найраціональніші для навколишнього середовища шляхи видалення радіоактивних відходів і відновлення господарської діяльності на територіях, прилеглих до АЕС, які відслужили свій строк.

Необхідно вивчати відходи гірничозбагачувальних та підприємств чорної металургії (залізо, марганець), виробництв по видобуванню й вилученню ртуті, рідкісних металів, фосфорної сировини, мінеральних солей. Враховуючи високий ступінь концентрації таких виробництв на Україні, котра є основним в СРСР виробником заліза, марганцю, ртуті та цілого ряду інших корисних копалин, постановка і розв'язання проблеми мінералогії техногенезу є для республіканської науки дуже актуальними.

Усіма цими питаннями в геоекології повинні займатися нові науки, такі, скажімо, як геохімія та мінералогія техногенезу. І де, як не на Україні, їм і розвиватися у першу чергу!

Потрібні широкі дослідження з питань нагромадження й перерозподілу техногенних забруднень у басейнах Чорного та Азовського морів. Це поле діяльності — для Морського гідрофізичного інституту, де успішно вивчають енерго- та масообмін Світового океану, морського та океанічного відгалужень геохімічних циклів міграції й масообміну хімічних елементів у біосфері.

Відділення наук про Землю могло б перебрати на себе розробку геохімічних передумов створення ноосфери й окреслити шляхи, якими має рухатись суспільство, щоб не тільки вижити, а й жити далі.

Емлен СОБОТОВИЧ,
член-кореспондент АН УРСР.

Запитання третього туру:

1. Коли виникла астрологія? На чому вона грунтується? Хто її заснував?

2. Хто висунув гіпотезу про періодичну зміну розмірів Сонця?

3. Що ви знаєте про космічні швидкості? Що вони означають і для чого потрібні?

Відповіді надсилайте на адресу журналу не пізніше 30-го числа наступного після виходу журналу місяця. На конверті зробіть позначку «Конкурс-вікторина».

Відповіді обсягом понад три машинописних сторінки кожна не розглядаються.

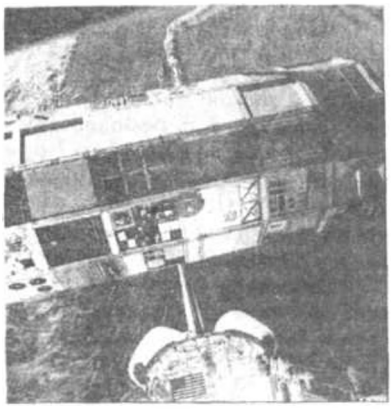

Ловці супутників

Це — не метафора, а реальність наших днів: американський космічний корабель багаторазового використання «Колумбія» відловив у космосі в січні минулого року супутник-платформу, що упродовж шести років літав над нашою планетою. Мета експерименту полягала у тому, щоб вивчати тривалий вплив космічного середовища на зразки устаткування та різних матеріалів, які подорожували на платформі. Результати ж вивчення доставлених на Землю зразків знадобляться ученим для створення американської космічної станції «Фрідом», складання якої на навколоземній орбіті планують розпочати у 1995 році. На фото ви бачите механічну «руку» (праворуч), яка зачепила супутник, щоб перенести його у вантажний відсік «Колумбії».

Хто зцілить ЕОМ?

Колекція, зібрана педагогом з Австрії Францем Шмідтом, унікальна,— за два роки він виявив 150 комп'ютерних вірусів. Кожний серед них залюбки знищить будь-яку програму ЕОМ. Завдяки надзвичайному хобі Шмідт хутко перетворився на досвідченого експерта з діагностики й «лікування» уражених вірусом комп'ютерів. Наміри його цілком серйозні, і хтозна, чи не з'явиться найближчими роками нова професія — лікаря для ЕОМ.

Мирослав ПОПОВИЧ

Інтелігенція і народ

Здавалося б, традиційні для Росії роздуми і суперечки на цю тему давно вичерпались. Своєрідну риску під ними підвели життєлюби-гумористи Ільф і Петров відомими сторінками «Золотого теляти», присвяченими Васисуалію Лоханкіну. Оптимістичний сміх великих дітей свого часу пролунав тоді, коли ОДПУ завершувало викорінення старої інтелігенції, відточуючи методику небаченого в історії терору тридцятих років.

Минув, однак, час, і на руїнах романтики Турксибу, освоєння цілинних земель, над могилами Куропат та попелом Чорнобиля постала у новій історичній глибині і стара проблема «інтелігенція і народ». Постала і своєю практико-економічною, і філософсько-політичною стороною.

Передусім — про практичний бік справи.

Років десять-п'ятнадцять тому Президія АН УРСР організувала навчання вищої науково-адміністративної ланки, і на

одне із зібрань запросила тодішнього міністра фінансів республіки. Міністр почав лекцію приблизно так: не забувайте, що вартість товарів, за Марксом, створюється на заводах і полях, а ви, науковці-інтелігенти, вартостей не створюєте, отож з цього й треба виходити при фінансуванні науки. Обурені академіки скористалися випробуваною зброєю — модною тоді цитатою (з Маркса ж) про науку, що стає безпосередньою виробничою силою. Міністр дещо знітився...

А міг би й далі обстоювати свої позиції. Адже вартість, за Марксом, справді створюється затратою людської сили, безвідносно до форми цієї затрати». І хоча Маркс підкреслював, що праця буває проста і складна, тим часом і складну працю він розглядає насамперед як затрату фізичної сили — він мовить про «трату людського мозку, нервів, м'язів, органів чуття і т. д.» А оскільки розумова праця є процесом енергетичним, її можна звести до простої, «так що менша кількість складної праці дорівнює більшій кількості простої». Зверніть увагу — не проста праця зводиться до складної, а навпаки.

Чи не приховується тут глибока, корінна помилка теоретичного характеру, що спричинилася й до хронічної недооцінки інтелігенції в практиці? Адже більш природно міркувати навпаки: простий акт фізичної дії, наприклад забивання цвяха, набуває сенсу саме в залежності від цілого, від того, куди й навіщо цей цвях забивають!

Якби трудова теорія вартості розглядалася у нас як одна з наукових теорій, якби не перетворення всієї Марксової концепції на політичну релігію, трагічних непорозумінь не було б. Річ у тім, що кожна наукова концепція будується на певних припущеннях, характер яких визначає й її можливості. Ми ж не наполягаємо на тому, що світ складається з точок,— а скільки наукових теорій виходить з такого припущення? Трудова теорія вартості, як і будь-яка інша концепція, має сильні і слабкі сторони; скажімо, вона не дає змоги пояснити, чому мають вартість і незаймані луги та ліси, і навіть чисте повітря, хоча ніхто не вкладав у них праці. Вона не дає змоги визначити, скільки коштує науковий винахід, скільки коштує інформація. Остання обставина набула особливої гостроти, коли у нашій дійсності актуальним стало питання: як визначити вартість інформації, що закладається у банки даних? За ринкової економіки таке питання навіть не постає — там заплатять за інформацію будь-яку ціну, якщо вигідніше купити, ніж не купувати. У нас же треба було неодмінно спиратися на цитати!

Попри свою обмеженість, використана Марксом трудова теорія вартості була свого роду щаблем у розвитку економічної думки XIX століття. Але часи змінилися, сучасні економічні моделі грунтуються на інших уявленнях. Нині сміливо можна прийняти й протилежну абстракцію: не «складна» праця зводиться до «простої», а, навпаки, «проста» набуває сенсу і значення тільки тоді, коли вона узгоджена із задумом, з ідеєю цілого. А, отже, й виробництво предметів споживання є лише одним з елементів того всеосяжного цілого, яке названо осмисленістю людського існування. І вчений, що відкрив новий закон природи, і художник, що намалював високохудожнє полотно, вносять свій доробок до цього величного загалу.

Можна, звичайно, побудувати і такі концепції. Проте не слід забувати, що не все купується і продається.

Можна оцінити знайдене в стародавніх курганах золото скіфів. Золото є золото, якої б форми не надавав йому майстер,— то чому б не оцінити в карбованцях чи доларах вартість знаменитої пекторалі? І такі оцінки, справді, є — оцінюють і картини Рафаеля, і Пікассо. Хоча правильніше було б сказати, що подібні речі не мають ціни. Можна було б провести дещо ризиковану аналогію: кохання теж можна розглядати як товар, але те, що продається, власне не є коханням.

Інформація коштує грошей. Це всі сьогодні знають, і за науку платять. А скільки коштує, скажімо, третій закон Ньютона? Тут, як і в прикладі з творами мистецтва, економіст опускає руки: високі надбання людського духу не мають ціни, точніше, їм ціни немає.

Інтелігенція — це та частина людства, яка за фахом продукує найскладніші витвори, у тому числі й ті, які не мають ринкової ціни. Цю, останню «продукцію» називаємо сферою духовності. Добір справжніх цінностей тут — прерогатива не ринку, а усієї людської історії.

Сказане аж ніяк не означає, що інтелігент-професіонал є людиною особливого призначення, особливої долі чи особливих духовних якостей. Люди, що добивалися видатних результатів у науці чи мистецтві, нерідко були досить вузькими фахівцями, малосимпатичними у побуті,— словом, службовцями від свого інтелектуального фаху, і нічим не відрізнялися від інших чиновників. Шанують не за посаду й не за фах, а за людські якості. Проте хотілося б одразу спростувати один передсуд щодо інтелігентських вад. Його автор у марксистській літературі — Карл Каутський; на Каутського посилається і В. І. Ленін у праці «Що робити?»

Йдеться про так званий інтелігентський індивідуалізм, яким інтелігенція нібито відрізняється від робітничого класу. Згідно з Каутським, оскільки основне знаряддя праці інтелігента — його власна голова, інтелігентові бракує «почуття ліктя», природної для колективіста-пролетаря дисциплінованості і здатності до організованої дії.

Важко, однак, знайти переконливі аргументи на підтвердження тези про особливий інтелігентський індивідуалізм. Історія політичних рухів свідчить, що серед вихідців з пролетарського середовища було не менше егоцентристів з підвищеним самолюбством, ніж з-поміж представників інших верств населення. Взагалі, егоїзм та альтруїзм коріняться у загальній культурі особистості, і спроби вивести характерологічні риси з умов виробничої діяльності свідчать швидше про умоглядний «філософський матеріалізм» їх авторів. Навпаки, саме інтелігентам, надто ж російським, властива підвищена жертовність і почуття вини перед народом, яку треба спокутувати навіть ціною відмови від власної, індивідуальної незалежності.

...В одній із розвідок про видатного українського письменника я прочитав, що він, бувши дворянином, повинен був служити у військовій частині. Як ми забули реалії не такого вже й давнього минулого! А тим часом вони мають інколи принципове значення. Дворянин не повинен був служити у війську, і взагалі після указу Петра III, підтвердженого Катериною II, був звільнений від служби. Цим дворянству надавалася можливість, як сказали б пізніше, «зосередитися на питаннях господарства у власних маєтках». Нічого путнього з цього не вийшло: кріпосницькі латифундії і дрібні поміщицькі господарства розоряли себе та країну.

А істотно це тому, що значна частина імперської інтелігенції походила саме з дворянського стану і несла на собі відбиток дворянської ідеології. Звичайно, серед дворян були й пустопорожні, амбітні нероби, пересічності, але, природно, саме суспільна еліта завжди нагромаджувала у своєму середовищі професійну культуру. І коли з дворянської еліти виходили люди високої духовності, сумління диктувало їм почуття особливої жертовності. Російська імперія була жорсткою дворянсько-бюрократичною деспотією — людьми ж бо торгували, як худобою, як справжніми рабами аж до шістдесятих років минулого століття, а пороли селян на «законних» підставах і в двадцятому. Змінювався соціальний склад російської інтелігенції, вона здебільшого була слугилою, а в кращій частині її все більше розгорявся цей вогонь жертовності. У чиновницькій державі саме слово «інтелігент» викликало ненависть у верховної влади: інтелігенція в масі своїй опинилася у стані опозиції, а то й війни з державою.

Відомо також, яких жорстоких утисків зазнавала інтелігенція,— навіть та, що прийняла революцію,— у двадцяті-тридцяті роки.

Слово «інтелігент» звучало, мов лайка,— точнісінько, як у вустах Миколи II, але з більш далекосяжними «оргвисновками».

Зверніть увагу: із завершенням формування тоталітарного сталінського режиму це слово зазнало своєрідної «реабілітації». На той час до інтелігенції почали відносити і так звану «партійну інтелігенцію», тобто державно-партійне чиновництво. То була спроба — не зробити чиновництво інтелігентним, аж ні! — перетворити інтелігенцію на своєрідних чиновників від літератури, музики, науки і так далі. Диктатура уважно стежила, щоб більшість представників інтелектуальної праці становили інтелігенти в першому поколінні. Відома «теорія бутерброду», за якою інтелігенція нібито є якимось «прошарком», мала закріпити за нею почуття соціальної неповноцінності. Обласкавлену, упривілейовану верхівку творчої інтелігенції було наближено до найвищих партійно-чиновницьких кіл.

Проте традиційна для імперії несумісність чиновницького духу з духовною інтелігентністю не зникла: інтелігентська опозиція росла і врешті стала одним з факторів, що привели до перебудови. Відродилися і самовідданість інтелігенції, і її жертовність.

І знову ми ведемо мову про історичну місію інтелігенції, про її обов'язок перед народом. І знову опинилися перед загрозою пройти увесь той цикл історичного розвитку, який свого часу закінчився для інтелігенції так трагічно.

Традиція, навіть найкраща,— небезпечна річ. Завжди корисно спокійно і тверезо розібратися в її витоках.

Так у чому ж сутність проблеми «інтелігенція і народ»?

Це тільки на перший погляд здається, що тут мова йде про природу інтелігенції. Насправді ж усе якраз навпаки. Найбільш незрозумілим і спірним завжди було питання: що є той «народ», якому має служити інтелігенція?

«Народ» поставав в уяві інтелігенції минулого століття як сукупність «людей праці», невіддільна від її «духовної сутності» як чогось неподільного. Годі лічити різновиди уявлень про цю сутність — з неї як із ідеї «народності»

почалися дискусії петербурзьких музикознавців початку XIX століття, і розрослося це до «російської ідеї», «української ідеї», тощо, а в марксистському таборі — до ідеї «історичної місії пролетаріату». Цьому духові-сутності, цій ідеї, місії тощо і протиставила себе професійна інтелігенція як щось таке, що, будучи саме по собі неповноцінним, набуває історичного сенсу існування лише злившись, ототожнившись з духом або ж історичною необхідністю стати на шлях самопожертви. А якщо хтось не схоче йти на заклання сам, то його, звісно, ведуть силоміць.

Суспільство як ціле — зовсім не вигадка теоретиків. Всі ми маємо різні інтереси і уподобання, всі ми живемо в одному суспільстві, яке має бути в рівновазі; зрештою, і всі національні, і державні угруповання все більше усвідомлюють: вони невіддільні від цілісності угруповання людства, від долі планети. «Ціле більше від суми частин» — цей старий філософський афоризм сьогодні став науковою парадигмою, загальною ідеєю, на якій будуються і строгі наукові теорії. Але відділити ціле від частин чи елементів можна тільки в абстракції. І професійні інтелігенти, тобто працівники розумової праці, є такою ж точнісінько часткою суспільного цілого — «народу», як і представники всіх інших професій і соціальних груп.

У спотвореній віковічним деспотизмом формі перед нами постає знайома кожній цивілізації проблема: чи є «інтереси народу» усередненим інтересом кожної соціальної групи, чи вони формуються особливим прошарком «фахівців від духовності»? Це питання не тільки теоретичне, а й практичне. Демократичні принципи вимагають, щоб найважливіші питання вирішувались всенародним голосуванням у прийнятих даним суспільством нормах. З іншого боку, «народ» справедливо може докоряти своїм правителям: ви — фахівці в економічних, політичних, культурних питаннях, то чому ж ви перекладаєте на нас відповідальність за рішення, у яких ми не компетентні!

Чи можна остаточно вирішити це питання? Мабуть, воно відноситься до тих глибинних парадоксів історії, які не мають розв'язань. Принаймні раз назавжди. Але певні уроки історії сучасна цивілізація глибоко сприйняла, і ми не можемо увійти в цивілізоване суспільство, якщо їх не врахуємо.

«Народ хоче», «народ вимагає» — цими виразами можна прикрити будь-яку демагогію. Навіть найповніше врахувавши плинну і мінливу громадську думку, ніхто не має права проголошувати від імені народу. І тим більше — диктувати народові, чого він повинен прагнути «у своїх власних інтересах».

Зате — особливо в часи глибоких соціальних зрушень — можна чітко виявити і необхідно послідовно враховувати, чого народ **не хоче**.

Європа минулого сприймала соціальні революції як вияви прагнень народу реалізувати ту чи іншу історичну ідею. Європа сучасна сприймає великі соціальні рухи як вияви того, що народ відкидає ті чи інші соціально-політичні реалії.

І в цьому — основа соціального прогресу. Тільки так безболісно реалізуються соціальні цілі, не тільки загальнобажані «ні», а й загальнобажані «так».

Людство ніколи не могло визначити, що таке добро. Особливо «добро для всіх». І годі вимагати від себе і від інтелігенції в цілому подібних історичних відкриттів.

Зате людство без великих труднощів визначає, що таке зло.

Це зафіксовано в кодексах. Зокрема, в системах покарань, таких, як позбавлення життя, свободи, власності. Ні в кого не викликає сумніву, що це зло, справедливість якого може бути лише в тому, що воно є відплатою за інше зло.

Суспільство виробило уявлення про основні невід'ємні права людини, порушувати які нікому не вільно. По суті це — система універсальних заборон, без яких неможливе існування цивілізованого суспільства.

Але не можна розв'язати соціальні проблеми, спираючись тільки на ці права. Адже якщо ви приїдете в чуже місто і запитаєте дорогу до потрібного вам будинку, той, хто у відповідь почне мовити про правила вуличного руху, просто посміється з вас.

Фахівці, у тому числі й фахівці-політики, і фахівці-економісти, повинні запропонувати свої шляхи досягнення цілей, що стоять перед суспільством як цілим. Цих шляхів повинно бути багато — у цьому плюралізм, можливість вибору, реальність свободи. Але всі позитивні відповіді повинні вкладатися у систему морально-правових заборон, пересторог проти зла. Так само, як порада про найкоротший шлях не повинна провести нас під колеса автомобіля або електрички.

Політичний і культурний месіанізм — залишок авторитарного минулого. Кожен фахівець має спокійно робити свою справу. Спокійно, але не байдуже! Бо духовність починається з того, щоб перейнятися чужим болем. І, може, тому, що нам чи не найбільше наболіло, у нас є великі історичні перспективи.

Антон Синявський

На розі трьох київських вулиць — Мельникова, Якіра і Герцена — колись стояв білостінний кам'яний будинок, затінений вишневим садом і кислатими яблунями. Від тих часів збереглося либонь дві липи, котрі, можливо, ще пам'ятають, як тут дзвенів сміх, звучали голоси... Тут жив відомий український історик-економіст, географ, видатний громадський діяч Антон Степанович Синявський. Господар, завжди веселий, енергійний, був надзвичайно гостинною людиною. Довкола нього постійно гуртувалися друзі: Олена Пчілка, що мешкала по-сусідству, Михайло Грушевський, давній університетський товариш, Володимир Винниченко... Так було у 20-х — на початку 30-х років. А потім настав 1933-й. І все тут замовкло. Здавалося, назавжди... Але ж ні — у світі ніщо не зникає безслідно й не вмирає назавжди! Ім'я Антона Синявського знову повертається до нас — у його працях і діяннях.

...Він народився 1866 року в родині Степана Синявського, протоієрея, а згодом магістра теології, автора численних філософсько-релігійних праць. Навчався в Київському, Одеському та Мюнхенському університетах, де здобув грунтовну і різнобічну освіту. В студентські роки Антон був учнем видатного українського історика Володимира Боніфатійовича Антоновича, від якого перейняв палкий інтерес до минувшини рідного народу. Разом з іншими вихованцями Антоновича — М. Грушевським, Д. Багалієм, І. Линниченком, М. Довнар-Запольським, В. Данилевичем був засновником київської школи істориків, що заклала фундамент для майбутнього розвитку цієї науки на Україні.

Під впливом національно-визвольних ідей Михайла Драгоманова Синявський з юних літ поринає у громадську діяльність. Вірність переконанням і активна участь у громадському житті коштували благополуччя, і перед ним постали труднощі з працевлаштуванням. Синявський їде до Польщі, де вчителює. Лише по революції 1905 року йому вдається знайти роботу на Україні. Оселившись у Катеринославі, він очолив комерційне училище. Водночас не полишає наукової діяльності, бере участь у роботі Архівної комісії, до складу якої входили такі відомі вчені, як Д. Яворницький, Я. Новицький, Д. Дорошенко та ін.

У 1917 році Антон Синявський повертається до Києва. Деякий час він керує департаментом середніх шкіл у міністерстві освіти, а на початку 20-х розгортає широку наукову діяльність — працює в кількох комісіях Української Академії наук, публікує в академічних виданнях цілий ряд праць. Найбільш значною серед них була «Методологія економгеографії», де вчений фактично вперше на Україні окреслив напрям досліджень, спрямованих на розв'язання проблеми оптимального розміщення населення і виробництва у природному середовищі.

Не пориває Антон Степанович і з педагогічною роботою — викладає у київських вузах. Завжди бадьорий, рухливий, енергійний, він у свої шістдесят вражав молодь жагою життя і юнацьким запалом...

Та вдарив несподіваний грім: наприкінці 20-х років почалися сумнозвісні політичні процеси над діячами української культури. На небосхилі науки, мистецтва одна за одною згасали зірки. Хто опинився у в'язниці, хто — в засланні...

Синявському «пощастило»: він став безробітним. Учений виїжджає з Києва. У пошуках роботи мандрує Сибіром, Далеким Сходом... У 1937—1939 роках працює у Сімферополі, в педагогічному інституті, але підозри й гоніння знову змушують його тікати подалі від України. Синявський їде на Північний Кавказ. Тут, у Нальчику, він влаштовується завідуючим кафедрою географії та геології Кабардино-Балкарського пединституту. За два роки роботи у цьому вузі вчений написав кілька грунтовних наукових праць, здобув звання професора...

Антону Синявському було за вісімдесят, коли він знову повернувся до Києва. Років зо три викладав ще у Київському університеті. Але сили танули. Тяжко хворий Синявський виїхав до Криму. Там і спочив навіки...

Згадаймо ж ім'я невтомного трудівника науки. Його праці в галузі економіч-

ної географії («Економічні райони та економічний ландшафт», «Близький Схід і Україна», «Украинская спиртовая промышленность і восточные рынки» та ін.), його численні праці з історії Південної України і Запорозького козацтва, етнографії, географії — це вагомий внесок у вітчизняну науку, і їх вкрай потрібно повернути до наукового обігу. Тим самим ми відновимо ще одну сторінку знищеної історичної пам'яті України.

Людмила ІВАНОВА,
кандидат історичних наук.

Мозаїка планети

КАТМАНДУ — ГОРИ, БОГИ І ЛЮДИ

Для багатьох слово «Непал» ототожнюється з казковою долиною в самому серці країни. Глибоко схована між Гімалаями і хребтом Махабхарат, долина Катманду перебуває на одній географічній широті з Флоридою, на висоті приблизно 1320 метрів над рівнем моря. За легендою, тут було колись озеро, утворене землетрусами. Бог осушив озеро, піднявши над водою палаючий лотос і створив пагорб, названий Сваямбхунатх.

Долина з її родючим мулистим грунтом обіймає площу майже в 466 кв. м. Тут перетиналися головні торговельні шляхи, що зв'язували Індію з Китаєм. На цьому перехресті зросли в XV віці три гімалайські міста-князівства: Катманду — найбільше з них; Патан, розташований на протилежному березі священної ріки Багхматі, і Бхактапур, у 13 кілометрах на схід од столиці. Тут залишилося понад три тисячі визначних історичних пам'яток, розташованих посеред гірських схилів. Більшість з них релігійного характеру. В жодній іншій країні не зосереджено стільки культурних пам'яток світового значення на такій обмеженій території.

Усією країною-музеєм, про яку оповідають, буцім богів там не менше, ніж людей, править король Непалу. Його вважають божеством — втіленням індуїстського бога Вішну. Король призначає прем'єр-міністра і решту членів уряду з числа членів Національного панчаяту (парламенту). Як релігійні, так і феодальні традиції країни швидко змінюються під впливом Заходу.

Упродовж тривалого часу мало кому щастило побачити численні таємничі храми. Прітхві Нараян, володар князівства Горкха, ставши 1769 року королем централізованої непальської держави, виступив ініціатором політики ізоляції, якої дотримувались і його наступники. 1846 року владу захопила династія Рана, і король став лише номінальним головою уряду. Клан Рана, що налічував близько 100 сімейств, безжально витрачав державну скарбницю на світські розваги.

1951 року народне повстання звело на престол короля Трібхувану. Країна нарешті відкрилася для світу. На той час у долині жило близько 400 тисяч жителів. Невдовзі з'явились і перші автомобілі для знаті, котрі канатною дорогою доставлялися сюди. І тим же шляхом повертались назад, щоб поступитись місцем новій моделі. 1956 року збудували магістраль, яка з'єднала віддалену від світу столицю з Індією.

Земля, що обробляється,— велика цінність у цій оточеній горами країні. Міста починають наступати на неї. Зростають бетонні будинки вздовж нового окружного шляху, збудованого китайцями, поблизу Катманду і Патана. Експерти передбачають, що до 2020 року близько двох третин долини поступиться місцем будинкам. Десятки заводів по виробництву цегли, котрі обіймають немалу частину родючої землі, працюють інтенсивно, щоб задовольнити попит на будівельні матеріали. Сажа, змішана з димом домашніх вогнищ і з викидними газами автомобілів, до такої міри забруднює повітря, що вдень дахи храмів ледь помітні.

У Непалі смерть приходить рано: тривалість життя — 44 роки для чоловіків і 47 — для жінок. Похилий вік — подія, котру відзначають. Коли людині виповнюється 77 років 7 місяців і 7 днів, вона в світлому вбранні перетинає місто у супроводі процесії і одержує золоті сережки, котрі носитиме протягом решти життя на згадку про щасливу подію.

По смерті небіжчик знову перетинає місто рановранці, але вже на простих бамбукових ношах прямує до священної річки Багхматі. За традицією тіло приносять на майданчик для кремації найближчі родичі. Там сини тричі обходять довкруж небіжчика із смолоскипом, який потім кладуть до його голови. Коли приходить священик, старший син голить свою голову і разом з іншими здійснює очисне купання. Потім розкладається вогонь, і за 40 хвилин усе закінчується. Попіл кидають у воду.

В Катманду, Долині богів, сучасність переплітається з давніми традиціями.

Підготував
Геннадій НОСОВ.

Страхова медицина.

За чий рахунок?

На запитання нашого кореспондента Валентина ПУСТОВОЙТА відповідає міністр охорони здоров'я УРСР Юрій СПІЖЕНКО

— У США витрати на охорону здоров'я удвоє перевищують витрати на оборону. А у нас!

— А у нас вони приблизно втричі менші за витрати на оборону і становлять, зокрема у республіці, три з половиною проценти валового національного доходу. Це дає змогу щороку виділяти для медичного обслуговування населення аж... 80 карбованців на одного жителя. За такого фінансування медична система ледь животіє, а тому просто не в змозі забезпечити охорону здоров'я народу. 1991 року, враховуючи девальвацію, суму збільшено до 136 карбованців — цього, безумовно, теж замало.

І якщо наша галузь, як і до цього часу, буде фінансуватись по залишковому принципу, то ми й надалі обіцятимемо нашим людям якісне медичне обслуговування лише у світлому майбутньому. А в сьогоденні замилювати очі кількісними показниками, як це робилося у попередні роки. Жоден партійний з'їзд епохи застою не обходився без згадки про те, що за кількістю лікарняних ліжок та медиків на десять тисяч населення ми ведемо перед у світі. При цьому не говорилося, що ми також одні з перших, тільки ззаду, по забезпеченості медикаментами та сучасною діагностичною та лікувальною апаратурою. Це приблизно те ж саме, що похвалятись: «Духові оркестри у нас є!», не згадуючи, що інструментів у них украй недостатньо.

Я вважаю, що вихід з цієї складної ситуації — у запровадженні страхової медицини. Суспільство має знайти додаткові джерела для ліквідації дефіциту асигнувань та фондового забезпечення системи охорони здоров'я. МОЗ УРСР розробило проект Закону про медичне страхування населення, поданий на розгляд депутатів Верховної Ради України.

— Чи не призведе запровадження страхової медицини до введення ще одного податку на трудящих — медичного!

— Для населення лікувально-медична допомога буде, як і сьогодні, безплатною. Страхова медицина — це державна система охорони здоров'я, що фінансується з трьох джерел — цільових внесків підприємств (підприємців); коштів, які виділяє держава як з бюджету, так і з різноманітних централізованих, зокрема благодійницьких фондів; оподаткування працівників. Але мається на увазі не введення ще одного податку, а відрахування більшої частини з вже існуючих податків на потреби медицини.

Страховою системою медичної допомоги охоплюються всі робітники і службовці, а також члени їх сімей. При страхуванні передбачається оплата витрат за медичні послуги, включаючи операційні втручання, перебування у стаціонарі, амбулаторне обстеження та лікування, компенсація заробітної плати хворим, частини витрат на придбання медикаментів, окулярів, санаторне долікування... Відрахування на страховий поліс будуть вестися не з кишені працівника, а з прибутків підприємства. Приміром, десять процентів щомісяця до ставки — при заробітку 250 карбованців це становитиме 300 на рік. На цю суму людина може лікуватися там, де забажає.

Усі фінансові проблеми між пацієнтом і медичним закладом уладнує страхова організація. У переважній більшості країн це державні установи, у деяких — приватні компанії, як, приміром, у США.

Однак навіть приватні страхові компанії мають свою асоціацію, яка досить жорстко контролює їхню діяльність.

— У нас інколи — наприклад, при оплаті праці за виробітком,— матеріально вигідніше хворіти, ніж працювати, якщо є стаж, що дає право отримувати за лікарняним 100 процентів середнього заробітку. Передбачається якось стимулювати турботу людини про своє здоров'я?

— Так, хворіти, точніше, перебувати на лікарняному, у нас справді вигідно, що стало однією з причин нехлюйського ставлення до свого здоров'я. Страхова медицина стимулюватиме особисту зацікавленість кожного у цьому плані, в усуненні факторів ризику — надмірної ваги, куріння, зловживання спиртними напоями. Якщо працівник у поточному році не хворів, то страхова організація повертає підприємству 300 карбованців, про які йшлося вище. Частину з них отримає працівник, або за його бажанням їх можна відкладати як надбавку до майбутньої пенсії, санаторного лікування тощо.

— Один з парадоксів нашого радянського способу життя — оплата праці лікаря не залежить від кінцевого результату його праці, хоча іноді візит до медика виявляється для пацієнта фатальним. Що планується зробити?

— Так, до злиденного фінансового стану системи охорони здоров'я додається ще низька кваліфікація медичних працівників, відсутність у них милосердя. Необхідно докорінно змінити систему їх підготовки, підвищити вимоги до морально-етичного виховання. Але за умов, коли заробітна плата в системі охорони здоров'я лишається однією з найнижчих серед усіх галузей народного господарства, радикально поліпшити ситуацію неможливо.

Оскільки хворі зможуть обирати, у якому медичному закладі та в якого лікаря лікуватись, то заробітна плата лікарів залежатиме від якості та обсягу виконуваної ними роботи. А оплата праці дільничного, а в майбутньому сімейного лікаря залежатиме від стану здоров'я населення, яке він обслуговує. Тоді він буде зацікавлений у попередженні ускладнень різних захворювань, своєчасній госпіталізації недужих, у розширенні профілактики. Малокваліфіковані й несумлінні лікарі, заробітна плата яких за цих умов стане злиденною, будуть змушені переходити на посади медсестер з фіксованою оплатою праці або залишати медицину.

Крім того, з'явиться відповідальність за результати лікування. Нині вона існує лише на словах. А страхова організація зможе вимагати від медзакладу матеріальної компенсації для свого клієнта, якщо його здоров'ю завдано шкоди внаслідок лікування. У цивілізованих країнах такий підхід цілком виправдав себе.

— А як зацікавити медичний заклад у цілому працювати краще?

— Крім застосування штрафних санкцій на користь хворого в разі неякісного лікування, медичний заклад, якщо він добре лікує, користуватиметься дедалі більшою популярністю. Що більше пацієнтів, то більше нараховуватиме грошей лікарні страхова організація. Сума надходжень залежатиме й від того, наскільки сучасними, досконалими методами лікування користуються у медзакладі, наскільки складні хірургічні операції там виконуватимуть.

— Є виробництва, шкідливі для здоров'я людей та навколишнього середовища. Який підхід до них у страхової медицини?

— Страховий податок з підприємства прямо залежатиме від умов праці та ризику захворіти. Штрафні санкції вживатимуться до заводів, фабрик і т. ін., де трапилися виробничі травми, отруєння, порушення екологічної ситуації. Вартість лікування в таких випадках буде повністю відшкодовуватись за рахунок підприємств.

— Відрахування у страхові фонди робитимуться з прибутків підприємств. Ви сподіваєтеся, вони це сприймуть з ентузіазмом! І як бути з малими та економічно не процвітаючими підприємствами? З них теж вираховуватимуть нарівні з усіма?

— Звісно, який же підприємець буде із задоволенням платити штрафи страховій організації за погані та шкідливі умови праці або за забруднення навколишнього середовища? Вихід один — вдосконалювати виробництво згідно з природоохоронними вимогами.

Слід чітко визначитись — медичне обслуговування при страховій медицині значно дорожче, ніж при існуючій бюджетній. Але у загальному підсумку суспільство від того виграє, бо світовий досвід свідчить — витрати на охорону здоров'я є однією з підвалин економічного процвітання, яке просто неможливе без здорового населення.

Нарешті, про можливе ставлення підприємств до реформи, зокрема тих, що не мають великих прибутків. Зараз вони всі без винятку оподатковуються у розмірі 45 процентів. Але ж нинішній податок «безадресний». То що краще — перерахувати кошти невідомо на що, чи

вкласти їх в охорону здоров'я своїх же працівників, знаючи, що це обернеться підвищенням працездатності?

— З чиєї кишені фінансуватиметься медобслуговування «невиробничої» частини населення: дітей, пенсіонерів, інвалідів! Чи не випадуть на їхню долю медпослуги другого сорту!

— Фінансування гарантованого рівня медичних послуг тій частині населення, яка не зайнята у виробничій сфері, передбачається проводити за рахунок державного бюджету.

Наприкінці хочу наголосити, що перехід до страхової медицини неможливий, якщо він не стане складовою загальної економічної реформи, не спиратиметься на принципи республіканського госпрозрахунку та місцевого самоврядування. Основи для цього мають бути закладені, наприклад, у вигляді доповнень, і у новий Закон про державне підприємство.

Сьогодні дедалі більше наголошується на пріоритетному значенні охорони здоров'я в усьому комплексі соціальних програм. Воно й зрозуміло, адже коли людина хворіє, вона значною мірою втрачає інтерес до подій приватного й суспільного життя. Навіть висока матеріальна забезпеченість не може компенсувати загублене здоров'я. Розв'язання проблеми тісно пов'язане з докорінним поліпшенням медичного обслуговування, що не можна зробити без значного збільшення інвестицій у систему охорони здоров'я. Сподіваємося, суспільство усвідомить, що від вирішення цього питання залежить його майбутнє.

На прохання наших читачів продовжуємо друкувати (початок — у попередньому номері журналу) розповідь Б. В. БОЛОТОВА про його роботи, записану нашим кореспондентом. Цього разу — мова піде про ті з них, за які вчений потрапив до в'язниці. Чекаємо відгуків від учених та читачів нашого журналу. Всі цікаві думки будуть опубліковані.

«Диплом від Бога»

Кореспондент. У пресі писалося про те, що приводом для вашого арешту правила робота «Безсмертя — це реально». Та хіба методи оздоровлення організму бувають крамольними? Мабуть, вас засудили за щось інше?

Б. Болотов. Ні, саме за це. 226 стаття Кримінального кодексу саме за незаконне лікування. Методи, які я описав у своїй роботі «Безсмертя — це реально», вступали у протиріччя з офіційною медициною. Для мене людський організм — єдине ціле, одна молекула. І нині стверджую: людина, як і багато інших біологічних об'єктів, зазнає впливу фізико-хімічних факторів навколишнього середовища. Таких факторів вісім. Тобто існує вісім каналів впливу на людський організм.

Потім я виявив, що він складається з восьми систем, на які треба впливати, а кожна з них — з восьми органів. Мені вдалося довести: якщо впливати по восьми каналах на вісім систем живого організму, можна нормалізувати його роботу без медикаментів.

Кореспондент: Які ж ці вісім каналів впливу на організм?

Б. Болотов: Офіційна медицина не звертала на них увагу.

Перший канал — харчовий. Людина їсть, тобто фактично пропускає через себе якусь частку природи — рослинного, тваринного світу. За життя ми перепускаємо близько 80—100 тонн продуктів харчування. Це приблизно залізничний вагон.

Отже, людині не байдуже, що вона їсть. Я довів, що вживаючи одні продукти, ми змінюємо організм в одному напрямі, коли їмо інше — зовсім в іншому. Не знаючи цього, людина звикає до якоїсь одноманітної їжі і спотворює свій організм. Його контакт з навколишнім середовищем обмежується певним набором продуктів харчування. Тому й кажуть: урізноманітнюйте їжу! Коли людина цього не робить, вона шкодить

собі. І тут уже ніяке лікування не допоможе. Можна лише поступово змінювати режим харчування. Причому, часто доводиться змушувати себе їсти щось потрібне.

Другий канал впливу — легеневий. Ми вдихаємо за один раз до трьох літрів повітря. При цьому легені здатні розчинити лише 10—50 міліграмів кисню. Вони мають невеликий об'єм, але площа завдяки альвеолам сягає 100 квадратних метрів. Яка гігантська «територія»! Засвоюється тут не лише кисень, але й азот, ефірні масла, волога. І виділяється крізь легені така ж кількість різних речовин, продуктів розпаду в організмі. Отже, на нього можна ефективно впливати через цей канал.

Мені відомий рецепт лікування хворих на астму. Треба взяти букет сухого полину і поставити його вдома. Людина дихатиме ефірними маслами полину — і по деякім часі у неї зникнуть ознаки хвороби, якщо вона ще не застаріла.

Чи, приміром, таке: як відохотити людину від куріння? Старий, добре перевірений спосіб — удома вирощують махорку й тютюн (це дві різні рослини). Коли листочки виростають, вони мають запах нікотину. І людина, перебуваючи у приміщенні, вдихає його, повністю забезпечуючи потреби свого організму. Поступово зникає потяг до цигарок. Два — три тижні людина не палить, потім рослини викидають. Це чудовий, не раз перевірений метод!

Якось трапилась мені рота солдат, усі — курці. Я повисаджував тютюн. Вони навіть назви рослин не знали, жили собі. Спершу почали менше палити, потім ще менше. Насамкінець курив один лиш прапорщик, який з солдатами не жив. Було це в одеському окружному госпіталі. Там служив генерал, який дозволяв мені ставити різні досліди. Такий експеримент повторював не раз. Причому, ніякої шкоди тим, хто не палить, він не завдає: люди швидко звикають до запахів рослин.

Запах хвої, багатоцвіття полів теж зцілюють організм. А як чудово нервова система реагує на квітуючий мак! Нині заборонили сіяти його через наркоманію. Боротися з цим злом треба не шляхом заборони посівів лікарських рослин, а іншими методами. Тим часом у нас знищують те, що є чудовим лікувальним засобом! Доходять до абсурду: побачать у людини на городі три маківки — і притягають до відповідальності...

Третій канал впливу на організм — шкіра. Чи багато продуктів обміну виділяється через шкіру? Ви можете самі визначити це, коли підете до сауни. Зважтесь до і після купання, і ви переконаєтесь, що можете схуднути на три кілограми за дві години. Тобто три кілограми речовин можуть вийти через вашу шкіру з потом. Це і вода, і солі, і ацетони, і продукти діяльності нирок, усякі шкідливі речовини.

Але клітини шкіри не лише викидають різні продукти, а й усмоктують їх. Це відомо давно. Тому людей, що мали хвороби шлунково-кишкового тракту і не могли їсти нормально, я годував через шкіру спеціально виготовленими препаратами, створював умови для того, щоб організм їх всотував у себе.

Є речовини, які викликають потіння,— малина, калина, клюква, богульник, аїр, дев'ясил, евкаліпт, фіалка тощо. З них готують чай або квас. Приміром, ви берете склянку малинового варення, три літри води і чайну ложку сметани для бродіння. Через десять днів — два тижні ця маса скисне. Якщо її вживати, то людина пітнітиме. Того ж ефекту можна досягти чаєм з богульника, коли натертися ним. За його допомогою можна знизити кров'яний тиск без усякого адельфану чи інших медичних препаратів.

А деякі настої, навпаки, дуже бурхливо всмоктуються. Цей процес активізується після потіння. Якщо ми, пропотівши, живитимемо організм цілющими настоями, то нормалізуємо його діяльність. Це дуже могутній канал впливу. Він дає змогу лікувати багато органів. Скажімо, печінку — цей фактично наш другий шлунок. Якщо печінка хвора, вона не пропускає крізь себе нічого, і людина висихає від голоду, худне, шкіра темнішає. Організм гине, і нічого зробити не можна.

Цироз печінки вдається вилікувати тільки шляхом живлення через шкіру. У таких випадках ставлять крапельниці, але вони не здатні довго живити організм. А от через шкіру можна лікувати протягом трьох — чотирьох місяців.

Чим? Приміром, молочною сироваткою, додавши на склянку ложку меду. Цю суміш втирають у шкіру. Капустяний розсіл теж добре всмоктується шкірою. Те ж саме можна сказати про продукти бродіння огірків, помідорів, яблучний оцет, риб'ячий жир тощо. Годуючи себе через шкіру, ви не лише лікуєте організм, але й відновлюєте функцію печінки.

Четвертий канал обміну — кінетичний. Що це таке? Рух. Навіщо він потрібний? Поясню. Наше серце жене кров судинами. Вони довгі: якщо взяти їх усі разом, то можна тричі оперезати ними земну кулю. Чи здатен якийсь компресор прокачати судинами такої довжини кров? Ясно, що ні. І природа не створила такого механізму. Тоді як же все відбувається?

Виявляється, кров качає не тільки серце, а й самі судини з допомогою хвилеподібного руху. Коли ви згинаєте

руку, то в цей час виникають два потоки. Одними судинами кров рухається в один бік, а іншими — в протилежний. Отже, коли ми рухаємося, то допомагаємо рухатися і крові. Тому дуже важливо робити всілякі вправи — згинатися, нахилятися. Розсипте коробку сірників — і позбирайте їх. Ще розумніше — йогівські рухи, дихальні вправи Стрельникової і т. д.

Кореспондент. А біг? Як ви ставитеся до нього?

Б. Болотов. Я за ігровий біг. Це необхідно. Дуже добре — масаж. Та підемо далі.

П'ятий канал впливу я назвав спектральним. Для того, щоб зрозуміти, що це таке, поставлю вам запитання: Сонце нагріте до високої температури, а наше тіло, ми вважаємо, набагато холодніше. У скільки разів ми холодніші за поверхню Сонця?

Кореспондент. Вона нагріта до 6000 градусів, а наше тіло — до 37, отже майже у 2000 разів.

Б. Болотов. Справді, на поверхні Сонця температура 6000 градусів. А температура нашого тіла 36 плюс 273, якщо лічити за шкалою Кельвіна, тобто приблизно 310 градусів. От і виходить, що Сонце лише в 19 разів гарячіше за наше тіло. Тобто ми теж Сонце, але в 19 разів холодніше.

Тепер згадаємо, що кожний нагрітий атом випромінює електромагнітні хвилі. Причому, різної частоти. Скажімо, водень випромінює до 20 спектральних ліній. Отже, ми теж світимося, кожен наш атом, тільки не так інтенсивно, як на Сонці.

Якщо ми недостатньо рухаємося, то й світимося погано. Аби допомогти у такій ситуації нашим органам правильно функціонувати, треба опромінити їх спектральними лініями, властивими їх світінню. Древні знали про це. І раніше народний зцілювач для лікування печінки виписував рецепт: насіння льону (чи гороху, квасолі, бобів, сої, сочевиці, конюшини, люпину тощо) покласти в мішечок і нагрівати парою. Потім покласти на живіт — туди, де печінка,— а зверху водяну грілку. Функція печінки швидко нормалізується. Бо вона формує амінокислоти — азотовмісні речовини. А найбільше азоту в бобових рослинах. Якщо їх нагріти, вони світяться і своїм спектром діють на печінку.

Коли ж треба було, приміром, полікувати легені, брали картопляне лушпиння, нагрівали парою. Потім прикладали до грудей, а зверху — знову ж таки водяну грілку. Дуже швидко допомагало.

Серце лікували з допомогою адонісу, наперстянки, листків винограду. Для селезінки беруть овес. Для кісток — окопник, чи, як його звуть,— живокістка. Будь-які переломи швидко зростаються від звичайного компресу. Бо в живокістці є й кальцій, і мідь. Так у принципі будь-яку хворобу можна лікувати. Пухлини чи запалення лімфовузлів, наприклад, чудово виліковуються спектром цибулі. Якщо її спекти і прикласти до пухлини, то вона зникає за кілька днів.

Спектральний вплив на організм справді феноменальний. Офіційна медицина теж про нього знає і рекомендує для лікування грязі. Це — органічні рештки, що перегнили. І тут — спектральний метод впливу. Я займався грязями. Правда, не намазував ними тіло, а нагрівав сухими у запаяному поліетиленовому мішечку.

Кореспондент. Хіба поліетилен пропускає весь спектр електромагнітних променів?

Б. Болотов. Дещо поглинає. Але у грязях він надзвичайно широкий, і лишається достатньо, щоб вилікувати радикуліт, ревматизм, поліартрити. Причому, процес лікування чистий, а мішечки можна використовувати багато разів. Можна добрати і певні фільтри, тобто певні лінії пропускати, а якісь затримувати.

До речі, люди часто користуються не водяною, а електричною грілкою. І скаржаться, що цей метод лікування їм не допомагає. Вода при нагріванні випускає спектральні лінії водню й кисню, а у нас в організмі до 90 процентів води. В електричній грілці сплав нікелю з хромом, якого в організмі мало, а можливо, й зовсім немає. Тому електрична грілка тільки шкодить.

Це те ж саме, що жити в бетонному ящику. Спектр залізобетону не збігається із спектром нашого тіла. Тому ми й живемо мало й хворіємо часто. Все має бути вкрите деревом, і ліжко треба мати дерев'яне. Ці мої висновки найбільше не сподобалися медикам і працівникам КДБ. «Якщо його послухати,— говорили вони,— то можна розорити всю країну».

Якби своєчасно мене послухали, то не було б стільки хворих і мертвих...

Шостий канал — біополе. Нині про нього вільно говорять, а в 70-х роках і слухати не хотіли. Я подав заявку на відкриття біополя ще в 50-х роках.

Власне, ми зустрічаємо його на кожному кроці. Подорожник пробиває асфальт з допомогою біополя, бо листочкам таке не під силу. Якось американці побудували у джунглях аеродром, не викорчувавши рослини, вкрили його бетонними плитами. А там раніше ріс очерет. Його пагони попробивали бетонні плити і порозколювали їх. Збитки були мільйонні. Виявляється, біополе —

це потужний руйнівний фактор. У рослин, наприклад у синьо-зелених водоростей, його вже вдалося виміряти. Я помітив біополе в алмаза. Виявляється, він розрізає тонке скло, не торкаючись його.

Біополе людини проявляється переважно на долонях та кісточках. Це потужний фактор електромагнітного впливу на організм. Ним можна користуватися для прогріву ослаблених ділянок тіла людини, того чи іншого органа.

Те, що такий фактор впливу на людський організм існує, навряд чи вже викликає сумнів. Існує вплив людини на людину, можна впливати на неї і з допомогою біополя рослин. Різні мінерали мають також таку здатність: великі алмази, топаз, лазурити, рубіни тощо.

Сьомий канал впливу — інформаційний. Якщо лікар говорить хворому заспокійливі слова, то це неодмінно допоможе. Слова безперечно справляють терапевтичний ефект. Інформація сприймається не лише органами слуху. Існує вісім каналів її прийому: органи зору, слуху, нюху, дотику, смаку, ті, що відчувають біополе, а також астральні канали впливу.

Ставили такі експерименти на Заході: знімали бойовики і через кожні 50—60 кадрів вклеювали один рекламний, скажімо «Купуйте кока-колу». Після сеансу всі бігли купувати цей напій, навіть ті, хто його не вживав взагалі. Останні нездатні були пояснити чому це роблять. Отже, інформація під час сеансу непомітно ввійшла у мозок людини.

Так само можна передавати інформацію під час сну. Скажімо, навіяти хороше самопочуття. Сила дії інформації використовується гіпнотизерами, психотерапевтами. Існує гіпноз, який змінює характеристики організму.

Восьмий канал впливу — астральний. Суть його непросто пояснити. Спробую звернутися до прикладів. Астральний канал впливу походить від червоної магії (ще є біла і чорна). Це наука про вісім феноменів людської діяльності. Йдеться про телепатію — передачу думок на відстані, телекінез — переміщення предметів на відстані, левітацію — зменшення ваги предметів і тіл, телепортацію — проникнення крізь перешкоди, рейнкорнацію — перенесення своєї суті в інше тіло (переселення душ), телегонію — наприклад, запліднення на відстані в результаті навіювання, формування способу дії та вихід в астрал.

Припустимо, ми створюємо якийсь звуковий образ «Тихо. Тепло. Чисто». Чи просимо щось: «Допоможи. Підтримай» і т. д. Ці образи звуться споглядальними, ви якимось чином реагуєте на обстановку. Є такі, що характеризують дію. Скажімо, ви взяли термометр і бачите, що показання його зростають. Ви повторюєте: «Зростає, зростає, зростає». Досягши приблизно 35° (температура долоней), стовпчик ртуті зупиниться. Тим часом ви, не знижуючи темпу, продовжуєте повторювати: «Зростає, зростає» і т. д. Перший день, десятий, сотий може нічого не змінитися. Але коли ви добре настроїтеся на цей процес, то побачите, що температура справді почне зростати. І так градусів до 200. Тобто ви вже керуєте цим процесом. Сформували образ дії — збільшили температуру. Перебуваючи у такому стані, ви можете подивитися на бочку з гасом — і вона спалахне.

Кореспондент. У мене не спалахне.

Б. Болотов: Якщо людина добре потренується, то спалахне. Можна сформувати будь-який образ дії: навіяти людині думку, що в неї падає тиск, і вона заточиться і впаде. Чи скомандувати якійсь тварині рухатись у потрібний бік. Я, наприклад, подумки кажу: «Дме сильніше, дме сильніше» — і навколо мене утворюється вихор. Тобто я формую дію.

Наша мозкова діяльність — відгомін навколишнього середовища. То нам тільки здається, що ми ізольовані від нього. Існує взаємозв'язок навколишнього світу з нашою сутністю. Але ми його не завжди помічаємо. Природа на нас впливає, а ми на неї ні, поки не натренуємося це робити. З допомогою певних рухів я можу, приміром, зняти головний біль у цілої групи людей. Або, навпаки,— навіяти його. Чумак, наприклад, використовує деякі астральні прийоми, можливо, і не розуміючи цього. В нього є природний хист.

Багато хто може опанувати елементи науки, що зветься червоною магією. Спробуйте лягти в ліжко і уявити собі свою руку в червоному світлі. Тепер навчіться згинати по черзі пальці на цій уявній руці. Коли ви навчились нею керувати, піднесіть її до лоба і відчуєте жар.

Тепер уявіть собі, що вас зачинили у камері і поставили вартового. Ви можете уявною рукою взяти в нього ключ і відчинити камеру.

Кореспондент. Саме так ви і втекли з в'язниці?

Б. Болотов. Як саме я зробив це, поки що секрет. Але те, що ми з товаришем серед білого дня вийшли з тюрми,— факт, який поки що ніхто не пояснив. Зробили ми це свідомо, у день відкриття з'їзду партії 27 лютого 1986 року, щоб привернути до себе увагу і змусити переглянути нашу справу. А під час з'їзду варти в три рази більше, ніж звичайно. Тим часом ми вдвох зникли з колонії, звідки голки винести не можна.

Кореспондент. І вас не впіймали?

Б. Болотов. Ні. Ми самі повернулися. Але ніхто не збирався переглядати нашу справу. Нам додали ще два з половиною роки, протримали у надзвичайно важких умовах. Я придумав для тюремників жорстоку кару. Але пізніше вирішив цього не робити. Сильні люди не мають права проявляти свою силу по відношенню до слабших, хоч і негідників.

Астральний канал впливу широкий і різноманітний. Найлегше здійснити астральний вплив через гіпноз.

Крім каналів впливу на людину, треба знати ще й системи, на які діяти. Їх у людини теж вісім: шлунково-кишковий тракт, печінка і серцево-судинна система, лімфосистема, кров, кістки, м'язи, покривна (шкіра, волосся, слизова оболонка і т. д.) і нервова система. Кожний канал має вісім органів, тобто їх усього 64, це вже ціла наука.

Виходячи з такої теорії, я й замислив створити оздоровчі центри, які б приймали будь-якого хворого. Сьогодні хворий приходить до лікарні, а йому кажуть: «Ви — не наш пацієнт». І починає він поневірятися по інстанціях. А в моїй системі кожний хворий — бажаний, бо тут немає поділу на органи. І тут не потрібне медикаментозне лікування.

Я мало не створив два оздоровчих центри, мені вже давали приміщення. Заковика — у дрібницях. Оскільки я організую центр, то на вході має бути вивіска: «Оздоровчий центр Болотова». Але це комусь не сподобалось. Оздоровчий центр має бути тільки під егідою Міністерства охорони здоров'я,— сказали мені. До чого, мовляв, тут Болотов, у якого навіть диплома лікаря немає?!

Диплом лікаря я одержувати не збираюся, оскільки офіційна система лікування згубна. То чого ж мене можуть навчити в офіційних медичних закладах? Мені диплом може видати лише Бог. А міністерство охорони здоров'я тут ні до чого, бо не розуміє моєї системи.

Тим часом її можна застосовувати для лікування раку, СНІДу, людей, що зазнали високих доз опромінення. Ще до Чорнобиля я описав, як виводити радіонукліди і взагалі важкі метали з організму людини. Та поки що всі мої надбання лежать мертвим вантажем...

Запис бесіди Н. СУКМАНСЬКОЇ.

З інших видань

Хто *наш справжній предок?*

Канадські вчені Д. Рассел та Р. Сеген певні: якби не загадкові екологічні катаклізми, котрі спричинилися до раптової загибелі динозаврів, то ми з вами прибрали б приблизно такого вигляду, як ця дивна істота (див. рис.), бо за сміливою гіпотезою Рассела і Сегена, нашими справжніми предками були... динозаври.

Підставою для таких висновків послужив знайдений ними 1967 року в канадській провінції Альберта скелет невеличкої істоти — стеноніхозавра, який ходив на двох кінцівках і жив близько 150 мільйонів років тому. Скелет добре зберігся, завдяки чому підтвердилися здогади багатьох учених: деякі види динозаврів за доісторичних епох панували на нашій планеті, виключно швидко еволюціонували у фізичному та розумовому плані. Що цікаво — мозок і розміри стеноніхозавра були співмірні з людськими! Причому, особливо розвиненими в них були мозочок і довгастий мозок. На думку дослідників, така феноменальна розвиненість порівняно з сучасними їм примітивними ссавцями, не є випадковою. Подивіться на довгі гнучкі пальці з пазурями, що втягуються, як у кішки, маленькі гострі зуби, стереоскопічні круглі очі, які добре бачать у темряві, з боків і навіть ззаду, а також міцні прудкі задні кінцівки.

Ультрасучасна електронна техніка допомогла канадським ученим здійснити антропологічну екстраполяцію і простежити ймовірну еволюцію стеноніхозавра. І от перед вами — портрет гоміноїда. І хто ризикне заперечити: якби не зникли динозаври, то цілком вірогідно, що люди були б вкриті чимось на зразок риб'ячої луски, вилуплювалися б з яєць і впадали у зимову сплячку з жовтня по квітень. Чи до душі вам така перспектива?

[За матеріалами журналу «Эхо планеты»]

Енергетика найближчого майбутнього

Основа сьогоднішньої енергетики — атомні та гідроелектростанції. Чорнобильська трагедія різко загострила негативне ставлення громадськості до атомної енергетики. Хоча за розумного використання цього способу одержання енергії його негативну дію на навколишнє середовище можна звести до мінімуму.

Теплова енергетика, що грунтується на спалюванні газу, нафти, сланців, торфу, а надто — вугілля, пов'язана з викидами в атмосферу щодоби сотень тисяч тонн різного роду шкідливих окисів вуглецю, сірки, не кажучи вже про розпорошування радіоактивних елементів, піднятих з глибинних шарів землі. До того ж, спалювання органічних природних продуктів — аж ніяк не раціональний процес і, за виразом Д. І. Менделєєва, дорівнюється до спалювання купюр. До всього, у розпорядженні людства залишилися обмежені його запаси. Кількість ядерного палива теж не безмежна.

Здавен послуговуються люди екологічно чистими джерелами енергії — вітру, припливів, геотермальних джерел та сонячних батарей. Але всі вони, на жаль, недостатньо ефективні і малопотужні. А тим часом поруч з ними у природі триває процес розпорошування гігантської енергії, до якої весь час виявляв інтерес допитливий розум Ломоносова. Мова — про грозові розряди.

Щосекунди на планеті відбувається від 1500 до 2800 грозових розрядів сумарною потужністю більш як на два порядки вищою, ніж потужність створеної сьогоднішньою цивілізацією енергетики. Це — природне відтворюване джерело, котре діє на протязі мільйонів років. І не лише на Землі, а й на інших планетах Сонячної системи. На Юпітері, скажімо, грозові розряди виникають між планетою та її найближчим супутником. А потужність одного такого розряду перевершує всі енергетичні потужності, створені на Землі.

На нашій планеті сила грозових розрядів різна. Крім розрядів між хмарами і поверхнею планети (переважна більшість), є ще кульові блискавки і по суті безперервний грозовий розряд у вихрових хмарах.

На превеликий жаль, цей грізний енергетичний процес все ще залишається таємницею. А як заманливо було б людству використовувати хоча б частину цієї величезної енергії! Грозові розряди трапляються періодично в різних регіонах планети незалежно від державних кордонів. Та й політична ситуація, що склалася у світі останніми роками, відкриває широкі можливості для переходу до широкомасштабного співробітництва. В принципі цю проблему можна ефективно розв'язати спільними зусиллями, залучаючи науково-технічний потенціал високорозвинутих держав.

Розробка цього напряму — один з ефективних шляхів виходу нашої цивілізації з енергетичної та екологічної кризи, оскільки йдеться про використання природного поновлюваного енергетичного процесу.

Є певний експериментальний та інформаційний здобуток у вчених нашої країни, які досліджують ці явища. Так, фізики Ярославського держуніверситету збирають і обробляють на електронно-обчислювальній машині всю інформацію про кульові блискавки. У лабораторії Державного оптичного інституту (Ленінград), очолюваній І. Подмошенським, створили модель, яка достеменно копіює поведінку кульової блискавки.

З огляду на це особливої уваги заслуговують досліди ентузіастів-природодослідників родини Трунових з Донецька. У домашніх умовах вони сконструювали установку, на якій енергію звичайного грозового розряду сконцентрували в кулю. І тільки через відомчу (академічних, держкомітетських кіл) сліпоту не побачили за цією «кустарщиною» можливий прообраз першої в світі системи вловлювання й перетворення енергії грозового розряду.

Станіслав ВЕСЕЛЬСЬКИЙ.

Пам'ять, викарбувана на долоні

Б'юся об заклад: якщо запропонувати першому-ліпшому перехожому ознайомитися з конфігурацією візерунків на шкірі руки, він неодмінно вирішить, що мова піде про хіромантію — один з поширених різновидів ворожіння. Одначе, залишимо «лінії життя» та «кохання» невтомним представницям мандрівного чорнявого племені. Наша оповідь про інші, менш помітні тонесенькі лінії-гребінці на поверхні пальців та долоні. У поперечному розрізі вони мають вигляд сосочків, а тому в науковій літературі дістали назву папілярних (від латинського «папілла» — сосок). Вивченням папілярних ліній пальців, долоні та підошви людини займається окремий розділ біології, медицини та антропології, названий, на пропозицію американських учених Г. Каммінса та Х. Мідло, «дерматогліфікою». У перекладі з латини — «гравіювання шкіри» («дерма» — шкіра та «гліф» — гравіювати).

Оглянувши кінчики власних пальців, можете пересвідчитись, що папілярні візерунки на їх подушечках утворюються однією, двома чи трьома системами гребінців, котрі мають вигляд вигнутих ліній. Ці системи ніколи не перетинаються, але можуть сходитись у точках, які називаються трирадіусами або дельтами, оскільки конфігурацією нагадують грецьку літеру «дельта». Розрізняють три основні типи пальцевих візерунків — дуги, петлі і завитки (мал. 1). Петлі, відкриті переважно у напрямку мізинця, мають одну, завитки — дві, а іноді три дельти. Дуги, які загалом трапляються досить рідко, належать до бездельтових узорів.

Відомо, що пальцеві візерунки суто індивідуальні, не змінюються з віком і не повторюються у деталях. За підрахунками відомого вченого-біолога Френсіса Гальтона (до речі, близького родича славетного Чарльза Дарвіна), на кінчиках пальців теоретично може існувати не менш як 64 мільярди різновидів узорів, що практично виключає вірогідність двох однакових варіантів.

Ці властивості рельєфу шкіри були відомі давно. З історичних джерел довідуємось, що у стародавньому Єгипті, Вавілоні та Індії відбитки пальців заміняли підписи. Цікаво, що на санскриті — давньоіндійській літературній мові — поняття «відбиток пальця» та «печатка» позначались одним і тим же словом. Починаючи з кінця минулого століття і до наших днів, дактилограми (від грецьких «дактилос» — палець та «грама» — риска, лінія, написання) широко застосовуються у криміналістиці для ідентифікації особи, реєстрації та розшуку карних злочинців.

Парадоксально, але факт: виняткова індивідуальність пальцевих візерунків дивовижним чином поєднується з наявністю чітких расових відмінностей у бу-

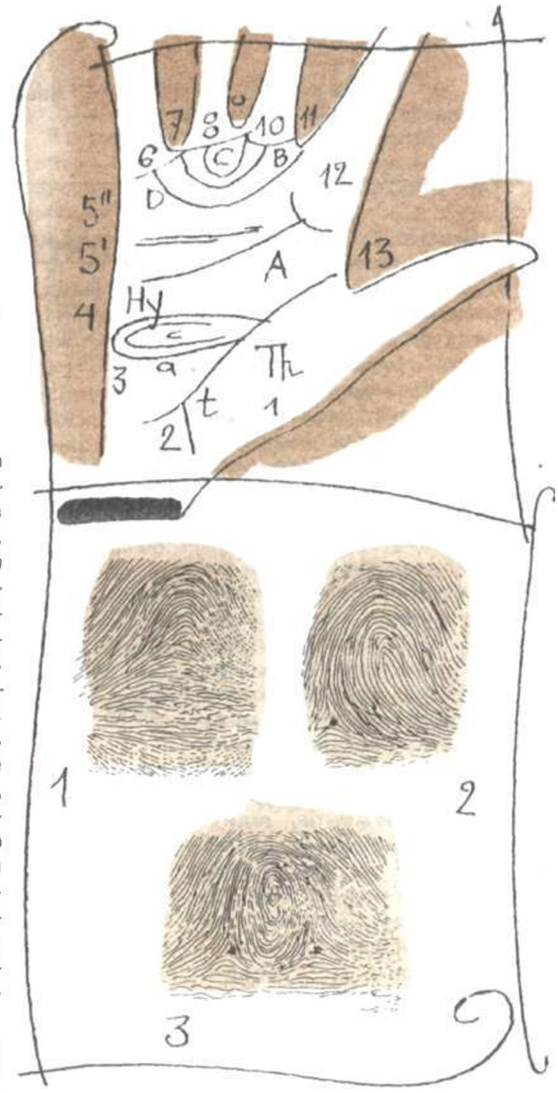

Мал. 1. Основні типи пальцевих узорів: 1 — дуга, 2 — петля, 3 — завиток.

Мал. 2. Головні дерматогліфічні ознаки долоні. (Умовні позначки: 1 — 13 — поля долоні; A, B, C, Д — лінії-радіанти; t — осьовий карпальний трирадіус; Hy — гіпотенар; a — узор на гіпотенарі; Th — тенар).

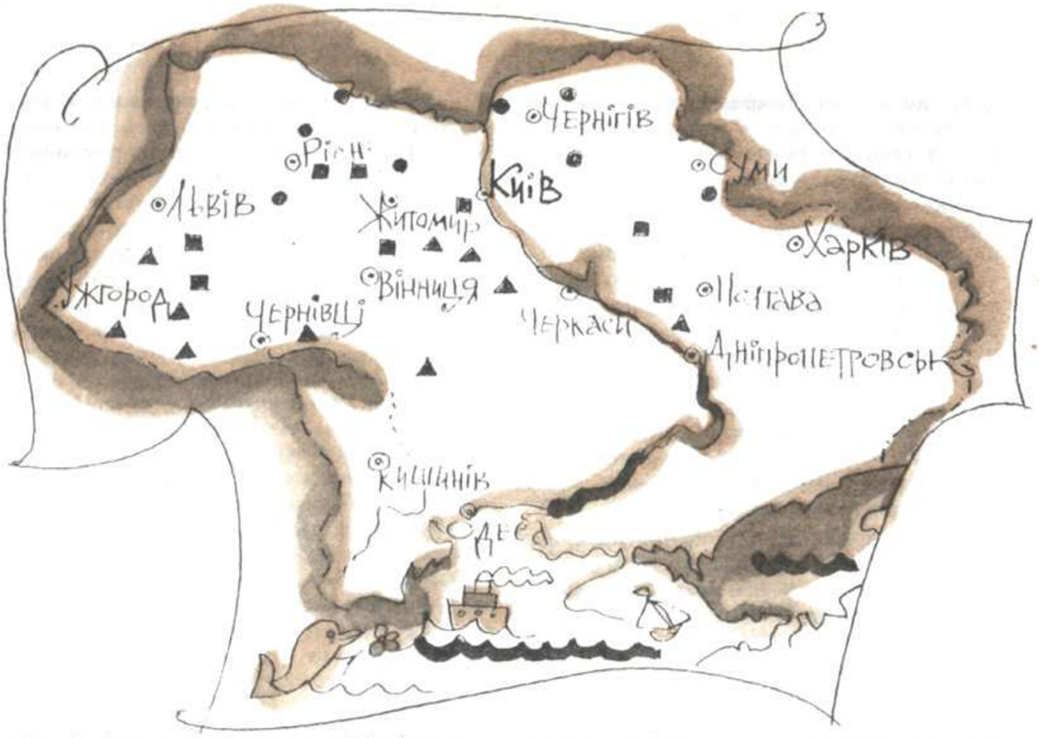

Мал. 3. Антрополого-дерматогліфічні зони на території України. Умовні позначки: ● північна зона, ■ середньоукраїнська зона, △ південна зона.

дові папілярних ліній. Хоча дуги, петлі й завитки зустрічаються у всіх людей незалежно від кольору шкіри, їх процентне співвідношення у представників різних рас неоднакове. На це вперше звернув увагу американський учений Г. Уайльдер. На початку нинішнього століття в расознавстві виокремився напрям досліджень — етнічна дерматогліфіка, що вивчає міжгрупову мінливість папілярних ліній.

Крім головних типів пальцевих узорів, важливим расово-діагностичним покажчиком шкіряного рельєфу є величина так званого «дельтового індексу». Зазначу, що дельтовий індекс, введений до наукового обігу радянським антропологом Михайлом Волоцьким, показує середню кількість трирадіусів на пальцях однієї особи в тій чи іншій людській популяції. Природно, його величина залежить насамперед від того, як часто зустрічаються завиткові візерунки.

Європейцям та африканцям (ідеться, звичайно, про корінних мешканців) загалом властивий невисокий дельтовий індекс, що пов'язано з відносно низькою кількістю завитків. Зате у населення Азії, Австралії та Океанії, а також індіанців Америки, котрі, як відомо, належать до монголоїдної раси, цей тип пальцевих узорів нерідко переважає, а отже й дельтовий індекс сягає максимальних значень. До речі, цими даними широко послуговуються фахівці, які обстоюють тезу про існування в минулому двох вихідних расових стовбурів — євро-африканського та азіатсько-океанійського.

Поряд з пальцевими узорами в сучасних дослідженнях враховуються й ознаки шкіряного рельєфу долоні. До них належать насамперед лінії-радіанти А, В, С, Д, які починаються з трирадіусів, розташованих біля основ другого — п'ятого пальців. Власне, антропологів цікавлять не самі лінії, а їх спрямування і закінчення. Для їх фіксації долоню умовно поділено на поля — від поля І на тенарі (підвищенні великого пальця) до поля 13 на першому міжпальцевому проміжку (малюнок 2). Крім наведених прикмет, на спеціальному дерматогліфічному бланку фіксують також місцерозташування осьових трирадіусів, наявність візерунків на тенарі та гіпотенарі (підвищення мізинця), що мають вигляд петель чи завитків, додаткові трирадіуси, які іноді зустрічаються на міжпальцевих подушечках та ін.

Дерматологічні ознаки долоні вказують також на певний зв'язок з расовим поділом людства, а тому враховуються при висвітленні генетичних стосунків між сучасними етнічними групами. Встановлено, що на протилежних полюсах їх мінливості — переважно європеоїдні та монголоїдні народи. Зокрема, у перших переважають високі, а в останніх — низькі закінчення ліній-радіантів. Внаслідок цього так званий «індекс Каммінса», величина якого залежить від ходу ліній А та Д (що вищі їх закінчення, то вищий індекс), на терені Європи на кілька одиниць вищий, ніж в Азії, особливо в її східних регіонах. Крім того, у європейців значно частіше зустрічаються міжпаль-

цеві додаткові трирадіуси, узори на гіпотенарі і рідше — осьові карпальні (тобто такі, що розташовані ближче до зап'ястка) трирадіуси.

Вивчення ознак шкіряного рельєфу входило до програм вітчизняних антропологічних досліджень ще у довоєнні часи. Одначе, лише з кінця 50-х років воно міцно ввійшло в практику расознавчих обстежень.

Так склалося, що маршрути експедицій, які збирали дерматогліфічні колекції, довгий час обминали терен України. На початку 70-х років група антропологів інституту мистецтвознавства, фольклору та етнографії імені М. Рильського вирішила заповнити цю прогалину.

Можливо, дехто з читачів пригадує, що у шкільні роки їм довелося брати участь в антропологічних обстеженнях, що їх проводив автор цієї статті, тоді ще молодий київський аспірант. Найбільше пожвавлення, а, водночас, і безліч запитань, викликала процедура зняття відбитків пальців та долоні. Для цього застосовували роздобуту правдами й неправдами друкарську фарбу, розмазану на склі звичайним фотографічним валиком, та власноруч виготовлену подушечку, на яку клали аркуш паперу. За порівняно короткий час вдалося обстежити понад три тисячі школярів — представників корінного населення республіки.

Опрацювавши дані, встановили, що всі без винятку обстежені етно-територіальні групи (а їх налічувалось близько тридцяти) характеризуються європеоїдними значеннями дерматогліфічних ознак. Разом з тим, на етнічній території українського народу вирізнялися три зони, жителям яких властиве неоднакове поєднання провідних расово-діагностичних показників будови шкіряного рельєфу. Умовно вони були названі північною, середньоукраїнською та південною.

Північна дерматогліфічна зона поширюється на ряд районів Рівенщини, Житомирщини, майже на всю Чернігівщину та Сумщину, тобто Правобережне та Лівобережне Полісся і частково Південну Волинь. Спільні риси в рельєфі шкіри жителів цих регіонів: переважання низьких, у масштабах республіки, закінчень ліній-радіантів, а, отже, й відносно низький індекс Каммінса (близько 8,3), високий процент додаткових міжпальцевих трирадіусів, а головне — дуже низький дельтовий індекс, величина якого подекуди досягає чи не європейського мінімуму — 11,19. Зазначу, що за пальцевими узорами до поліщуків близькі білоруси Західного Полісся та окремі групи північно-західних росіян.

Важко сказати, чим пояснюється помітне зменшення завиткових і, навпаки, збільшення дугових візерунків на півночі України. Можливо, це наслідок відносної ізоляції населення заліснених регіонів, що мала місце у минулому. Саме вона спричиняє так званий «генний дрейф» або «дріфт» (від англійського «дріфт» — знос, дрейф) — явища, в ході якого відбуваються «зсуви» в концентрації расових ознак, їх перерозподіл: одні морфо-фізіологічні риси зникають, натомість з'являються інші.

Хоч би як не вирішувалось питання про першопричини зниження дельтованого індекса на півночі України, ясно одне: поліcько-волинський дерматогліфічний комплекс містить у собі дуже давні, архаїчні риси. На цю думку наводить властиве для нього порушення міжрасових кореляцій між елементами будови шкіряного рельєфу, характерне передусім для населення Правобережного Полісся і частково південної Волині. Привертає увагу стійкість цього комплексу, його доволі чітка географічна окресленість.

Між іншим, подібних висновків, на підставі вивчення соматологічних ознак, ще на початку 60-х років дійшов і В. Д. Дяченко — автор фундаментального дослідження в галузі антропології українського народу, про яке я вже розповідав на сторінках часопису «Наука і суспільство» (у № 3 за 1990 рік). Окресливши морфологічні риси, притаманні правобережним поліщукам та волинянам (великий діаметр вилиць, масивне надбрів'я, відносно похилий лоб, високе перенісся тощо), він зауважив: «Мимоволі впадає в око натяк на якесь збереження кроманоїдних ознак у сучасного українського населення Волині, а також правобережного Полісся».

Наступна дерматогліфічна зона — середньоукраїнська — охоплює Середню Наддніпрянщину, Поділля, окремі райони південної Волині та Галичини. Типова комбінація дерматогліфічних показників, властивих мешканцям цих регіонів, спостерігається в Обухівському районі на Київщині та Лохвицькому на Полтавщині. Це — середній, у масштабі України, дельтовий індекс (12,8 — 13), високий індекс Каммінса (близько 8,6), високий процент узорів на гіпотенарі і, навпаки, низький — осьових карпальних трирадіусів. Схожі значення дерматогліфічних ознак властиві також окремим групам південних росіян — жителів Курської та Воронезької областей.

На відміну від північної, середньоукраїнська дерматогліфічна зона не має чітко окресленого ареалу. Крім того, тут спостерігаються значні відхилення від «середнього» типу. Можливо, це є від-

лунням складних етнічних процесів, що відбувалися на Україні в минулому. Розглянемо конкретний приклад.

Є на Київщині селище Великополовецьке та село Малополовецьке. За адміністративним поділом вони належать до різних районів, хоча знаходяться одне від одного на відстані якихось семи кілометрів. За свідченням відомого краєзнавця минулого століття Леонтія Похілевича, працями якого й тепер користуються науковці, походження цих населених пунктів пов'язане з діяльністю половецького хана XI століття Турготкана — однієї з дійових осіб «Повісті временних літ». 1094 року він віддав заміж за київського князя Святополка доньку, а натомість дістав дозвіл поселити в його володіннях свою орду. Союз Турготкана із зятем був нетривкий, і через два роки він загинув у битві з давньоруськими воями. Одначе, й за триста літ — наприкінці XIV століття — Сквирою та довколишніми селами володів його нащадок Кориман. Ці свідчення підтверджуються археологічними розкопками. До того ж, деякі прізвища корінних жителів, наприклад Шеремет чи Шахрай, мають тюркську основу. Зокрема, прізвище «Шеремет» (як, до речі, й російське «Шереметьєв») походить від тюркського слова, що означає «жвавість, гарячковість коня», «грубий, запальний».

На перший погляд, ці історико-лінгвістичні відомості не мають безпосереднього стосунку до теми нашої розмови. Та річ у тім, що саме в «половецькій» вибірці зареєстровано найвищий на Україні дельтовий індекс — 13,5, ознака, яка, як пам'ятає уважний читач, орієнтована на схід. Для порівняння скажу, що подібні значення дельтового індекса властиві деяким сучасним етносам Поволжя та Приуралля, у формуванні яких брали участь численні кочівницькі групи, які хвиля за хвилею йшли сюди, а далі на захід, починаючи з епохи «великого переселення народів». Отже, дерматогліфічний аналіз дає змогу простежити сліди давнього кочівницького компонента в антропологічному складі українського народу. Щоправда, значення цього компонента не варто переоцінювати — він загалом незначний.

Остання дерматогліфічна зона — південна — включає Карпати, деякі південні райони Середньої Наддніпрянщини, Нижнє Подніпров'я. Тут спостерігається дещо вищий, порівняно з попередніми зонами, дельтовий індекс (в основному, понад 13), більш висока концентрація осьових карпальних трирадіусів, зниження індексу Каммінса тощо.

На малюнку 3 добре видно, що південна зона «розірвана» на дві гілки: карпатську та степову. Спільним для українців Карпат та степових регіонів є істотний вплив південноєвропеоїдного антропологo-дерматогліфічного компонента, узагальнену характеристику якого знаходимо в праці московської дослідниці Г. Л. Хіть (1983). Не виключено, що в майбутньому доведеться розділити південну зону на дві окремі: карпатську та власне південну, оскільки деякі відмінності у будові шкіряного рельєфу мешканців цих областей фіксуються навіть на зібраних даних. Одначе, для остаточного вирішення цього питання необхідно суттєво доповнити дерматогліфічні колекції новим матеріалом.

Порівнюючи результати антропологічних досліджень за будовою голови і обличчя та шкіряного рельєфу, помічаємо, що між ними є чимало спільного. Впадає у вічі відповідність ареалів дерматогліфічних та соматологічних угруповань. Так, середньоукраїнська дерматогліфічна зона територіально, в основному, відповідає центрально-українській антропологічній області. Близькою є й загальна оцінка частки кочівницького та південноєвропейського компонента, зроблена на підставі аналізу згаданих морфологічних систем. Проте є й деякі розбіжності. Наприклад, соматологічні ознаки не дають підстав для виділення на Поліссі та Волині окремої антропологічної області. Крім того, «відстань» між дерматогліфічними зонами за статистичними розрахунками загалом трохи більша, ніж між антропологічними областями.

Ці відмінності не випадкові. Згідно з популяційною концепцією раси, котрої нині дотримується більшість вітчизняних та зарубіжних учених, головні расові прикмети, а надто їх системи, успадковуються незалежно одна від іншої. З цього логічно випливає, що кожна з них є своєрідним відображенням певного, хронологічно-відмінного етапу антропологічної (расової) історії етносу. Є підстави гадати, що ознаки шкіряного рельєфу, котрі, як уже зазначалося, не зазнають впливу умов зовнішнього середовища, належать до тих антропологічних показників, за допомогою яких можна «вловити» якісь дуже давні, глибинні стосунки між людськими популяціями. За цими якостями вони наближаються до одонтологічних (від грецького «одонтос» — зуб) прикмет, вивчення яких дає змогу прокласти місток із сивої давнини до наших днів, віднайти найдавніші антропологічні витоки сучасних народів.

Сергій СЕГЕДА,
кандидат історичних наук.

Сватання

Зазвичай на Україні брали шлюб у доволі юному віці. Дівчата виходили заміж у 16—18 років, хлопці женилися у 18—22 роки.

Одруженню надавалося неабиякого значення. Йому передував цілий ряд обрядових дій, зміст яких — досягнути згоди обох родин і наречених на одруження. Такої згоди доходили після трьох обрядових зустрічей — сватання, оглядин, заручин.

Традиційні форми сватання і пов'язані з ним звичаї у різних районах України мали багато спільного. Хоча були й свої відмінності: у назвах сватання, атрибутиці, формулах згоди і відмови від запропонованого шлюбу. Так, сама дія сватання називалась по-різному: в центральних районах — сватання, рушники, на Закарпатті — сватанки, на Івано-Франківщині, Тернопільщині — слово, старости, у поліських районах — могорич, змовини, словини, злюбини, на Харківщині — рушники тощо.

Порадившись з батьками, наречений ішов запрошувати старостів. У старости запрошували, як правило, двох близьких родичів, поважáних одружених чоловіків. Оскільки успіх сватання певною мірою залежав від уміння сватів вести традиційні переговори, то при виборі старшого старости бралися до уваги такі риси, як комунікабельність, дотепність.

У переважній більшості областей України сватати дівчину йшли пізно ввечері, і тільки на Закарпатті свати вирушали вдосвіта, щоб ніхто не перейшов дорогу з порожнім відром.

Старости йшли сватати з хлібиною та пляшкою горілки. Часто позичали хліб для удачі в добрих людей.

У деяких районах України свати приходили без попередньої домовленості молодих, і часом до дівчини йшли свати від двох претендентів. Звичайно, таке сватання могло закінчитися відмовою старостам. Символами відмови були: піднесення гарбуза, макогона, небажання дівчини подати чарку сватам, повернення хлібини. Щоправда, до цього вдавалися тоді, коли старости були аж надто небажані. Здебільшого, відмовляючи, дотримувалися етичних норм і намагалися згладити образу. В разі незгоди, дівчина, поцілувавши принесений старостами хліб, промовляла: «Спасибі за честь. Хай вам Бог дає з інших рук», або ж «Нехай вам Бог дає щастя де інше, а нам де інше».

З кінця минулого століття частіше траплялося так, що молоді заздалегідь домовлялися між собою, коли присилати старостів.

У призначений день старости, зайшовши до хати з палицями та хлібом і привітавшись, починали традиційні промови у формі, залежно від регіону, а також від імпровізаційних здібностей старости. Однак, текст промов був досить стабільний.

Словесні формули сватання дівчини будувалися на алегоріях: старости говорили, мов мисливці, що натрапили на слід куниці — красної дівиці, купці, що дізналися про товар — теличку, ягничку, голубку, господарі — що шукають швачку, прачку тощо.

Ось як, наприклад, вели діалог старости і батьки дівчини на Звенигородщині.

Старости входять у хату, вклоняються й кажуть: «Добривечір у вашій хаті!». Батьки дівчини: «Доброго здоровлячка! Просимо сідати». Старости далі: «Та й не питаєте, чого це ми до вас прийшли?». Батьки: «Та скажете, що ви за люди і чого завітали».

Старости: «Ми стрільці-молодці, вийшли на припорошу і побачили слід куниці. Пішли та й пішли тим слідом — і вислідили аж до вашої господи. А тепер будемо вас в'язати за те, що переховуєте куницю». «Та боронь Боже! — одказує

господар. — Ніякої куниці в нас нема,— трусіть!» «А коли знайдемо, то наша буде?» «Та трусіть, трусіть! Такої звірини у нас нема!»

«Та то ж не куниця, то ж красна дівиця!» — кажуть старости і кладуть хліб. «Дівиця хоч і є, то не для вас»,— відповідає батько. «Не для нас, а для нашого козака. А в нас козак молодець, просимо видати за нашого козака». (Дівчина при цих словах вибігає з хати в сіни і там розмовляє з хлопцем). Батько: «Та ми ж не знаємо вашого козака. Покажіть же нам, нехай ми його побачим, який він: кота у мішку не торгують». Старости гукають: «Гей, козаче! А йди лишень сюди, бо нас тут в'яжуть!»

Входить парубок і зупиняється у порозі. Невдовзі заходить і дівчина та стає біля печі.

Старости вихваляють хлопця, що він гарний парубок, хазяйського роду, доброї поведінки. «Та бачимо, що гарний і гарного роду,— погоджуються батьки, але нема як оддати. Дочка ще молода, нехай погуляє». «Еге-ге! Поки молода, то тільки тоді й оддавати. Ми молодої й шукаєм». Мати: «Та що ж вам казати? Вона ще не вміє нічого робить, ні хліба пекти, вона ще допіру на ноги зіп'ялася!» Старости: «Це не біда! Мати навчать — покажуть, як що робити».

Батько гукає до дочки: «А чи нема в тебе, доню, чим їх пов'язать, щоб тутечка не бунтувались у нашій господі?» Дівчина приносить з комори на дерев'яній тарілі два рушники, потім кладе рушник старості на плече. «Дякую, дочко, хай Бог помага!» — каже староста. Після подання рушників молоді кланяються батькам у ноги, а ті благословляють дітей хлібом. Далі частують за столом. Староста наливає принесену горілку: «Дай же, Боже, щоб діждати потанцювать на весіллі та чоботи побить». Або ще приказують так: «Дай же, Боже, здоров'я — в світі прожить, дітей одружить та онук дочекати!»

На Слобожанщині при сватанні вели дещо інший діалог.

Свати ще з порога гукають: «А пустіть, будьте ласкаві, в хату, кланяємось вам, свате, хлібом-сіллю». Заходять і дають батькові хліб у руки. Батько й мати дякують, запрошують старостів сідати. Ті сідають на лаві, і старший староста починає: «Ми прийшли до вас шукати куниці, що ховається під солом'яні копиці». Після цих слів входить дівчина, стає біля печі та починає її колупати. Батько при цьому каже: «Бачите, ловці-молодці, що ви наробили: мене з жінкою засмутили, дочку пристидили, що скоро піч зовсім повалить. Тоді ось що ми зробимо: доброго слова не цураємось, а щоб ви нас не порочили за те, що ми передержуєм куницю — красную дівицю, то ми вас перев'яжемо і тоді усе добре вам скажемо». Звертається до дочки: «Дочко, прийшла черга і нам до прикладу казати, годі піч колупати. А чи нема чим цих ловців-молодців пов'язати?» Дочка мовчить. Мати до неї: «Чи чуєш, що батько каже? Йди, та давай чим людей перев'язати! А може нічого не придбала та з сорому піч колупаєш? Не вміла матері слухати, не вчилася прясти, не зробила рушників?»

Тоді дівчина йде до іншої кімнати, виносить на тарелі два вишитих рушники, кладе їх на хліб, вклоняється батькам і цілує їм руки, а потім перев'язує рушниками старостів. Свати вклоняються: «Спасибі батькові й матері, що свою доню рано будили і доброму ділу вчили. Спасибі й дівочці, що рано вставала, тонко пряла і гарні рушники придбала».

Кличуть нарешті молодого, який досі був у сінях чи під вікном.

Батько: «Цього молодця, дочко, сама вітай та за пояс хустку затикай і до себе притягай. Та слухай його, та шануй». Дівчина затикає хустку хлопцеві за пояс. (На Полтавщині зав'язує її на руці). Починають частуватися, і староста вихваляє пригощення: «А ну, товаришу, спробуй ти, та скажи, чи пили ми таке у Туреччині, або у Німеччині? Подякуймо ж батькам!» «Їжте на здоров'ячко,— припрошує господар. — Ішла баба від ляхів та несла здоров'я сім міхів, так ми у неї купили, сім рублів заплатили та в цю горілочку положили».

Оскільки на Слобожанщині сватання й заручини часто об'єднувались в один обряд, то після пригощання старостів до хати входили запрошені дружки та близька рідня молодої, молодий приводив бояр, починали співати весільних пісень.

На Закарпатті сватач (так називали тут старостів) одразу розкривав мету свого приходу. На запрошення господарів сісти до столу він розпочинав так: «Не інакше, як ми прийшли за нареченою. Нам говорили люди із-за моря, з далеких країн, від краю світу прилетів сизий орел і нам приніс звістку, що у вашому домі є прекрасна наречена». «Скажи нам, добрий чоловіче,— питали батьки нареченої,— яка дівчина вам приглянулася? Чи жовтокоса, чи чорноока, чи білолиця?» На що сватач відповідав: «Вона не жовтокоса, не чорноока, але така, як красна квітка, як золотий вінок, як коштовний камінь, як зоря на небі, як роса на сонці». Сватачеві висилали спочатку підставних наречених (когось із подруг, родичів), а за третім разом виходила дівчина, яку сватають. «Це

наша, це наша!» — вигукував сватач, і його починали частувати.

Оскільки перша обрядова дія — сватання накладала певну моральну відповідальність за подальший хід шлюбних переговорів, то батьки не поспішали з відповіддю навіть тоді, коли були згодні. Давали відповідь на другий-третій день, обміркувавши рішення.

Невдовзі після сватання відбувалися ще дві зустрічі шлюбних сторін — оглядини та заручини.

Під час оглядин батьки й родичі нареченої приходили в дім парубка, щоб ознайомитися з його матеріальним становищем, побутовими умовами, господарством, ближче познайомитися з рідною, де буде жити їхня дочка.

Обрядодія, якою закріплювалося досягнення остаточної згоди на шлюб — заручини,— була на всій території України єдиною за суттю, але різнилася окремими елементами. Під час цієї зустрічі відбувалося обрядове з'єднання рук наречених, що набирало юридичної сили. За свідченням архівних джерел, «від заручин хлопець зв'язаний майже так, як по весіллю».

На заручинах старший староста брав рушник і накривав ним хліб, потім праву руку нареченого клав на хліб, на неї лягала рука нареченої, а далі — всіх близьких родичів. Зв'язуючи покладені на хліб руки рушником, староста проголошував: «Не в'яжеться вузол, а в'яжеться слово. Хто цей вузол розв'яже, той дасть сто рублів на церкву...» По тому він розв'язував рушник, а наречена перев'язувала рушниками старостів, а також обдаровувала всіх присутніх родичів молодого хустками, сорочками, полотном.

Обряд сватання і в наш час не втратив свого значення. Навпаки, знайомство батьків наречених до шлюбу їхніх дітей засвідчить повагу до батьків. Мудрість прийде на допомогу молодості. Обрядовість сватання змістовно збагатить сімейне свято, зміцнить родинні стосунки, створить фундамент для сімейних традицій молодої сім'ї.

Валентина БОРИСЕНКО,
кандидат історичних наук.

Проекти. Загадки. Гіпотези

Геніальні передбачення... Вони сягають своїм корінням у сиву давнину. Їх висловлювали філософи, письменники, вчені минувшини, описуючи часом так реально і докладно, що не залишається жодних сумнівів: описували те, що бачили. Але як таке могло статися, адже описували те, що з'явилося не за їхнього життя, а набагато пізніше?..
А може, то було зовсім не прозріння?
Цю загадку й донині не розв'язано. Незрозуміло також — звідки стародавні народи черпали глибокі знання в галузі математики, фізики, будівельної справи тощо.
Тоді що ж?.. Редакція вирішила присвятити геніальним прозрінням кілька матеріалів.
Друкуємо перший з цього циклу разом з добіркою інформацій до нього. Стежте за журналом.

Геніальні передбачення чи...?

ДИВОВИЖНІ ПРОЗРІННЯ СІРАНО

Мало кому відомо, що за 300 років до створення ракет, здатних вивести на орбіту перший штучний супутник Землі, коли Росією правив цар Олексій Михайлович, а гетьман Богдан Хмельницький стояв на чолі визвольної війни українського народу проти польсько-шляхетського гноблення, в пору возз'єднання України з Росією,— молодий земляк славнозвісного мушкетера Д'Артаньяна Сірано де Бержерак описав реактивний багатоступінчастий пристрій для космічних польотів і багато іншого.

Так, наприклад, у книзі «Інший світ, або Держави та імперії Місяця», написаній 1650 року і опублікованій у 1657, він так оповідає про свою подорож до Місяця.

«То знайте, що ракети вишикувались в шість рядів по шість ракет у кожному і закріплені гаками, які тримали кожну дюжину, і полум'я, поглинувши один ряд ракет, перекидалося на наступний, а відтак ще на наступний... Матеріал, нарешті, виявився геть охоплений полум'ям, горюча речовина скінчилася, і коли я почав думати лиш про те, як накласти головою на вершині якої-небудь гори, я відчув, що хоч сам не рухаюсь, проте продовжую підноситись угору, а машина моя зі мною розлучається, падає на землю».

Поза сумнівом, читач XX століття сприйматиме наведений уривок як досить точний опис космічної подорожі на шестиступінчастій ракеті. Коли відпрацювали двигуни всіх шести ступенів і прискорення космічного корабля припинилося, система рухалась на пасивній ділянці траєкторії, тоді як ракета-носій відокремилась і впала на Землю.

Якби ж то схожість кінчалася тільки на дилетантському рівні! Однак у спеціальній праці О. О. Леонова і В. І. Лебедєва «Психологічні особливості діяльності космонавтів», випущеній видавництвом «Наука» (М., 1971), у розділі, присвяченому міжпланетним космічним польотам, на 119 сторінці сказано, що в подібних польотах «космонавти не зможуть спостерігати земну поверхню й орієнтуватися по окремих її районах. Вони змушені будуть визначати місцезнаходження космічного корабля за зірками, обраними як «опорні», у зовсім незвичній системі координат. До того ж, хоч міжпланетні мандрівники й побачать відомі на Землі сузір'я, перед ними розгорнеться незвична картина зоряного неба, що охоплює світила всієї небесної сфери, а не одної лише північної півкулі. Подібну картину вже спостерігали американські космонавти під час польотів на Місяць. З іншого боку, **небесна сфера видаватиметься застиглою, виникне ілюзія нерухомості космічного корабля, підсилювана цілковитою тишею** (якщо не брати до уваги слабкого і рівномірного шуму електронних приладів, котрий, проте, не порівняти з шумом працюючих реактивних двигунів)».

Навряд чи слід підкреслювати майже текстуальну схожість характерних деталей міжпланетних польотів у цих описах, зроблених з часовим інтервалом у 325 років!

Далі Сірано мовить про те, що на певній віддалі від Землі сила тяжіння Місяця почала переважати, і «...я відчув, що падаю ногами догори, хоч жодного разу я не перекинувся...» Тобто апарат, дістався прискорення, почав падати на місячну поверхню. Він описує, що Земля на такій значній відстані має вигляд золотої бляхи, схожої на диск Місяця, але більшого діаметра. Розповідає про сфери гравітаційного впливу Землі та Місяця, про причини, що зумовлюють їх нерівність. Ви здивовані? Гадаю, ваше здивування набагато зросте, якщо ви чіткіше уявите собі життя тих часів, коли Сірано де Бержерак писав свої твори.

В XVII столітті, коли народився і жив наш герой, уявлення, знання, техніка і побут людей значно відрізнялися від нинішніх. Так, «швидкий розумом Ньютон» опублікував свої славнозвісні «Начала», в яких сформулював і виклав основні поняття класичної механіки лише через 32 роки після смерті Бержерака. За життя Сірано людство ще не знало навіть парової машини, яка з'явилася тільки наступного, XVIII століття. А за його часів використовували лиш енергію пороху, вітру, води та м'язову силу людей і тварин.

Не було й сліду не те що електричного освітлення, а й навіть гасових ламп, бо про гас теж іще не знали. Приміщення освітлювали лойовими і восковими сві-

ками, лампадами, смолоскипами. Навіть годинники, що їх згадує Сірано в своєму творі, про який ідеться, мали тоді досить солідні габарити, здебільшого були стаціонарні, а кишенькові, дуже рідкісні, мали яйцеподібну форму і теж чималі розміри.

Тільки через двісті з лишком років після смерті Сірано народоволець Микола Кибальчич у передсмертних нотатках, писаних у казематі Петропавловської фортеці, запропонував використати ракету як транспортний засіб.

А Сірано де Бержерак у середині XVII століття із знанням справи писав не тільки про реактивні багатоступінчасті літальні апарати для подорожей на інші планети, а й про опір середовища рухові, про закони вільного падіння тіл, гравітації, про множинність населених світів, джерела штучного світла, звуковідтворювальні пристрої, зовнішній вигляд жителів інших планет тощо.

Що це,— випадковий збіг? Геніальне передбачення? Але звідки таке знання деталей, така кількість найдрібніших подробиць? Звідки опис зовнішнього і внутрішнього вигляду пристроїв, які він, звичайно, не міг бачити, оскільки вони просто не існували в його часи, а з'явилися тільки через три сотні років?! Дивовижно...

Нагадаємо, що тоді точилася затяжна, так звана Тридцятирічна війна (1618 — 1648 рр.) — перша загальноєвропейська війна між двома угрупованнями держав, що прагнули до панування над християнським світом, в якому Франція, Голландія, Данія і Росія вели воєнні дії проти іспанських та австрійських Габсбургів, підтримуваних Германією і Польщею. Саме тих часів гетьман Хмельницький повстав проти утисків Польщі і повів активну боротьбу проти неї. Отже, Сірано де Бержерак і Богдан Хмельницький були не тільки сучасники а й, у певному розумінні, союзники, адже боролися проти спільного ворога.

Відтоді проминуло вже понад триста років, але ніхто і досі не відповів на запитання: чим зумовлені дивовижні здогади Сірано де Бержерака? Адже він описував у своїх творах не тільки політ на Місяць. У них можна знайти відомості й роздуми про теплоємність, про єдність природи космічних тіл типу Землі й Місяця, проблему відчуття запахів і багато про що інше.

Так, наприклад, звертаючись до медико-біологічних проблем, він пише: «Наші лікарі кажуть, що кров'ю керує передбачлива природа, яка кличе її на допомогу хворим частинам тіла; з цього слід було б зробити висновок, що, крім душі й тіла, в нас є ще й третя сутність, яка має особливі функції й органи. Тому, на мій погляд, більш правдоподібним є припущення, що ці маленькі тваринки (котрі заповнюють тіло людини і розносяться потоком крові, як каже Сірано,— Ю. Р.), коли на них нападають, виряджають до своїх сусідів гінців просити про допомогу; ті прибувають звідусіль, проте країна не може витримати такого напливу людей; вони або вмирають з голоду, або задихаються у тісняві. Ця смертність настає тоді, коли дозріває нарив; що тваринки в цей час вже задихнулися чи загинули, ви бачите ось з чого — відгнилі частини тіла стають нечутливі; тому настільки часто вдається кровопускання, котре приписують з тим, щоб відтягти запалення. Так відбувається тому, що ці маленькі тваринки після того, як безліч їх загинула, пройшовши крізь отвір, що його вони намагалися прикрити, відмовляються допомагати своїм союзникам, позаяк самі невеликою мірою мають сили захищатися кожний у себе».

Наведений опис дуже нагадує сучасні уявлення про фагоцитоз — пожирання амебоподібними клітинами крові — фагоцитами — дрібних чужорідних частинок (зокрема й мікробів), розчинення ними змертвілих при запаленні чи регенерації тканин. Це явище відкрив і описав російський біолог Ілля Ілліч Мечников лише у 1883 році. Природно, що мова XVII століття, котрою викладено наведений уривок, дещо утруднює розуміння суті.

Коло інтересів та уявлень Сірано де Бержерака справді безмежне. Так у своїй книзі він докладно описує джерела штучного світла і... звуковідтворювальні пристрої. Правда, все це подавалося читачеві у комедійному, жартівливому тоні, вперемішку із повідомленнями про те, наприклад, що жителі Місяця вгамовують голод... пахощами, що розмінною монетою для них є вірші, через що й вмирають тут з голоду тільки дурні, а розумні люди живуть у достатку. Сам Сірано іменує свої твори комічними.

Не виключено, що жартівливість і сарказм були необхідним прикриттям у ту своєрідну добу, адже свята інквізиція не дрімала. Будь-яка необачність у висловлюванні ідей і поглядів могла коштувати життя. Яскравий приклад — спалення 1600 року в Римі, на площі з безневинною назвою «Площа Квітів», монаха-домініканця Джордано Бруно. Свята інквізиція не подарувала йому проповіді ідеї про множинність населених світів.

Комедійність більшості творів Сірано де Бержерака захищала від можливих претензій на його адресу, дозволяла з більшою свободою розмірковувати про питання, які його цікавили. Але те, що видавалося смішним читачеві XVII століття, нині вражає глибиною і доклад-

ністю опису тих предметів, приладів, процесів, явищ, котрі стали відомі лише через сотні років після смерті автора цих дивних книжок!

Що це? Невтримний політ фантазії, яка незбагненним чином збіглася з наступною реальністю? Наукові передбачення або... тверді знання, безпосереднє знайомство з описуваними конструкціями, процесами, явищами? Звичайно, це нонсенс — знати те, користуватися тим, чого ще немає. Одначе перед нами факти — книги, написані понад триста п'ятдесят років тому, сповнені загадок і таємниць. Задовільної відповіді, яка проливала б світло на причини, історію та обставини їх створення, поки що немає, оскільки пояснення самого Сірано сприймається як фантасмагоричне й парадоксальне, тож прийняти його, погодитися з ним неможливо. Адже Бержерак твердить, буцімто інформацію передали, описувані предмети показали й подарували йому... жителі іншої планети! Що це — розиграш?

А чудернацький Сірано навдивовижу детально розповідає не тільки про свою подорож на Місяць на реактивному космічному кораблі, а й про зустріч там... з жителем Космосу, який став згодом його покровителем в «іншому світі». Цей космічний знайомець — «демон», як його іменує Бержерак,— колись нібито жив у Греції й опікувався Сократом. А після смерті Сократа він, за твердженням Сірано, переселився у Фіви і виховував майбутнього полководця Епамінонда, відтак переїхав у Рим. Пізніше цей «демон» буцімто зустрічався з відомим алхіміком Агріппою Ноттісгеймським, філософом і богословом абатом Тритемом, доктором Фаустом, відкрив чимало секретів колу молодих людей, відомому під назвою ордену Розенкрейцерів.

Саме він зазнайомив Сірано та його друзів з джерелами штучного освітлення: «Мій демон, не бажаючи, щоб товариство було цим (темрявою — *Ю. Р.*) занепокоєне, піднявся у свій кабінет і повернувся звідти з двома такими блискучими вогненними кулями, що всі здивувалися, як він не обпік собі пальці. «Ці непогасимі світильники, сказав він, послужать вам краще... Це сонячні промені, які я очистив від жару, бо інакше згубні властивості цього вогню зашкодили б вашим очам, засліплюючи їх. Я закріпив світло і помістив його в прозорі келихи (колби? — *Ю. Р.*), котрі тримаю в руках».

Коли б то йшлося просто про джерела штучного світла! Однак Сірано наголошує, що світло — «холодне», без жару. Слід сказати, що проблема ця й донині ще не знайшла свого розв'язання — лампи розжарювання поряд із світловим випромінюванням виділяють інфрачервоні, теплові промені, що знижує їх економічність. У цьому розумінні так звані лампи «денного світла» є більш ефективними, хоч внаслідок невеликої інерційності мають обмежену сферу застосування.

Та, мабуть, ще дивовижнішою є розповідь Сірано про «книги», подаровані йому «демоном».

«Відкривши ящик, я знайшов у ньому якийсь металевий незрозумілий предмет, що скидався на наш годинник. У ньому була безліч пружинок і ледь видимих машинок. Це, безсумнівно, книга, але книга дивовижна: в ній не було ні сторінок, ні літер; одне слово,— це така книга, що для вивчення її зовсім непотрібні очі, а лише вуха».

Чи не нагадує вам цей опис дуже знайомий предмет? Як же читати цю дивну «книгу»?

«...той,' хто хоче читати, заводить за допомогою величезної кількості різного роду дрібних ключів цю машину, потім він ставить стрілку на той розділ, який бажає прослухати. І відразу з книги починає лунати, як з вуст людини або з музичного інструмента, всі ті різноманітні звуки, котрі служать знатним жителям Місяця для передачі їхніх думок».

З наведених уривків випливає, що Бержерак називає книгами якісь інформаційні пристрої, здатні відтворювати і звучання музики, і людське мовлення. Цікаво, що Сірано при цьому описує системи («машини»), котрі складаються з безлічі дрібних деталей, що їх призначення для нього незрозуміле, які нагадують йому практично єдиний складний пристрій XVII століття — годинник.

Мимоволі спадає на думку неймовірне: він бачив ці системи, користувався ними. Але де? Як можна було в добу Людовіків XII і XIV, кардиналів Рішельє і Мазаріні, бачити те, що з'явилося через кілька століть?

До речі, книгу Сірано де Бержерака «Інший світ, або Держави та імперії Місяця» у СРСР видавали двічі. Вперше — видавництво «Академія», М.-Л. — у 1931 році, ця книга і нині є бібліографічною рідкістю. Удруге — в 1971 році, в томі «Фантастичні романи», разом з утопіями Кампанелли і Мора. В даній статті цитовані уривки наведено за виданням 1931 року. Хто побажає, може на власні очі впевнитись, які дивовижні прозріння містяться у книзі Сірано де Бержерака. Але як міг усе це описати хоробрий віршомаз, бретер і гульвіса XVII століття?!

Юрій РОСЦІУС.
м. Москва.

До речі...

1624 року в Англії вийшла книга лорд-канцлера та філософа Френсиса Бекона «Нова Атлантида». Цей роман-утопія весь пронизаний блискавками прозріння. Бекон писав, що в майбутньому винайдуть прилади, які імітуватимуть мовлення, співи людей. Використовуватимуть силу вітру, будуватимуть кораблі, що плаватимуть під водою, одержуватимуть штучне коштовне каміння і таке інше. Звичайно, Бекон не реалізував своїх ідей, але був геніальним провидцем. Нині англійці вважають його родоначальником патефонів і магнітофонів, вітродвигунів, підводних човнів, кінематографа та штучних рубінів і алмазів.

●

Француз Фурньє, що побував на Запорозькій Січі, писав про хитру військову вигадку земляків Тараса Бульби — про «підводні пірога», на яких запорожці плавали під водою. То був просмолений човник, перевернутий догори дном. До бортів його для занурення прив'язували мішки з піском. Дихаючи повітрям, що залишилося під підводним дахом, кілька козаків могли непомітно підібратися до ворога.

●

У романі «500 мільйонів бегуми», опублікованому 1879 року, Жюль Верн висловив ідею про підземну газифікацію вугілля. В романі згадуються кам'яновугільні котельні, де протягом багатьох років постійно горить вугілля, і невичерпні запаси підземного тепла відводять за допомогою металевих труб.

Не минуло й десяти років, як великий російський хімік Д. Менделєєв під час поїздки Донецьким краєм висловив думку, що «...настане, мабуть, з часом така епоха, коли вугілля із землі не вийматимуть, а там, у землі, його зуміють перетворювати на горючі гази і їх по трубах розподілятимуть на далекі відстані».

Підземну газифікацію вугілля у нашій країні здійснили в тридцяті роки. 1933 року був оголошений всесоюзний конкурс на кращий спосіб підземної газифікації. Група молодих учених з Донбасу запропонувала свій проект так званого потокового методу газифікації. Його запровадили у виробництво.

●

Провидцем був і великий сатирик Джонатан Свіфт. Він вирішив посміятися з учених і описав Академію прожектів у країні Лапуту. В одній з її лабораторій, зокрема, вчені займаються дивовижними, але безплідними справами: «згущають повітря у речовину суху й відчутну, вилучаючи з нього селітру...» Та якщо за часів Свіфта можна було сміятися над ідеєю одержання селітри з повітря, то на початку XX століття вона стала для хіміків реальністю. Праця російського вченого А. В. Сапожникова, що вийшла друком 1911 року, так і називалася: «Азотна кислота і селітра з повітря».

●

Герої радянського письменника Олександра Бєляєва досліджують зворотній бік Місяця. Правда, письменник вважає, що зображувати його безпечніше, ніж видимий, бо був певен: у двадцятому столітті людина на зворотній бік Місяця не потрапить.

●

Відомий радянський фантаст Олександр Казанцев згадує: коли відзначалося вісімдесятиріччя І. Єфремова (до якого письменник не дожив цілих п'ятнадцять років), один з читачів піднявся на трибуну. Абзац за абзацом він почав оголошувати паралельно уривки з роману «Година Бика», а також промов М. С. Горбачова про перебудову. Єдність думок «антиутопії» та політичної програми президента вразила аудиторію.

Добірку склав Вадим СЕДЕЛЬНИКОВ.
м. Донецьк.

З інших видань

Ліки для наркоманів

Новий лікарський препарат «Л-поламідон» є не що інше, як псевдонаркотик. Німецькі медики сподіваються, що з його допомогою виводитимуть хворих, на яких уже не справляють дії жодні ліки, з кризового стану. Лікарі західнонімецької землі Шлезвіг-Гольштейн почали лікування 100 таких пацієнтів. Цікаво, що крім основного лікаря, за їхнім станом спостерігатимуть психологи. Цей експеримент вважають важливим кроком у рішучій боротьбі з поширенням наркоманії.

Цуценя від кішки

Виявляється, буває й таке: у глухому селищі Макорора в області Танга (Танзанія) хатня кицька народила цуценя. Тільки на четверту добу власниця кішки помітила, що одне з новонароджених кошенят аж ніяк не схоже на свою маму. Врешті визначили, що це — справжнісіньке цуценя. Народження феномена перетворило селянське подвір'я на багатолюдне місце. Подивитися на цуценя від кішки з'їжджалися не тільки з сусідніх сіл, а й міст. Кмітлива господиня установила тверду таксу за огляд і фотографування чудо-кицьки, успішно розпродала кошенят, але цуценя поки що залишила...

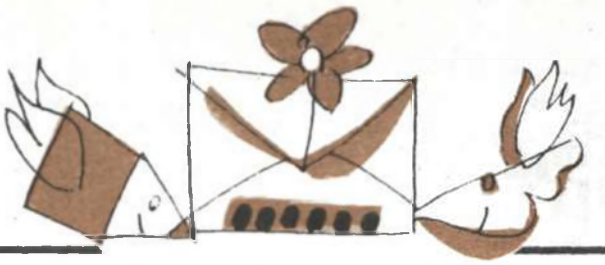

«Розкажіть, будь ласка, скільки існує слов'янських мов!»

Г. МИЛЮК

Київська область.

Брати-слов'яни, скільки нас?

Запитання не таке вже й просте, як може видатися на перший погляд. Прийнято вважати, що слов'янських мов стільки, скільки слов'янських держав, враховуючи складові СРСР, ЧСФР, СФРЮ. Проте налічується 24 мови, якими розмовляють слов'яни: 12 національних літературних і 12 так званих мікромов, що виконують обмежені функції в рамках чужої в етнічному розумінні країни.

Отже, літературні мови: українська, російська, білоруська, болгарська, сербсько-хорватська, македонська, словенська, польська, верхньолужицька, нижньолужицька, словацька і чеська. Мікромови: русинська (Сербія, Хорватія), градищансько-хорватська (Австрія), молизько-хорватська (Італія), прекмурсько-словенська (Югославія, Угорщина, Австрія), чакавська (Югославія), кайкавська (Югославія), бататсько-болгарська (Румунія, Югославія), кашубська (Польща), ляська (Чехо-Словаччина, Польща), східнословацька (Чехо-Словаччина), карпаторусинська (США), рез'янська (Італія).

Вчені можуть заперечити, що це, мовляв, діалекти «великих» мов, але поки вчені дискутують, люди розмовляють, пишуть і читають...

Володимир БАНЦЕР.

«Що означає слово «маркетинг», яке так часто і без пояснень вживається поряд з іншими «ринковими» термінами!».

В. САМСОН.

м. Ізмаїл.

Нова організація і ведення ринку

Те, що ми не знаємо змісту багатьох загальновідомих у всьому світі слів, свідчить, якою мірою ми ізольовані від світового ринку. А слово, про яке запитує читач, означає лише... організацію ведення ринку, бо походить від англійського «маркет» — «ринок». На Заході і Сході існують сотні журналів, підручників та навчальних курсів з маркетингу, а подібні служби у передових фірмах мають визначальний вплив на стратегію і тактику виробництва.

Ось кілька визначень, найбільш уживаних за кордоном.

«Маркетинг являє собою процес планування і втілення замислу, ціноутворення, просування і реалізації ідей, товарів і послуг через обмін, що задовольняє цілі окремих осіб та організацій» (Американська асоціація маркетингу).

«Маркетинг — це передбачення, управління і задоволення попиту на товари, послуги, організації, людей, території та ідеї шляхом обміну». (Дж. Э. Эванс, Б. Берман).

Крім маркетингу на ринку товарному, існує маркетинг політичний («ринок» виборців тощо) та деякі інші його види.

Олександр ЗАДОРОЖНИЙ,

кандидат юридичних наук.

НОВИЙ ЗАВІТ
ГОСПОДА НАШОГО ІСУСА ХРИСТА

Від Іоанна
святе
благовіствування

Глава 2

1 На третій день було весілля в Кані Галілейській, і Мати Ісуса була там.

2 Був також запрошений на весілля Ісус і учні Його.

3 Коли не вистачило вина, Мати Ісуса каже Йому: вина не мають.

4 Ісус говорить їй: що Мені і Тобі, Жоно? ще не прийшов час Мій.

5 Мати Його говорить слугам: що скаже Він вам, те зробіть.

6 Було ж тут шість кам'яних водоносів, що стояли за звичаєм для очищення іудейського і вміщали по дві або по три міри.

7 Ісус говорить їм: наповніть посудини водою. І наповнили їх до верху.

8 І говорить їм: тепер наберіть і несіть до розпорядника бенкету. І понесли.

9 Коли ж розпорядник покуштував воду, що стала вином (и він не знав звідки це вино, знали ж тільки слуги, які набирали воду), тоді розпорядник кличе жениха

10 і говорить йому: кожен чоловік спочатку добре вино подає, а коли сп'яніють, тоді гірше; а ти добре вино зберіг аж досі.

11 Так поклав Ісус початок чудесам у Кані Галілейській і явив славу Свою; і увірували в Нього учні Його.

12 Після цього прийшов Ісус до Капернауму, Сам і Мати Його, і брати Його, і ученики Його; і пробули там небагато днів.

13 Наближалася Пасха Іудейська, і Ісус прийшов до Єрусалима.

14 І знайшов, що в храмі продавали волів, овець і голубів, і сиділи міняльники грошей.

15 І, зробивши бич з вірьовок, вигнав з храму всіх, овець і волів; і розсипав гроші міняльників, а столи їхні поперекидав.

16 І сказав продавцям голубів: візьміть це звідси і не робіть дому Отця Мого домом торгівлі.

17 При цьому ученики Його згадали, що написано: ревність за домом Твоїм з'їдає Мене (Пс. 68, 10).

18 На це іудеї сказали Йому: яким знаменням докажеш Ти нам, що маєш владу так робити?

19 Ісус сказав їм у відповідь: зруйнуйте храм цей, і Я за три дні поставлю його.

20 На це сказали іудеї: сорок шість років будувався храм цей, а Ти за три дні поставиш його?

21 А Він говорив про храм Тіла Свого.

22 Коли ж Він воскрес з мертвих, то згадали учні Його, що Він казав їм це, і повірили Писанню і слову, яке сказав Ісус.

23 І коли Він був у Єрусалимі на святі Пасхи, багато увірувало в ім'я Його, побачивши чудеса, які Він творив.

24 Але Сам Ісус не ввіряв Себе їм, бо знав усіх

25 і не треба було Йому, щоб хтось засвідчив про людину, бо Сам знав, що в людині.

Глава 3

1 Був же чоловік з фарисеїв, на ім'я Никодим, начальник іудейський.

2 Він уночі прийшов до Ісуса і сказав Йому: Равві! ми знаємо, що Ти учитель, який прийшов від Бога; бо ніхто не може таких чудес творити, які Ти творишь, коли Бог не буде з Ним.

3 Ісус сказав йому у відповідь: істинно, істинно кажу тобі, якщо хто не народиться звище, не може бачити Царства Божого.

4 Никодим говорить Йому: як може людина родитися, бувши старою? хіба вона може вдруге ввійти в утробу матері своєї і народитися?

5 Ісус відповів: істинно, істинно кажу тобі, якщо хто не народиться від води і Духа, не може увійти в Царство Боже.

6 Народжене від плоті є плоть, а народжене від Духа є Дух.

7 Не дивуйся тому, що Я сказав тобі: треба вам родитися звище.

8 Дух дихає, де хоче, і голос Його чуєш, але не знаєш, звідки він приходить і куди йде; так буває з кожною людиною, народженою від Духа.

9 Никодим сказав Йому у відповідь: як це може бути?

10 Ісус відповів йому і сказав: ти — учитель Ізраїлів, і чи цього не знаєш?

11 Істинно, істинно кажу тобі: Ми говоримо про те, що знаємо, і свідчимо про те, що бачили, а ви свідчення Нашого не приймаєте.

12 Якщо Я сказав вам про земне і ви не вірите, то як повірите, коли буду говорити вам про небесне?

13 Ніхто не сходив на небо, тільки Той, Хто зійшов з небес, Син Людський, Сущий на небесах.

14 І як Мойсей підніс змія в пустині, так належить піднестися Синові Людському,

15 щоб кожен, хто вірує в Нього, не загинув, а мав життя вічне.

16 Бо так полюбив Бог світ, що віддав і Сина Свого Єдинородного, щоб усякий, хто вірує в Нього не загинув, а мав життя вічне.

17 Бо не послав Бог Сина Свого в світ, щоб судити світ, а щоб світ був врятований через нього.

Софія Київська. Марія Оранта. XI ст.

18 Віруючий у Нього не буде осуджений, а невіруючий уже осуджений, бо не увірував в ім'я Єдинородного Сина Божого.

19 Суд полягає у тому, що світло прийшло у світ, а люди полюбили темряву більше, ніж світло, бо справи їхні були лихі;

20 бо кожен, хто чинить зло, ненавидить світло і не йде до світла, щоб не відкрились діла його, бо вони злі,

21 а хто говорить правду, йде до світла, щоб відкрились діла його, бо вони створені були в Бозі.

22 Після цього прийшов Ісус з учнями Своїми в Іудейську землю, і там жив з ними і хрестив.

23 Іоанн же хрестив у Еноні, поблизу Салима, бо там було багато води; і приходили туди і хрестилися,

24 бо Іоанн ще не був ув'язнений у темницю.

25 Тоді виникла суперечка учнів Іоанна з іудеями про очищення.

26 І прийшли до Іоанна і сказали йому: равві! Той, Котрий був з тобою по той бік Йордана, про Якого ти свідчив, ось Він хрестить, і всі йдуть до Нього.

27 Іоанн сказав у відповідь: не може людина приймати на себе нічого, якщо не буде дано їй з неба.

28 Ви самі мені свідки в тому, що я сказав: я не Христос, але я посланий перед Ним.

29 Хто має наречену, той жених, а друг жениха, стоячи і слухаючи його, радістю радіє, чуючи голос жениха. Отже, ця радість моя сповнилась.

30 Йому належить рости, а мені умалятися.

31 Хто з неба приходить, Той над усіма є, хто від землі — земний є і по-земному говорить. Хто з неба йде, Той над усіма є.

32 І що Він бачив і чув, про те й свідчить; і свідчення Його ніхто не приймає.

33 Хто прийняв Його свідчення, той стверди в, що Бог є істинний,

34 бо той, Котрого послав Бог, говорить слова Божі; бо не мірою дає Бог Духа.

35 Отець любить Сина і все дав у руки Йому.

36 Віруючий в Сина має життя вічне, а не віруючий в Сина, не побачить життя, але гнів Божий перебуває на ньому.

Глава 4

1 Коли ж Ісус довідався про почуте фарисеями, що Він більше збирає учнів і хрестить, ніж Іоанн,—

2 хоч Ісус Сам не хрестив, а учні Його,—

3 то залишив Іудею і знов пішов до Галілеї.

4 Належало ж Йому проходити через Самарію.

5 Ось приходить він до міста самарянського, що зветься Сихар, поблизу землі, яку Яків дав синові своєму Йосифу.

6 Там був колодязь Яковів, Ісус, утомившись з дороги, сів біля колодязя. Було близько шостої години.

7 Приходить жінка з Самарії набрати води. Ісус говорить їй: дай Мені напитися.

8 Бо учні Його пішли до міста, щоб купити їжі.

9 Жінка самарянка каже Йому: як ти, будучи іудеєм, просиш напитися у мене, самарянки? Адже іудеї не знаються з самарянами.

10 Ісус сказав їй у відповідь: якби ти знала дар Божий і Хто говорить тобі: дай Мені напитись, то ти попросила б у Нього, і Він дав би тобі води живої.

11 Говорить Йому жінка: Господи! Тобі і зачерпнути нічим, а колодязь глибокий, звідки ж Ти маєш воду живу?

12 Невже Ти більший за батька нашого Якова, котрий дав нам колодязь цей і сам з нього пив, і діти його, і худоба його?

13 Ісус сказав їй у відповідь: всякий, хто п'є цю воду, знову захоче пити.

14 а хто питиме воду, яку дам Я йому, той не захоче пити повік; але вода, яку дам йому Я, стане в ньому джерелом води, що тече в життя вічне.

15 Говорить Йому жінка: Господи! дай мені цієї води, щоб я не хотіла пити і не приходила сюди черпати.

16 Ісус говорить їй: іди, поклич чоловіка свого і приходь сюди.

17 Жінка сказала Йому у відповідь: не маю я чоловіка. Говорить їй Ісус: правду сказала, що чоловіка не маєш,

18 бо п'ять чоловіків мала, і той, кого маєш тепер, не чоловік тобі; це ти справедливо сказала.

19 Жінка говорить Йому: Господи! Бачу, що Ти пророк.

20 Батьки наші поклонялись на цій горі, а ви говорите, що місце, де належить поклонятися, знаходиться в Єрусалимі.

21 Ісус говорить їй: повір Мені, що надходить час, коли будете поклонятись Отцеві і не на цій горі, і не в Єрусалимі.

22 Ви не знаєте, чому кланяєтесь, а ми знаємо, чому кланяємось, бо спасіння від іудеїв.

23 Але прийде час, і прийшов уже, коли справжні поклонники кланятимуться Отцеві в дусі і істині, бо таких поклонників шукає Отець Собі.

24 Бог є дух, і ті, що поклоняються Йому, повинні поклонятися в дусі і істині.

25 Жінка говорить Йому: знаю, що прийде Месія, званий Христос; коли Він прийде, сповістить нам усе.

26 Ісус сказав їй: це Я, Котрий говорю з тобою.

27 В цей час прийшли учні Його і здивувалися, що Він розмовляє з жінкою; проте ніхто не сказав, чого Тобі треба, або про що говориш з нею.

28 Тоді жінка залишила свій водонос, пішла до міста і сказала людям:

29 ідіть, побачите Чоловіка, Котрий сказав мені все, що я зробила; чи не Він Христос?

30 Вони вийшли з міста і пішли до Нього.

31 Тим часом учні просили Його кажучи: Равві! їж.

32 Він же сказав їм: у Мене є їжа, якої ви не знаєте.

З точки зору еколога

Уважно перечитую матеріали, надруковані під рубрикою «Не переступити поріг». Дуже важливі порушуєте проблеми. Так, сьогодні на Україні екологічна ситуація досягла критичного стану. У республіці зосереджено 25 процентів союзного промислового потенціалу, причому переважно шкідливих галузей виробництва (хімічна, металургійна, гірнича, енергетична та ін.). Щороку у біосферу викидається 1,5 млрд. тонн твердих відходів, з яких у повітряний басейн потрапляє понад 20 млн. тонн промислових викидів. У водойми і ріки республіки щороку скидається 1 млрд. 152 млн. м^3 стоків, де знаходиться близько 50 млн. тонн агресивних речовин (фенол, фтор, формальдегід, пестициди). Зокрема, за останні 29 років вміст солей зріс у воді Дніпра в 1,5, а Дністра і Південного Бугу — у два рази. Медики твердять, що вода з високою мінералізацією негативно впливає на генетичну спадковість, викликає тяжкі захворювання, у тому числі, онкологічні та серцево-судинні.

Не кращим є становище у сільському господарстві республіки. Його інтенсифікація, впровадження індустріальних технологій викликали багато проблем. На селі щороку використовується 5,1 млн. тонн мінеральних добрив і 175 тис. тонн хімічних засобів захисту рослин. У середньому на гектар ниви вноситься близько 120 кг поживних речовин, що набагато більше, ніж у таких країнах, як США і Канада. Однак, низька культура використання мінеральних добрив у колгоспах і радгоспах, невисока їх якість не створили позитивного балансу основних поживних речовин у грунтах. Тому надії і прогнози на істотне підвищення врожаїв завдяки хімізації виявились передчасними. Приміром, середня врожайність зернових у південних областях практично лишається на одному рівні — 26—28 ц/га.

Для нормального розвитку рослин дози мінеральних добрив мають бути оптимальними, решта — втрачається, забруднюючи навколишнє середовище (через грунт, поверхневі і грунтові води, повітря). Окрім того, надлишки добрив значною мірою акумулюються в продукції з такими ж небажаними для людини і тварин наслідками, як і від пестицидів. Особливу тривогу викликає зростання в останні роки захворювання дітей саме у сільській місцевості, що є показником неблагополучної екологічної ситуації не лише в місті, а й у селі.

На думку медиків, основною причиною онкологічних захворювань є надмірна концентрація канцерогенних речовин в об'єктах навколишнього середовища. Прогресує й ряд інших захворювань, зокрема, алергічні та серцево-судинні. Якщо першу канцерогенну речовину, небезпечну для здоров'я людини — бенз(а)пірен англійські учені виявили у 1930 році, то тепер їх відомо вже понад 50. Зокрема, канцерогенними визнано сажу, смо-

ли, азбест, бензидин, бензол, сполуки хрому, нікелю, миш'яку, вініл-хлорид та інші. До канцерогенних відноситься також велика група нітрозосполук. При цьому слід пам'ятати, що нітрозосполуки утворюються в організмі людини і тварини із порівняно нешкідливих і неканцерогенних нітратів і нітритів. Вміст нітратів у продуктах харчування залежить від внесених у грунт азотних мінеральних добрив.

Серйозне занепокоєння викликає нині стан наших річок і водойм. Останніми роками все частіш виявляють підвищений вміст пестицидів і нітратів у питній воді. А токсичність нітратів у воді на 25 процентів вища від тих, що містяться у продуктах рослинництва.

Що ж робити нам у таких складних умовах, як рятуватись від цього хімічного лиха? Насамперед, потрібен суворий контроль (скільки вже мовлено про це) за нормами внесення і належним зберіганням хімікатів. Багато їх часто знаходиться роками просто неба на полях, у лісосмугах, на берегах річок і ставків. Справа ускладнюється ще й тим, що значна кількість пестицидів (понад 40 тисяч тонн) виробництва минулих років через їх надмірну токсичність і шкідливість для навколишнього середовища і людей заборонена для застосування. А питання утилізації їх поки що лишається відкритим.

Якщо відверто, то гостроти ситуації часто додає некомпетентність, а то й халатність службових осіб і спеціалістів, яка межує з безвідповідальністю. Взяти хоча б злісний карантинний бур'ян амброзію полинолисту, який заполонив тисячі гектарів площ республіки і є причиною різних алергічних захворювань населення. Та хіба не відомо агрономові колгоспу чи біологу в школі, що таке амброзія і що її необхідно винищувати?

Або ще таке. По закінченні жнив і аж до осені у деяких областях України, зокрема на Кіровоградщині, над землею здіймається велетенська чорна хмара диму від спалювання стерні та пожниних решток. Гине живність, згоряють у полум'ї дерева лісосмуг, дим і сморід заполоняє населені пункти. І це при тому, що всі спеціалісти сільського господарства знають про шкідливість палу не лише для рослин і землі, а й про те, що в результаті цієї акції розсіюються радіонукліди, що вбираються з грунтів рослинами.

Кілька слів про деякі організаційні моменти. На багатьох промислових підприємствах країни вже ввели посаду еколога, бракує її лише в колгоспах і радгоспах. Слід згадати, що з 1948 року на селі була посада спеціаліста, що безпосередньо відповідав за здійснення в господарствах природоохоронних заходів (агролісомеліоратора), але згодом її скасували. І, можливо, результатом цього і є ті негативні наслідки, що їх викликало погіршення екологічної ситуації на селі. Так от про сільського еколога. Оскільки учбові заклади країни сьогодні не готують спеціалістів подібного профілю, його обов'язки міг би виконувати агроном, як основний технолог полів.

Щоб справно виконувати досить широке коло природоохоронних обов'язків, агроному-екологу треба координувати зусилля органів місцевої влади та спеціалістів господарства, широкої громадськості, учнів місцевих шкіл. Він міг би також очолити первинну організацію добровільного товариства охорони природи на селі.

Кілька порад:

До речовин, здатних гальмувати утворення нітрозосполук в організмі відносяться, зокрема, таніни (дубильна кислота) та вітамін С, і, щоб запобігти утворенню в організмі канцерогенних нітрозосполук, бажано більше вживати багатих на вітаміни продуктів, пити молоко.

Доведено, що разом з потом з організму людини активно виносяться пестициди, важкі метали, радіонукліди, отже, дуже корисні лазня і парильня.

Петро МОРОЗ,
кандидат сільськогосподарських наук.

Степ на скелях

На межі Донецької і Запорізької областей є філіал Українського державного степового заповідника АН УРСР — Кам'яні могили. Щоб не сплутати його з пам'яткою природи — Кам'яна могила, що в Мелітопольському районі Запорізької області, будемо користуватися старовинною тюркською назвою цієї місцини — Бесташ-гора (П'ятигір'я).

Площа острівця первісної природи, якого не торкався плуг, 404 гектари. Половина його — химерні вивітрені скелі, поцятковані сірим, чорним і жовтим пластовинням лишайників і мохів. Деякі історики вважають, що 31 травня 1223 року десь тут відбулася сумнозвісна битва дружин князя Мстислава Романовича з татарами на річці Калці. Слов'яни зазнали поразки. Та й військо Чінгісхана повернуло назад, правда, щоб прийти пізніше на чолі з непереможним і страшним Батиєм.

Кільцювання птахів. Молоді вухасті сови зовсім ручні. Цього не скажеш про дорослих птахів.

За селищем Розівка ми звернули з пожвавленої магістралі Запоріжжя — Маріуполь на тиху грунтову дорогу і неначе пірнули у вусаті хвилі нескінченної пшениці. Степове Приазов'я, жорстоко і жадібно освоюване людиною, заколисувало сухою спекою, одноманітним ландшафтом. Курява, невидимий у блідому безхмарному небі жайвір біля палаючого сонця, світлі кольори достигаючої пшениці, деінде помережаної зеленими квадратами соняшнику, прямі лінії лісозахисних смуг.

Мій добровільний гід, працівник Куйбишевського райвиконкому Віктор Тараненко — без його автофургончика я не дістався б до мети — провів пальцем по вітровому склу хвилясту лінію, що повторювала обриси кам'яного полоза на обрії, і стиха сказав: «Оце і є Кам'яні могили». Йому, мабуть, приємно було показати гостеві унікальну примху природи.

З наукової точки зору тут переплелися інтереси геологів, істориків, біологів. У першу чергу — ботаніків. 500 видів рослин ростуть на Кам'яних могилах, з них два ендеміки, які ніде в світі не зустрічаються — деревій голий і волошка білолускова. Вісім видів ковили з трьохсот, що поширені на земній кулі: українська, лессінга, пухнастолиста, вузьколиста... Скільки поезії, барвистих легенд складено про легку траву з прозорим, майже непомітним стеблом, сріблястим тріпотливим верхом. На жаль, чотири види уже занесено у Червону книгу СРСР та УРСР — цю поки що відкриту «домовину» для природи, дуже швидко склепану людиною у її вічній гонитві за сумнівним комфортом.

Геологи твердять: П'ятигір'я з'явилося в докембрійський період, коли серцевина нашої планети неугавно нуртувала, а могутні катаклізми легко розривали тонку кам'яну шкаралупу. Глибинні потоки магми виплюснулись назовні і затверділи, створивши «обличчя» ділянки, що згори нагадує систему координат Декарта. Потім зацокав біологічний годинник. Перші, ще незграбні спроби еволюції на каменях — бактерії, водорості готують місце для нижчих рослин — лишайників (їх у Кам'яних могилах 60 видів) і мохів. Потім оселилися вищі рослини. Так виник петрофітний степ (від грецького «петро» — камінь, скеля, «фітон» — рослина). Він відрізняється від інших степів особливими формами життя, пристосованістю до грунту, під яким, буває, в кількох сантиметрах лежить гранітна плита. У цьому його неповторність. І довготривалий захист від зажерливого плуга.

1924 року експедиція Маріупольського краєзнавчого музею дослідила степ на скелях, і дійшла висновку: його треба зберегти, бо те, що не зруйнував плуг, швидко довершать череди корів і отари овець. З 1927 року місцевість оголошено заповідною, а з 1951 передано Інституту ботаніки АН УРСР. Але це не означає, що тут панує мир і злагода.

— Я розумію довколишніх жителів — розповідає 37-річний біолог Віктор Сіренко, який разом з дружиною живе тут, проводячи дослідження. — Наша система сільського господарювання відстала, екстенсивна. І от настав час, коли були підорані до урізу балки, річечки. А людей тягне до незайманого місця. А тут воно ще урізноманітнене печерами, гротами, ущелинами. Особливого клопоту нам додавали маївки. Люди приїжджали сюди не тільки з навколиш-

Кам'яні могили.

Долина масок.

Водяні вужі.

Горицвіт.

Фотографії Віктора СІРЕНКА.

них сіл, а й з великих індустріальних центрів — Донецька, Маріуполя...

За словами Віктора і Наталії Сіренків, боротьба була тривала, запекла і йшла з перемінним успіхом. Зрештою, переміг здоровий глузд. Нині всі екскурсії починаються у буферній зоні. Заповідником пролягає єдиний короткий маршрут. Можна здалеку споглядати те, що бачили наші пращури — незмінно дике нагромадження гранітних брил: Кусунгур, Корсак, Токмак (307 метрів над рівнем моря) — незабутнє кам'яне плетиво.

Мені, як журналістові, надано невеличкий привілей: Наталія Сіренко провела руслом нині сухої річки Каратюк і долиною Масок.

— Як ми не стараємося,— з гіркотою розповіла дорогою Наталія,— екологічні ніші порожніють: зорано майже все. Ще років двадцять тому в небі ширяли кібці, коршаки, шуліки, а тепер їх місця зайняли оці дрібні злочинці,— сороки охочі до всього, що погано лежить,— навіть чайні ложки у нас поцупили...

Ми сидимо на теплому плескатому камені біля куща шипшини. Поруч бігають сірі ящірки, в тіні дірчастого уламка заховався кущик папороті. Геометрично точні лінії сухуватого листя неначе вирізані рукою гравера. Сюрчать коники, медяно пахне різнотрав'я. Оце й є та степова тиша, відмінна від тиші озера, моря. З незвички глухнеш і слова сприймаєш із запізненням, неначе вони поволі продираються крізь загусле гаряче повітря. Сіренко розповідає про тваринний світ Кам'яних могил, котрий не такий вже й багатий: степ вразливий. Є лисиця, степовий тхір, сліпак, ховрах, жовтобрюхий полоз і т. д. І все ж, і все ж. За 50 км від Маріуполя, закіптюженого порту на Азовському морі і за 100 км від Донецька — міста металургів, гірників та хіміків,— останець праприроди, нехай і обскубаний технічною ходою цивілізації.

У його збереженні — заслуга й родини Сіренків, котрі поміняли міське життя на степову глушину з набридливими щоденними незручностями: хліба не купиш, дітям не дістатися до школи... А ще — надміру низькою зарплатою — Наталія, фахівець з вищою освітою, чималим стажем, одержує 85 карбованців на місяць. З безнадією одержати квартиру: Сіренки живуть у відомчому будинку садиби заповідника — доки працюєш, доти й живеш. І все ж, вони свідомо вибрали оце життя. Раніше таких людей називали подвижниками...

Артур БАУЕР.

Клуб для юнацтва

«Гіперболоїд»

На перехресті думок

З досьє архіваріуса

Нещодавно світ облетіло повідомлення: 2 квітня 1990 року служба берегової охорони США помітила на поверхні океану загадкову капсулу з людьми. То були німецькі космонавти, які повернулися з тривалої космічної подорожі. Їхній корабель було запущено у космос у травні 1943 року. Термін запуску визначив сам фюрер. За повідомленням газет, які присвятили події найоперативніші коментарі, прибульці з минулого мають такий вигляд мовби й не було 47 років космічних мандрів. Правда, посилаючись на секретність, газети не повідомили їхніх імен. Відомо лише, що пілотів одразу приставили у американський Центр досліджень навколоземного простору, де вони пройдуть медичні обстеження. «У нас поки що немає пояснень цього випадку,— заявив один з експертів НАСА. — Маємо тисячу запитань і обмаль відповідей. Журналісти вважають це «подією № 1». Вона не лише істотно змінює наші уявлення про перебування людини у космосі, а й примушує по-новому оцінити вже відомі етапи розвитку техніки. Виявляється, в третьому Рейху успішно вели роботу по створенню літальних пристроїв принципово нового типу — космічних кораблів. Один вивели у космос. 47-річний політ зоряного модуля з екіпажем на борту... Чи не означає це, що завдяки феномену ми змушені вносити корективи в деякі сторінки історії космонавтики?

Чи можна повернутися з минулого?

Отже представники берегової охорони США виявили екіпаж німецьких космонавтів, що стартував у далекому 1943 році, коли тривала війна, а доля гітлерівської Німеччини опинилася під загрозою. Здавалося б, і фюреру, і його оточенню було не до таких польотів. І все ж, незважаючи на це, зауважимо: космічний політ у Третьому Рейху цілком реальна річ.

Почнемо з історії. Відомо, якого значення надавав Гітлер роботам у галузі створення ракетної техніки. Під керівництвом Вернера фон Брауна форсували

Ще нашим далеким предкам було відомо: повернутися з минулого неможливо! Звичайно, важко не погодитись з прихильниками аргументів «за», які стверджують, що гітлерівська Німеччина досягла певних успіхів у створенні ракетної техніки. Та чи здатна була ця техніка здолати космічні відстані? Так, знамениті «фау» влучали в цілі за сотні кілометрів від столиці Рейху. Так, Гітлер мріяв спрямувати ракети у бік США. Однак на цьому фантастика закінчується, і ми вступаємо в царину реальності. А вона свідчить, що

програму по розробці реактивних снарядів, що їх у відповідних документах кодували як «фау». Роботи велись в обстановці суворої секретності, і навіть заводи, де виготовляли снаряди, були розташовані у підземних бункерах. Що ж до робітників, військовополонених, то по закінченні певного терміну вони зникали безслідно. Пильно стежачи за виконанням програми, Гітлер вимагав від фон Брауна передачі зброї на позиції у максимально стиснуті строки: фюрера непокоїли події на фронтах, і він покладав на надзброю неабиякі надії. Снаряди, зокрема, були потрібні для знищення цілей, розташованих за сотні кілометрів від Берліна. Про обстріл Лондона снарядами «фау» відомо кожному, хто цікавився історією другої світової війни. Про космічні розробки фон Брауна знає менше людей, хоча німецький конструктор не лише мріяв підкорити космос, а й мав певну програму, яка передбачала створення міжзоряного корабля. Цілком імовірно, що старт німецького екіпажу, до складу якого увійшли льотчики люфтваффе, пройшов у відповідності з секретними планами військово-космічної стратегії.

Не станемо висувати власних гіпотез, оскільки з часом НАСА буде змушене опублікувати матеріали космічної німецької програми. А поки замислимось, чому німецьким космонавтам пощастило повернутися на Землю молодими. Питання, до речі, не таке вже й складне, як декому здається. Відомо, що в Німеччині вели також дослідження впливу холоду на живий організм (про ці експерименти, часом варварські, які закінчувалися трагічно, написано чимало. — Ред.) Існували й певні наукові розробки, що стосувалися засобів уповільнення процесів життєдіяльності організму за низьких температур. Німецькі дослідники були готові до випробування технології введення в стан анабіозу на військових. З цього напрошується висновок: німецькі космонавти вирушили у далеку подорож у стані анабіозу. Крім того, залишитись молодими їм, можливо, допоміг так званий «ефект близнюків»: для людини, яка вирушила в космічну подорож, час уповільнюється.

На нашу думку, щось подібне сталося з німецькими космонавтами. З тією поправкою, що, повернувшись на землю, вони не тільки не побачили творців свого корабля, а й кордонів Рейху, звідки стартували у космос. Що Брауну було під силу реалізувати такий проект, свідчить і такий факт. Після поразки гітлерівської Німеччини на дослідні полігони, де випробували «фау», було відряджено групу наших спеціалістів, до складу якої входив і С. П. Корольов. А сам Вернер фон Браун після війни опинився у США, де продовжував працювати над створенням космічної техніки. І свято зберігав таємницю секретного старту 1943 року до кінця своїх днів. Конструктор був певен, що проект зазнав поразки, і екіпаж корабля загинув. Однак пілоти повернулись неушкодженими.

реактивні снаряди Вернера фон Брауна були надто малопотужними, щоб нести екіпаж з кількох чоловік. По-друге, Брауну були невідомі ускладнення, які виникають під час польоту космічного корабля з екіпажем на борту (перевантаження, вплив невагомості). Відправляти в політ екіпаж без попередніх запусків означало свідомо наражати його на небезпеку, а часу для якихось експериментів бракувало. Крім того, вивести корабель на космічну орбіту можна лише за допомогою багатоступінчастої ракети (нині — за допомогою космічного корабля багаторазового використання. — Ред.), а таких потужних ракет у німецьких конструкторів теж не було.

А втім, коли уявити, що подібну техніку все ж таки було створено, доведеться екстраполювати думку і шукати відповідь на запитання, чому мрія фюрера про нанесення ракетних ударів по цілях на інших континентах не стала дійсністю?

І все ж, спробуємо уявити, що попри всі ці «але», контраргументи й спростування, космічний запуск 1943 року відбувся. Чи не викликає тоді сумнів той факт, що космонавти повернулися живими і неушкодженими? Вплив невагомості порушує обмін речовин, спричиняє зменшення кальцію в кісткових тканинах. Німецькі космонавти вміли уповільнювати цей процес? Повірити в це все одно, що цілком серйозно сприйняти розповідь про надзвичайні здобутки тогочасної медицини.

Існування «земного дому» у космосі вимагає певної атмосфери і навіть людині з розвиненою уявою важко повірити в те, що на борту корабля знаходились запаси кисню, яких вистачило на 47 років. Щоправда, скептики згадають про регенерацію залишків життєдіяльності — тобто про спеціальні комплекси, які дають змогу відновлювати певні речовини. Створення таких комплексів стало можливим завдяки останнім успіхам науки і техніки. Вони використовуються у земних умовах і добре зарекомендували себе на орбітальних станціях. Та подивіться на календар. Ми на порозі нового століття. Що ж до наукових розробок сорокових років, то вони просто нездатні були забезпечити перебування людей в замкнутому просторі так довго.

Прихильники аргументів «за» стверджують, що Вернер фон Браун успішно реалізував свої ідеї, потрапивши після війни до США. Справді своїми успіхами в розвитку космічних програм американці багато в чому завдячують фон Брауну. Досвід створення ракет «фау-2» не лише став у пригоді конструкторам, а й дав імпульс технічній думці, яка підняла дослідження на якісно новий щабель. І все ж уявити, що Браун зберігав таємницю з 1943 року, абсолютно неможливо. Це означає, що, маючи за спиною досвід з організації унікального польоту, він передав американцям лише крихти своїх грандіозних знань. Чи був зацікавлений він у приховуванні цих знань? Звичайно, ні. Маючи детальну програму створення космічної техніки, фон Браун навряд чи допустив би, аби його ім'я навічно лишилося у списку аутсайдерів.

Довідка експерта з питань наукової фантастики

Ідея ракети стара, як світ. За свідченням істориків, ще китайці розважалися різноманітними фейєрверками у XI столітті, а двісті років по тому вже використовували ракети у військовій справі. Дев'ятнадцяте століття розквітло усіма барвами наукової фантастики. А втім, деякі технічні ідеї конструктори космічної техніки могли запозичити з романів, виданих у більш віддалені часи. Так у творі англійського письменника Персі Грега «Через Зодіак» знаходимо: «В іншій частині космічного корабля я створив невеличку клумбу. Кожну частину засадив чагарниками та квітуючими рослинами»... Фактично це був перший опис біосистеми, здатної очищати повітря в кабіні корабля. А коли у 1934 році Джон Кемпбелл згадав в одному із своїх творів «гіперпростір», взагалі зникла потреба сушити голову над технічними засобами забезпечення тривалих космічних польотів: і анабіоз, і радари, і системи навігації вже були детально «розроблені» фантастами.

На користь думки, що півстоліття тому цілком можливим був запуск космічного корабля, свідчить і такий факт. Наприкінці 1929 року геній німого кіно, відомий німецький режисер Фріц Ланг задумав зняти науково-фантастичну стрічку «Жінка на Місяці». Консультантом запросили відомого вченого Германа Оберта. Згідно розробленого плану компанія «УФА» одночасно фінансувала і постановку фільму, і будівництво ракети,— справжньої, не комуфляжної — за проектом Оберта. На думку режисера, успішний старт ракети забезпечував фільмові нечуваний успіх. Так фантастика поєдналась з реальністю. Проте, найцікавіше у цій розповіді те, що згадані події відбувалися в Німеччині задовго до 40-х років. Тож чи можемо ми вважати історію з приземленням трьох космонавтів суцільною вигадкою?

КОМЕНТАР «ГІПЕРБОЛОЇДА»

І все ж, ілюзії доведеться відкинути: дискусія прихильників аргументів «за» і «проти» з усією гостротою виявила суперечності, які потребують детального вивчення. Версія про анабіоз не витримує критики хоча б тому, що зануренню в цей стан повинна передувати складна процедура введення кріопротекторів. Інакше від зниження температури у живих клітинах утворяться мікрокристали, які зруйнують ядра клітин, чим спричинять загибель організму. Крім того, охолодження має бути практично миттєвим, чого складно досягти навіть за сучасних умов. А сприйняти серйозно повідомлення про те, що подібна техніка існувала в тогочасній Німеччині, все одно, що повірити буцімто фон Браун підтримував дружні зв'язки з інопланетянами. *Лишається рятівний «ефект близнюків». Та й він навряд чи зарадить. Для людини, що мандрує у космосі, час уповільнюється. Цей теоретичний висновок Ейнштейна ще й понині не знайшов практичного підтвердження. І річ не в особистих бажаннях космонавтів. «Ефект близнюків» спостерігається насамперед тоді, коли швидкість руху космічного корабля наближається до швидкості світла. Чи варто говорити, що подібні космічні рекорди все ще залишаються у царині фантастики.*

Тоді як розцінити повідомлення про дивовижне повернення космічного корабля? Певне, як своєрідний тест на... почуття гумору і кмітливість. Ви витримали його і трохи розчаровані? Не засмучуйтесь: багаторічні космічні подорожі неодмінно стануть реальністю в майбутньому!

Загадка Мобі Діка

Очевидне-неймовірне

Книжку відомого американського письменника Г. Мелвілла «Мобі Дік, або Білий Кит» читали майже всі. Пам'ятаєте, як капітан, один з героїв твору, який втратив ногу в двобої з грізним Білим Китом, виходить в океан, щоб помститися Мобі Діку. Бій з Мобі Діком триває три доби і закінчується поразкою капітана, а отже й загибеллю китобойця «Пекод».

Таким є, якщо оповідати коротко, сюжет твору «Мобі Дік, або Білий Кит». Невже Мелвілл написав його, як-то кажуть, з уяви? А може підказали реальні події?

Справді, історичні хроніки свідчать, що з початку XIX століття серед китобоїв були дуже поширені чутки про велетенського кашалота-альбіноса, який часто нападав на китобійні суденця, що вирушали полювати на китів серед просторів Тихого океану.

Одні розповідали, що неодноразово бачили кашалота-вбивцю і лише провидіння допомогло уникнути сутички з ним. Інші твердили, що морський велет поводиться сумирно і тільки кинутий в нього гарпун виводить кашалота з рівноваги. Інші, посилаючись на численних свідків, доводили, що підводний вбивця не обминає жодного судна, навіть поранивши голову, він продовжує таранити його, доки воно не піде на дно.

Який вигляд мав володар океанських глибин? Тут думки бувалих мореплавців розходились. Одні розповідали, що він завдовжки у 20 метрів, інші — всі сімдесят, перші, що він

має шкіру білу, мов сніг, другі, що він абсолютно чорний, лише збоку — біла смуга завширшки два метри.

Отже, як би там не було, розповіді про кита-вбивцю переходили з вуст у вуста. Піддавати сумніву сам факт існування велета ніхто не зважувався.

З хронік відомо, що кит-убивця володарював в океані рівно 39 років. Зберігся і список чорних справ, до яких мав відношення океанський монстр: 117 чоловік загинуло, на дно пішли три китобійні і два вантажні судна, три барки, чотири шхуни, вісімнадцять вельботів і шлюпок. Певне цей страшний перелік можна було б продовжити, коли б 1859 року шведським гарпунерам не пощастило кинути гарпуна так, що він пробив легеню кровожерливого кашалота. Чекали найгіршого. Команда судна готувалася мужньо прийняти смерть. Та кит цього разу не виявив агресії, бо був старим, і останні сили полишили його.

Коли кашалота підтягнули до борту, побачили, що на тілі його чимало шрамів — відзнаки минулих боїв. Тіло зберігало сліди поранень від 19 наконечників гарпунів.

Такою була остання сторінка життя грізного Мобі Діка. Чутки про дивовижну здобич шведських гарпунерів швидко поширились у колах моряків. Дійшли вони і до Мелвілла, який, до речі, і сам спізнав солоний хліб китобоя. Певне, збудивши уяву, вони допомогли придумати сюжет, який він і поклав в основу чудового роману.

А втім, можливо, прототипом Мобі Діка були інші кити-людоїди: Пейта Том, Тімор Джек... Про них теж багато розповідали в портах бувалі мореплавці. Одне слово, трагедія, описана в романі, цілком могла статися в реальному житті. А тепер судіть самі: чого більше в літературному творі Германа Мелвілла — правди чи вигадки?

Логічний практикум

Поміркуйте!

Поставимо кілька однакових посудин одну на одну так, як показано на малюнку. Заповнимо їх водою по вінця, а потім у верхню додамо 50 г води. Скільки води виллється з нижньої посудини? Більше чи менше, ніж 50 г?

Подумайте!

До берега підійшли два одинакових човни. Одному рибалці, що знаходився в човні, кинули трос і закріпили його кінець за пеньок. Другому хлопець на березі допомагає причалитися. Усі троє — обидва рибалки і швартовщик докладають однакових зусиль. Який човень причалить першим?

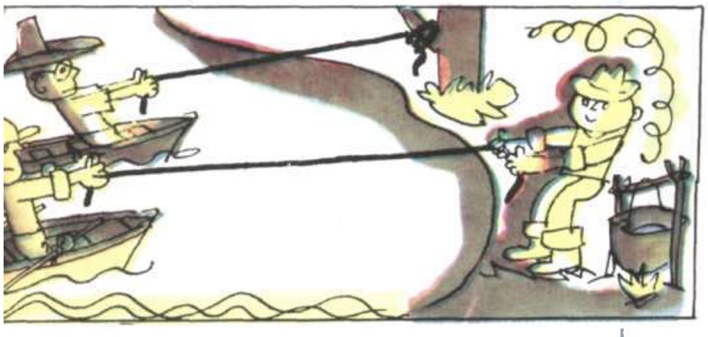

Чи знаєте ви?..

1. Коли стався жахливий Ашхабадський землетрус?
   У 1916 р., у 1933 р., у 1948 р.
2. З якою періодичністю з'являється на нашому видноколі комета Галлея?
   52 роки, 76 років, 83 роки.
3. Хто вперше повідав світові про трагедію Атлантиди?
   Арістотель, Платон, Цицерон.
4. Яку назву має найбільший з усіх відомих астероїдів?
   Церера, Цірцея, Цунамі.
5. Притокою якої річки є Сейм?
   Дніпра, Десни, Сули.
6. Хто створив живописне полотно «Козаки пишуть листа турецькому султану»?
   Ге, Рєпін, Васнецов.
7. Чому дорівнює загальна маса метеоритів, що протягом доби падають на Землю?
   500 кг, 1-3 тонни, 5-6 тонн.
8. Який з перелічених приладів винайшли у стародавньому Китаї?
   Флюгер, компас, астролябію.
9. Як називається траєкторія, по якій заходить на посадку літак?
   Гліссада, орбіта, маршрут.
10. Хто був автором твору «Про природу речей»?
    Лукрецій Кар, Александр Македонський, Френсіс Бекон.

Відповіді на запитання «Гіперболоїда» **див. на стор. 87.**

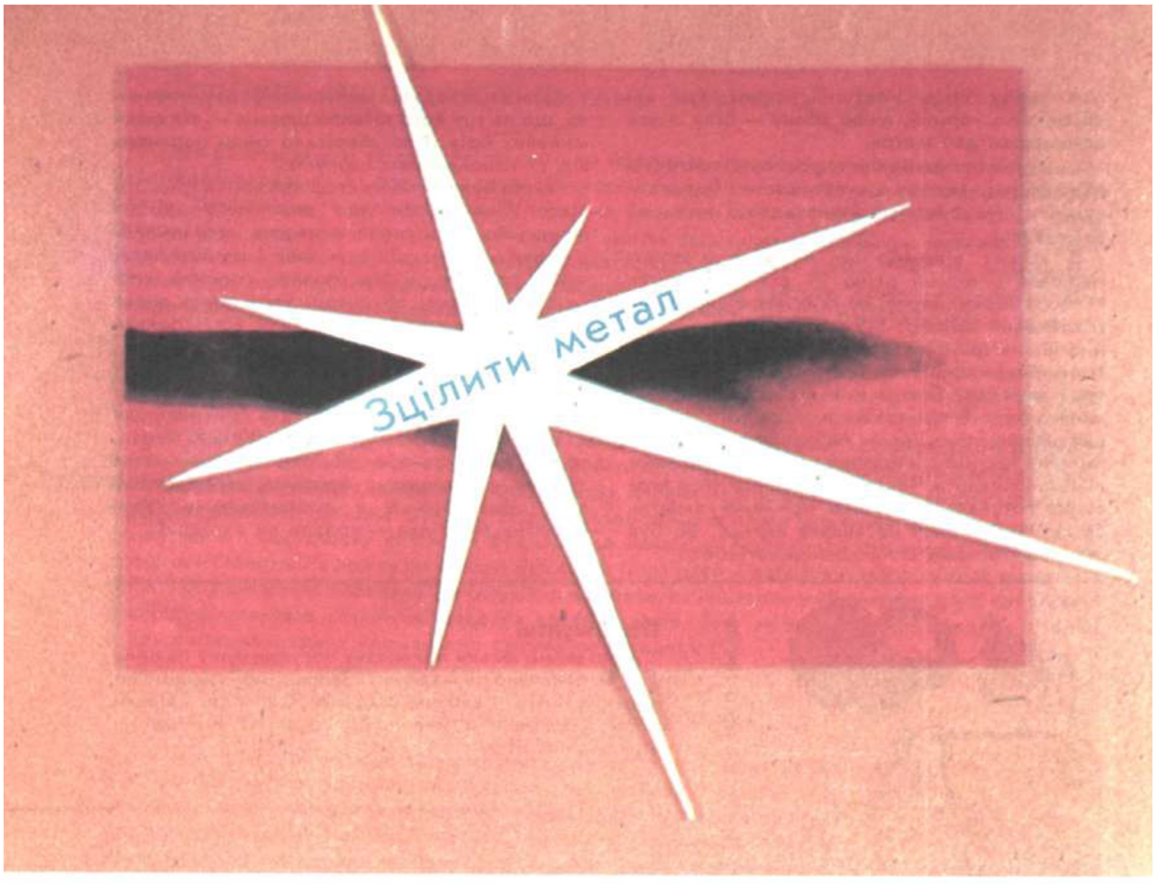

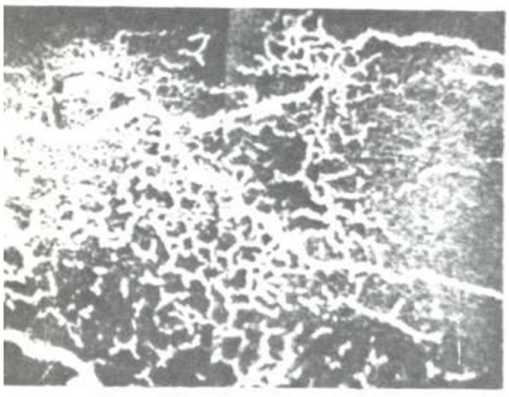

Те, що метали мають пам'ять, здатні запам'ятовувати колись задану їм форму й відтворювати її під час нагрівання, відомо здавна. Продовжуючи перелік аналогій, скажемо також, що метали старіють, хворіють, умирають. Іржа, «олов'яна чума», втомлюванісні тріщини, руйнування структури — то хвороби металу. Деякі з них скажімо, мікро- і макродефекти можна вилікувати.

У реальних металах і сплавах завжди знайдуться дефекти у кристалічній будові — точкові, лінійні, поверхневі і об'ємні. Існують, звичайно, й бездефектні матеріали, але одержувати їх у промислових масштабах дуже складно.

Дефекти, які з'являються під час виготовлення деталей для конструкцій, під час обробки металевих матеріалів, небезпечні тим, що перетворюються перегодом на вогнища руйнацій.

Нагальне завдання спеціалістів — виявити і «зцілити» дефекти, зменшити їх кількість до безпечної межі або досягнути їх оптимального, з огляду на безпеку розподілу в матеріалі, і завдяки цьому підвищити конструктивну міцність і надійність виробу. Досліджують дефекти методами оптичної й електронної мікроскопії. Надзвичайно важливо позбутися дефектів у виробах, які експлуатуються в складних, напружених умовах, у таких, наприклад, як посудини

високого тиску, застосовувані у космічній техніці як акумулятори енергії.

Значних успіхів у галузі контрольованого «зцілювання» від дефектів з метою підвищення конструкційної міцності виробів досягли вчені Інституту металофізики АН УРСР. Тут поліпшують властивості металів і сплавів механічно-термічною обробкою. Мікротріщини, які з'являються на поверхні або у приповерхневих шарах, піддають високотемпературній обробці або одночасній дії помірних температур і зовнішніх напружень, якщо нагрів зразка є небажаним чи неможливим.

Дефекти типу ливарних пор «гоять» за допомогою зовнішнього гідростатичного тиску в поєднанні з певним нагрівом. На фото добре видно, що на місці колишніх мікротріщин залишилися тільки незначні заглиблення — сліди травлення. Останнім часом набуває популярності усунення дефектів у поверхневому шарі виробу під час його виготовлення. Запровадження у практику розроблених в інституті способів «зцілення» металів від дефектів обіцяє відчутну економію матеріалів і підвищення їх експлуатаційної надійності.

Ірина ЗУБАВІНА.

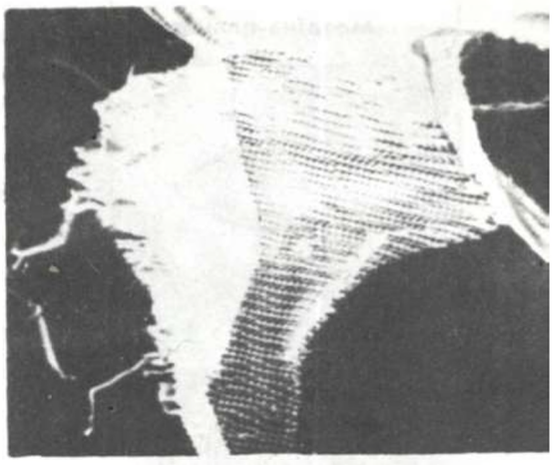

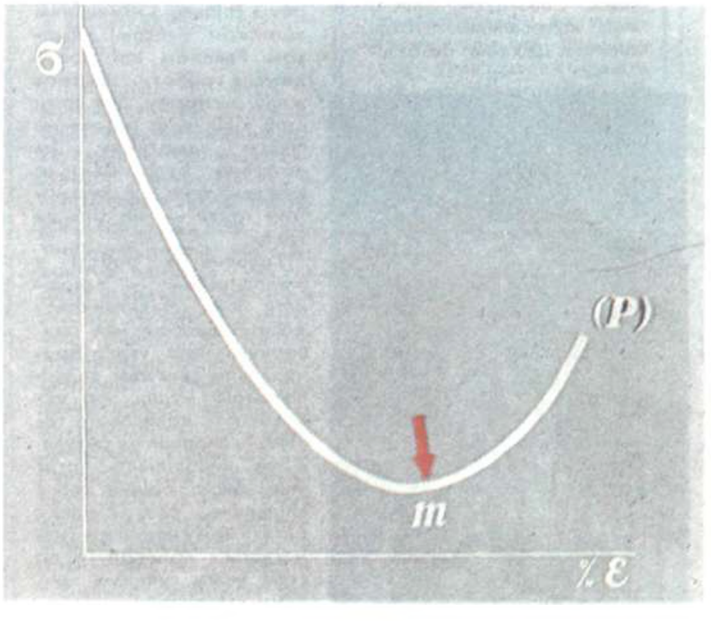

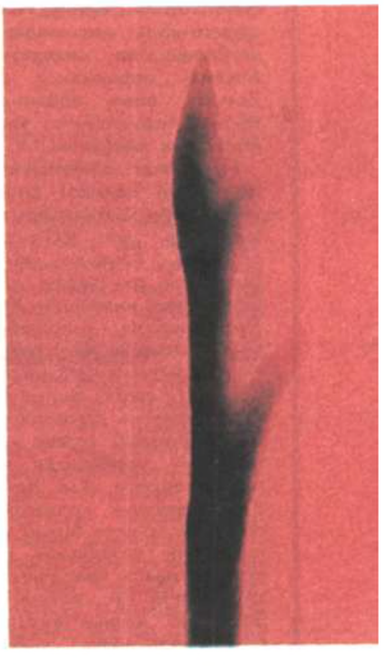

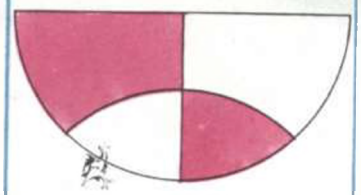

ВЕЛИКА КИТАЙСЬКА СТІНА

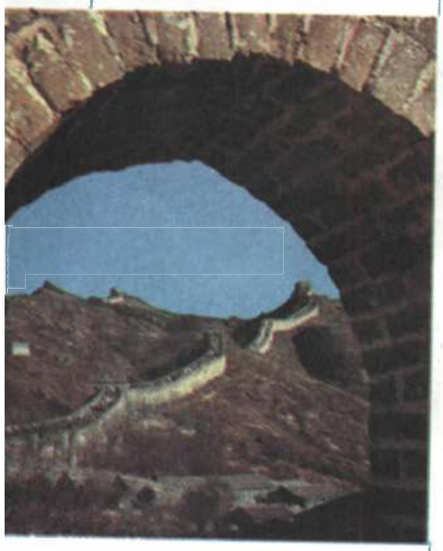

Мовби на підтвердження величі Великої китайської стіни пригадують факт: коли космонавти, ступивши на поверхню Місяця, подивилися на Землю, вони побачили обриси грандіозного творіння рук людських...

Ну а якщо повернутися до історії Великої стіни, то початок її будівництва відносять до VII ст. до н. е. Тривало воно більш як дві тисячі літ. Стародавні князівства Китаю, ведучи міжусобні війни, зводили на стратегічно важливих напрямках поблизу своїх володінь кріпосні стіни, створюючи у такий спосіб майже нездоланну перешкоду на шляху ворога. Так одна з найдавніших кріпосних стін простяглася більш як на тисячу китайських лі, про неї навіть трапляються згадки у літопису. Зрештою, кожне князівство брало участь у будівництві, опікуючись перш за все власною небезпекою і водночас вносячи свою частку у загальну справу.

За пізніших епох, захищаючись від навали монголів, китайці вдавалися вже до великомасштабних робіт по реконструкції і розширенню стіни. Так між 1368—1600 роками Велику китайську стіну ремонтували 18 разів. Поступово її протяжність вже пересягнула 12000 лі.

Найважливіший елемент усієї споруди — стіна мінських часів, котра за якістю і обсягом будівельних робіт перевершує все, збудоване попередніми династіями. За різних епох будівельні матеріали були неоднаковими. Так для ціньської епохи характерні каміння і глина, для мінської — кам'яні прямокутні бруски і великі цеглини. Та в усі часи стародавні будівничі прагнули єдиного — міцності і надійності важливого оборонного об'єкта. І, як бачимо, досягли цього.

Проїжджу частину стіни бруковано квадратними цеглинами, на ній вільно вміщується ряд з п'яти-шести вершників. У місцях крутих підйомів і спусків передбачливі будівельники спорудили сходинки. У горішній частині стіни є амбразурні тумби з двома отворами — для спостережень і стрільби.

Нам, людям XX століття, озброєним могутньою будівельною технікою, важко збагнути, ціною яких колосальних зусиль виросла ця стіна, бо будівельні роботи велися переважно на стрімких схилах, у глибоких ущелинах або в дикій пустелі. Сотні тисяч будівельників знайшли тут свою могилу. Про гірку їхню долю залишилися хіба що згадки в народному епосі та вічна стіна...

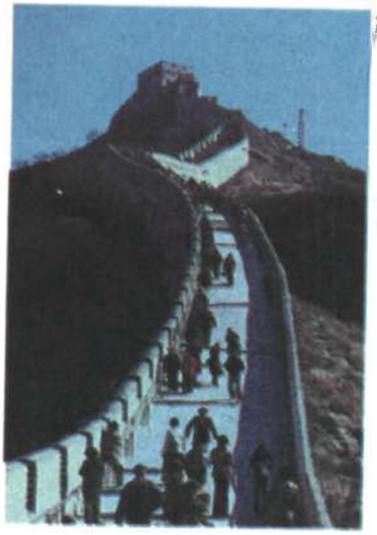

Фото Ю. ВЕРНИГОРИ.

ПТАХ ШУКАЄ МЕД

Уперше в Кенії зоологи дослідили єдину в своєму роді форму співпраці людини і птаха розміром ненабагато більшим за горобця з родини дятлів. Медознавець дістав назву за те, що вказує у лісі, де є бджолине гніздо. Як з'ясувалося, його приваблює саме віск, а не личинки, як можна було б припустити. У шлунково-кишковому тракті медознавця є спеціальні бактерії, які допомагають йому перетравлювати віск.

Люди, які знають про цю особливість, легко добуваються до солодкої поживи, а медознавцю зостається те, що не взяла людина. Про таку співпрацю ходили чутки ще у XVII столітті, але зоологи категорично відкидали їх як легенду. Нарешті Хусейн Ісаак з Кенійського національного музею забажав дістати науковий доказ. Протягом трьох років спільно з німецьким зоологом Гансом Ульріхом Райером він досліджував роботу збирачів меду. І справді, для того, щоб відшукати бджолине гніздо самотужки, їм потрібно було близько дев'яти годин, а з допомогою птаха — не більше трьох.

Головне в роботі з медознавцем — завоювати його прихильність і довіру: людина має привернути його увагу пронизливим свистом за допомогою мушлі або видовбаного кокосового горіха. Та скоріше це ритуал, а не необхідність: птах уже давно оцінив свого спільника, сам сміливо летить йому назустріч і намагається привернути до себе увагу гучними криками «тірр-тірр».

Останнім часом з'явились нові спостереження. Бачили медознавців, що пропонували свої послуги мавпам. Але з усіх мавп їх зрозуміли лише бабуїни, які відправлялись слідом за птахом.

Учені вважають поведінку птаха природженою. Справа у тому, що він має ще одну особливість. Як і зозуля, медознавець не будує гнізда й не висиджує яєць. Так само, як і зозуля, він підкидає їх у гнізда інших птахів, а пташенята, що вилупились, викидають малих господарів гнізда. В усякому разі, пташеня залишається у гнізді одне, і прийомні батьки його вигодовують. Але вони не можуть навчити своїх дітей шукати мед. Отже, ця властивість передається разом з генами.

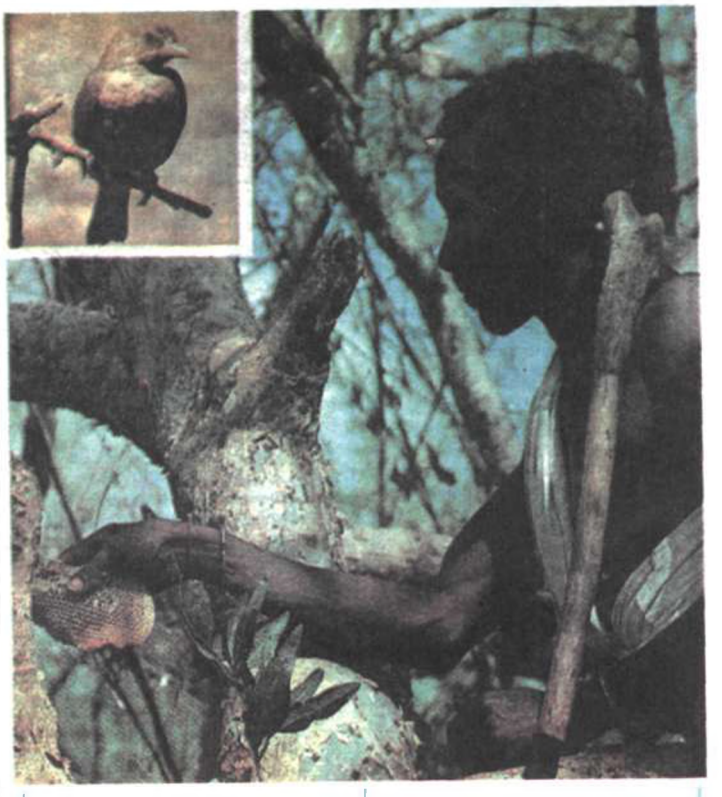

ДІАГНОЗ ЗА П'ЯТЬ ХВИЛИН

Група японських учених розробила найшвидший у світі спосіб медичного діагностування. Лише п'ять хвилин триває повне медичне обстеження пацієнта, причому, у нього вдома. Основна комп'ютерна програма містить 233 анкетних запитання. Комп'ютер радить, до якого лікаря слід звернутися хворому.

ДВОЛИКИЙ ЯПЕТ

Так, так! Не Янус, а Япет — супутник Сатурна, один з найнезвичайніших «місяців» у Сонячній системі. Спрямований у напрямку руху по орбіті його бік — темний, а протилежний, наче вкритий кригою, блищить у десять разів яскравіше. Пояснити загадку зважився канадський учений Е. Клутіс. Зроблені ним спектральні фотографії супутника показують, що спектр відбиття темного боку майже збігається із тим, що характерний для нафтоносних пісків Землі. Темна поверхня Япета щонайбільше нагадує суміш 90 процентів глини і десяти процентів органічних речовин, що характерно для кам'яновугільної смоли. Нафтоносні піски на Япеті? Здається, що так.

ЧИ ДОВГО ТЕРПІТИ ОКЕАНУ?

Буквально на наших очах Світовий океан перетворюється на помийну яму, куди всі викидають усе, що тільки можна. На його хвилях плавають пляшки, пластмасові бідони, пакети і багато іншого, розповзаються нафтові плями. І цей процес дедалі наростає.

Підраховано, що в океан завдяки людській діяльності, потрапляє нафти у вісім разів більше, ніж природним шляхом. Майже всі хімічні сполуки, вилиті у світовий океан,— то наслідки діяльності людей.

Як же боротись з цією халепою? На це питання має дати відповідь новий розділ океанології — антропогенна екологія океану. Нині основні зусилля нової науки спрямовані на боротьбу з хімічним забрудненням, виявлення його джерел і біологічних наслідків для життя океану. Досліджується й асимілятивна здатність морських екосистем, котра по суті є індикатором граничних можливостей океану в його протистоянні забрудненню.

ДРІБНИЦЬ НЕМАЄ

У Новій Зеландії триває підготовка до реалізації національної програми, спрямованої на послаблення дії парникового ефекту. У зв'язку з цим обговорюється законопроект, згідно з яким усім вівцям цієї острівної країни почнуть давати таблетки, які запобігатимуть утворенню газів у шлунку тварин. Рішення небезпідставне: керівник відділення атмосферної фізики та хімії при метеорологічній службі Нової Зеландії Т. Кларксон підрахував, що 60 мільйонів місцевих овець виділяють у повітря майже один мільйон тонн метану на рік.

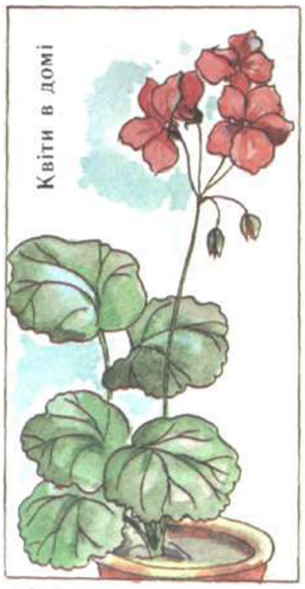

Квітка наших бабусь

Як ви вже здогадалися, це — герань. Саме нею милувалися, а часом і зцілювалися від головного болю, позбувалися втоми, відновлювали нормальний сон наші бабусі. Та й ми її не цураємося: заквітчуємо пеларгонією (інша назва квітки) свої балкони, квітники, підвіконня. Чудова квітка невтомно квітує протягом літа і осені. Так само невтомно «зцілює» повітря у кімнаті від мікробів, виповнює пахощами м'яти, лимона.

До кімнатних умов найбільш пристосовані зональна (з білими, червоними, рожевими усіх відтінків квітами) та запашна (з непоказними квітками, зате духмяним листям). Пеларгонія світлолюбна, отже, віддайте їй східні й південні вікна квартири. Не полюбляє вологості, надміру угноєного грунту. Взимку рослині дайте відпочити, отже, винесіть горщики з пеларгоніями у прохолодне (можна темне) приміщення. Навесні рослини пересаджують у свіжий грунт. Якщо вони зимували в темній кімнаті і дуже витягнулися вгору, їх підрізують гострим ножем або секатором наполовину (зрізані стебла вкорінюють у вологому піску. Якщо це зробити у березні, то заквітують уже в травні — червні).

Полюбіть квітку наших бабусь! Слово честі, і в сучасному інтер'єрі вона має не менш привабливий вигляд, ніж у зимових садах колишніх вельмож або на підвіконні сільської хатини.

Батьки і діти

Хвалити чи ні?

Як не дивно, але це запитання не постає перед батьками, бо вони певні: похвала допоможе дитині дістати певність у своїх можливостях. І — мають зворотний результат від своїх, як-то кажуть, благих намірів: мовляв тільки-но похвалили дитину за хорошу поведінку, а вона, мов несамовита... Чому таке трапляється? Тому що нахвалюємо дитину без почуття міри і часто-густо незаслужено. Дитина зі свого боку відчуває це і прагне якнайшвидше спростувати похвалу, виявити свою справжню натуру, своє «я». І її протест цілком зрозумілий — діти не люблять і добре відчувають нещирість уже змалечку.

Отже, похвала потрібна, але по-перше, не слід все-таки нею зловживати.

По-друге, оцінювати, хвалити, на думку більшості педагогів, треба не саму дитину, а її вчинки і діла. Висновок про себе, про свою особистість у кожному конкретному випадку повинна зробити сама дитина. Це допоможе їй більш реально оцінити свої можливості.

Чотирирічний Сергійко допомагав мамі мити посуд, витирав і ставив на місце тарілки. Мати, ясна річ, дуже вдоволена, не поспішала проте похвалити дитину, і висловила своє ставлення до події приблизно так: «Роботи у нас з тобою було багато. Я навіть не сподівалася, що ми з тобою так спритно впораємось».

«Це я тобі гарненько допоміг». «Але ж посуду було чимало, і тобі, синку, нелегко, мабуть, було це робити... Зате тепер бачиш, яка у нас впорана кухня. Спасибі тобі, Сергійку, за поміч!».

Дитина задоволена, і мама не припустилася помилки — втрималася-таки від традиційного нахвалювання — «Ти такий молодець, щоб я без тебе робила?» і т. д. Такі от коментарі найчастіше породжують в дитині сумніви і побоювання, що мати не зовсім щира, коли хвалила її. Бо ж знає Сергійко, що не такий вже він вправний помічник, що мама без його допомоги зробить усе набагато швидше. Отже, задумаймось, перш ніж похвалити дитину, а якщо вже зробимо це, то так, щоб вона не почувалася ніяково і за себе, і за нас. Адже надмірні захвалювання дезорієнтують дитину, спричиняються навіть до нервозності, поганого настрою і як наслідок — до поганої поведінки. Дитині кортить одразу ж викрити нещирість дорослого.

Запрошуємо до столу

Як швидко зробити домашній сир?

Запитання слушне з огляду на постійний дефіцит часу працюючих жінок. Щоб нашвидкуруч приготувати сир, потрібен лимон. Закип'ятіть літр молока, зніміть з вогню й вижміть у нього сік одного лимона. Через кілька хвилин відкиньте масу на полотнину.

Не чекали...

Ви завітали до своїх знайомих просто так, без попередження... Не тіштеся, якщо вас дуже ввічливо привітали: «Дуже приємно, заходьте, будь ласка». Нехай не вводить в оману доброзичлива усмішка господарів, їхня готовність присвятити вам частку свого дозвілля. Найдостовірніший орієнтир для вас у подібних випадках — дуже виразне обличчя (зачасту неконтрольоване, отже, щире) того, хто розчахнув перед вами двері. Саме тому правила хорошого тону припускають візити без попередження лише у разі крайньої необхідності. І це зрозуміло: у сучасному житті, сповненому метушні й біганини по магазинах, побутової невлаштованості, численних буденних справ і обов'язків по дому, несподіваний візит майже завжди є міною уповільненої дії для господарів дому.

Якщо вже ви таки втрапили у таку ситуацію, маєте з честю з неї вийти і — якнайшвидше. Вирішуємо термінову справу і дуже швидко прощаємось, якщо гостинні господарі настійливо запрошують залишитися на вечерю (не виключено, що вона була розрахована тільки на домашніх). Але припустимо, ви не встояли і зголосилися на чашечку кави. І все ж, не втрачаймо почуття міри і... пильності. Ледве помітні нюанси в поведінці господині (господаря) не залишаться поза увагою спостережливого візитера. Скажімо, ви помічаєте, що хазяйка дому частенько позирає в бік кухні. Або господарі терпляче слухають вас, але майже не реагують на почуте, не задають запитань і не шукають теми для підтримання розмови, хіба що натякають, що вельми «замотані» останім часом. Такі прояви знервованості мають насторожити візитера.

Проте не завжди двері знайомих гостинно розчахуються перед непроханим гостем уже після першого натиску на кнопку дзвінка. Якщо ви двічі подзвонили або постукали у двері і вам ніхто не задають запитань і не шукають теми для підтримання розмови, хіба що натякають, що вельми «замотані» останнім часом. Такі прояви знервованості мають насторожити візитера.

Проте не завжди двері знайомих гостинно розчахуються перед непроханим гостем уже після першого натиску на кнопку дзвінка. Якщо ви двічі подзвонили або постукали у двері і вам ніхто не відчинив, не «ломіться» в дім, а спокійно йдіть, не перевіряючи, чи насправді господарів немає вдома.

Тест

Чи довго триватиме Ваша чарівність?

1) Як часто ви миєте волосся?
а) один раз на два тижні — 1
б) один раз на тиждень — 2
в) залежно від потреби — 3

2) Ваше ставлення до макіяжу:
а) негативне — 0
б) годиться лише взимку — 1
в) годиться завжди і корисний для шкіри — 2

3) Як Ви ставитеся до засмаги?
а) корисна завжди і без обмежень — 0
б) не слід цим зловживати — 1
в) шкідлива для шкіри, бо прискорює її старіння — 2

4) Тонізуючий засіб для шкіри — це:
а) засіб, що підходить для жирної шкіри — 0
б) очищувальна вода після вмивання — 1
в) освіжаючий і тонізуючий засіб, годящий для будь-якої шкіри — 2

5) Косметичну маску ви вважаєте:
а) зайвиною — 0
б) винятковим засобом — 1
в) необхідним складником догляду за шкірою — 2

6) Тривалість освіжаючої ванни:
а) півгодини у воді, не теплішій за 40°С — 1
б) 20 хвилин у воді настільки теплій, наскільки витримаєте — 0
в) 15 хвилин у воді, не теплішій за 36°С — 2

7) Сауна допомагає насамперед:
а) схуднути — 0
б) зміцнити психіку — 1
в) загартувати організм — 2

8) Лакування нігтів, на вашу думку:
а) шкідлива зайвина — 0
б) засіб укріплення — 2
в) невеличка розкіш — 1

9) Колір брів повинен бути:
а) світлішим за волосся — 2
б) таким само, як волосся — 1
в) темнішим за волосся — 0

10) Статті і замітки у пресі про те, як бути вродливою і чарівною, ви:
а) не читаєте, бо це — марнування часу — 2
б) читаєте інколи — 1
в) читаєте регулярно і прагнете використати здобуті знання — 2

Підсумок:

0—6 балів: існують лише дві можливості — або ви настільки чарівна, що далі вже нікуди, або про свою чарівність взагалі не дбаєте. В обох випадках ви припускаєтеся великої помилки, за що рано чи пізно поплатитесь.

7—16 балів: маєте бажання, але не вмієте. Ймовірно, що сьогодні ви маєте вигляд манекенниці, а завтра... Причина цього, мабуть, у тому, що надміру піддаєтесь настрою, або вам бракує сили волі. Все ж таки не забувайте, що від гарного вигляду залежить не тільки враження, яке ви справите на оточуючих, але й, перш за все, почуття власного задоволення і певності.

17—21 балів: вам ні в чому не дорікнеш. Ви дбаєте про свою зовнішність і маєте великі шанси завжди бути вродливою, чарівною. Проте інколи усвідомлюйте, що все на світі має свою межу, тож крім фізичної краси, потурбуйтесь також про свою душу.

Акваріум

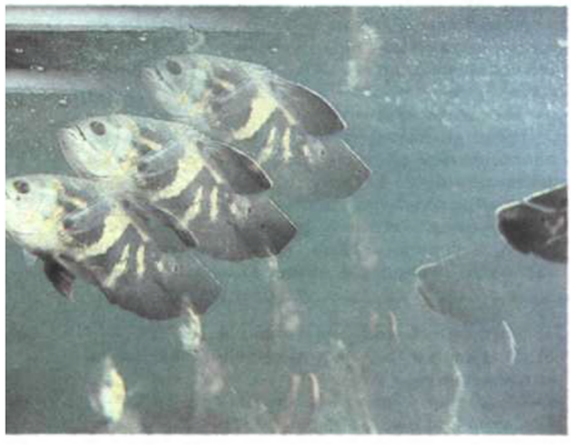

Добре, якщо акваріумні рибки є давньою пристрастю хоча б одного з батьків і діти змалечку призвичаюються доглядати їх, спостерігати за життям в акваріумі. Вони мимоволі наслідують не тільки цікавість дорослих, а й уважне ставлення до підопічних. У таких випадках бажання дитини мати, скажімо, свій акваріум, своїх рибок, не викликає особливої стурбованості з приводу відповідального ставлення дитини до рибок.

Інша річ, коли дитині забаглося мати рибок тому, що вона бачила акваріум у свого товариша. Вона, звичайно, обіцяє піклуватися про них, але це — усього лиш вияв її добрих намірів, і не більше. Можливо, дошкільняті, насправді, потрібні саме рибки (цуценя, кошеня, папуга), але вона, певна річ, неспроможна ще забезпечити належний догляд за акваріумом та його мешканцями. Отже, погоджуючись на придбання рибок, дорослі мають усвідомлювати, що доглядати їх доведеться їм самим, і не дорікати потім маленькій дитині, що вона, мовляв, не піклується про рибок. Вона це робитиме перегодом, якщо батьки навчать. А поки що просто спостерігатиме за живим світом акваріума, призвичаюватиметься виконувати свої нескладні обов'язки по догляду. Але ще раз наголошуємо: відповідальність за життя тварин завжди покладається на дорослих.

Радимо жінкам

Приготувавши страву з оселедця, протріть руки оцтом, і ви позбудетесь неприємного запаху

Якщо в каструлі пригоріла страва, чистять її так: на дно насипають сіль і вливають трохи оцту, залишивши стояти на 10—15 хвилин.

Щоб у закритих хлібницях не пліснявів хліб, раз на тиждень протирайте внутрішні стінки вологою ганчіркою, змоченою у воді з невеликою кількістю оцту;

Щоб якомога довше зберегти соковитість барв на килимі, регулярно протирайте його ганчіркою, змоченою у розчині: одна столова ложка оцту на літр води.

Якщо у вас розшаровуються і ламаються нігті, зробіть собі на ніч вощані «наперстки». Для цього занурте ушкоджені нігті у розтоплений віск, дайте йому загуснути і вдягніть на ніч рукавички. Вранці обережно зніміть.

Для надміру жирної шкіри обличчя приготуйте лосьйон: 20 г свіжої зелені петрушки залийте 0,5 літра окропу, настоюйте протягом години, потім процідіть.

Щоб позбутися або принаймні послабити пігментацію на обличчі навесні, робіть припарки з вареного листя й корінців петрушки, або протирайте лице двічі на день соком із свіжої зелені петрушки.

Володимир ВИННИЧЕНКО

Відродження нації

Частина III

Доба Гетьманщини

Розділ III
Закінчення

5. Неминучий наслідок підготовчої любові

Ні меморандуми Національного Союзу, ні його пониження не помагали. Реакція набирала все більшої й більшої сили, нахабства й цинічної одвертості.

Особливо це яскраво зазначилось, коли гетьмансько-німецьким міністром внутрішніх справ став московський адвокат І. Кістяковський. Переконаний реакціонер, одвертий і цинічний ідеолог класового грабіжництва, вірний наймит «Протофісу», член різних акційних товариств, цей самовпевнений і цинічний нахаба, маючи тонкий нюх, спочатку прикинувся страшенним українським патріотом і самостійником. Він так ловко вдавав цей патріотизм, що деякий час багато з українців вірили йому й навіть уважали за щирого оборонця національних українських здобутків. Цей «патріотизм» поміг цьому аферистові пробратись на посаду спочатку державного секретаря, а потім і міністра внутрішніх справ.

Німцям дуже було корисно мати такого чоловічка на посаді міністра внутрішніх справ. З одного боку він був ніби українцем, самостійником; значить, для українських кіл немовби своїм. З другого ж боку, знаючи цього індивіда, вони були певні, що він любої хвилини продасть свій дешевий патріотизм за невеличку платню. З третього боку це був такий негидливий суб'єкт, що його можна було вжити на всяку брудну, нечисту роботу. З четвертого боку, він мав таке колосальне нахабство й безсоромність, що їх можна було вважати при потребі за сміливість і рішучість характеру.

Гетьман, ця нікчемна, політично безграмотна фігура, слабовольна й амбіціозна істота з славолюбними мріями про гетьманську корону, попав у цілковиту владу до цього нахабного аферіста. Особливо «міністр» привабив його тим, що, по старому царсько-жандармському методу, почав утворювати різні тайні організації й тут же немов ловити їх. Майже щодня в руки Кістяковського попадали різні «злочинці», які от-от мали зробити державний переворот або вбити «ясновельможного пана Гетьмана». Це зробило «Слинявого» (як офіціально називався цей руський генерал в українських колах) просто рабом ловкого «царедворця».

От цей аферист став виразним, головним провідником політики «Протофісу» й німецьких генералів. Берлін уже не мав такої потреби бути українським самостійником, уже «підготовча робота» гутників була там зроблена й з Берліна було дано гасло: орієнтація на федерацію, себто «єдіная, нєдєлімая», чорносотенно-буржуазна.

Тоді І. Кістяковський закачав рукава й почав старатись. Але як розумніший за кадетів він хотів це зробити ловко й хитро, не викликаючи зайвого й непотрібного галасу. Кадети ж од нетерплячки не могли вдержатись і конче хотіли зразу розголосити оту «федерацію».

І вийшов невеличкий конфлікт: більша (кадетська) половина кабінету міністрів стояла за декларацію федерації, а друга, менша, вважала це нетактовним, не на часі ще. Одначе більшість (10 кадетів міністрів) оголосила таки свою «записку», в якій виразно заявляла, що самостійність України є шкодлива для самої України, а через те, непереможно люблячи її, кадети гадають, що для неї найкраще злитися з Росією. «Ті, що намагаються вивести між Україною й Великоросією мур ворожнечі або, принаймні байдужжя, не розуміють, що гублять Україну».

Меншість на чолі з Кістяковським і Лизогубом запротестувала. Німцям така хапливість кадетів також не вподобалась. І пани-кадети повинні були податися в одставку. Сталася урядова криза. Німецький штаб доручив складання нового кабінету Ф. Лизогубові.

І знов бідний Національний Союз почав робити свої надлюдські зусилля, щоб скористатись нетактовністю кадетів та кризою

Продовження

й вирвати хоч шматочок влади з буржуазних рук.

В цей час приходило до кінця світової війни. «Солодкоспівець Вільсон» ніс світові на страшних танках свої знамениті 14 пунктів. «Справедливість», «демократія», «право самоозначення народів» дзвеніли в світовому повітрі, як попівські дзвони. Німецька армія від танків хиталась і жадно ловила ті попівсько-вільсоновські дзвони. Віяло чимсь новим.

Національний Союз скористувався цими дзвонами, скористувався замішанням та упадком реакційної самопевності в німецьких генералів і встиг пропхати в кабінет міністрів аж майже половину українців. Це були цілком помірковані, смирні люди.

Але, незважаючи на це, вони не довго вдержались на владі. Руські гутники схаменулись, наперли на свого слинявого манекена, той навалився на українську половину кабінету й зіпхнув її з влади. Цей руcько-український кабінет проіснував від 19 жовтня до 15 листопада*.

«Нова Рада» так представляє цей епізод.

«Кабінет міністрів, що склався 19-го жовтня, хоч й мав у своїм складі майже половину українців, але курс його лишився той самий, що був і раніше. Неукраїнська більшість кабінету вела справи так, що рада міністрів не мала змоги розглянути на своїх засіданнях принципові питання про зміну курсу, про політичні полегкості й ін.

«Нарешті цими днями виникла справа з скликанням Національного Конгресу. «Общеруська» частина кабінету не визнавала можливим дозволити скликання Конгресу, українська ж настоювала на протилежному.

«У четвер до вищих сфер** явилася делегація трьох поміркованих українських партій: соц. фед., хліборобів-демократів та хліборобів-власників. Делегати настоювали перед сферами на негайній демократизації кабінету, домагаючись, щоб до кабінету, крім українців, були допущені також деякі представники демократичних меншостей.

«Але переговори ці не повели ні до чого, й тоді українська частина кабінету постановила вийти в одставку.

«Після цього міністри «общероси» на чолі з Ржепецьким запропонували сферам свій список, у якому українців не було й який одразу мав узяти твердий курс на єдину Росію. Цей список і був затверджений сферами».

І це, треба додати, цілком послідовно й неминуче випливало з усього попереднього.

* Склад його був такий: Голова ради міністрів — Ф. Лизогуб; Міністр фінансів — А. Ржепецький; Міністр військовий та морський — О. Рогоза; Міністр закордонних справ — Д. Дорошенко; Міністр ісповідань — О. Лотоцький; Міністр праці — М. Славинський; Міністр народної освіти та мистецтв — П. Стебницький; Міністр доріг — Б. Бутенко; Міністр народного здоров'я та опікування — В. Любинський; Міністр харчування — С. Гербель; Міністр внутрішніх справ — В. Рейнбот; Міністр юстиції — А. Вязлов; Міністр хліборобства — В. Леонтович; Міністр торгу й промисловості — С. Меринг.

** «Сфери» — себто «Слинявий». Автор.

Розділ IV

Підготовка повстання

1. Перші трудні кроки. — 2. Газетні люди проти «авантюри». — 3. Останні підготовчі обійми. — 4. «Святу, патріотичну» петлю закинено. — 5. Удар у серце гетьманщини.

1. Перші трудні кроки

Але не всі члени Національного Союзу цілком щиро брали участь в останніх переговорах з німцями й гетьманом. Для деяких українських політичних діячів було вже цілком ясно, що буржуазію ніякими переговорами й конференціями не можна примусити здати хоч крихотку влади.

До таких належав і я. Ставши, по уступленню А. Ніковського, головою Національного Союзу, я мусив брати участь у всіх балаканинах, які провадились до сього моменту, до мого вступу в Н. Союз; але така участь була вже тільки засобом сховати справжні цілі й наміри, які виникли в мене ще під час задушеного літнього повстання на Україні. Для мене було ясно, що тільки силою можна вирвати владу з рук буржуазних класів.

Одначе після кривавого задушення повстання, після досвіду повстанського руху того нещасливого літа не можна було й думати звертатись до того самого методу боротьби. Одною з причин неудачі того повстання була незорганізованість, роздробленість повстанських операцій. Не було керуючого одного центру, не було широких, точно визначених соціально-політичних гасел. Я не кажу вже про те, що тоді німецьке військо було міцне, дисциплінованe, залізне.

Але тепер наставали інші часи. Перебування «на паші» України ослабило бойовий гіпноз у німецьких військах. Крім того, німецька армія терпіла на західному фронті катастрофальні поразки. Виголодніла Німеччина знесилювалась і задихалась у залізному кільці антантської блокади. Загонистість німецького імперіалізму підупала. Переговори про мир розмагнічували німецького солдата. В Германії запахло революцією.

Все це були сприятливі моменти для можливості повторення повстання. Але його треба було робити без повторення деяких помилок.

Насамперед, треба було з самого початку надати справі організований характер, провести ретельну підготовчу працю, зібрати всі сили, розробити план, розпреділити союз. Але якраз підготовча робота за тих люто-поліцейських умов і була найважчою частиною всього завдання. Шпіонаж і охранка так добре були поставлені І. Кістяковським, що навіть кожна секретна резолюція, кожне необережне слово, сказане на тайному засіданню Н. Союзу, зараз же ставали відомими в гетьмансько-німецьких кругах.

Отже, не тільки не можна було підіймати питання про повстання в Нац. Союзі, але

небезпечно було говорити про це з окремими членами. Небезпечно хоча би вже через те, що спочатку майже ні в кого не було співчуття до сеї ідеї. Коли я вперше вніс пропозицію на Центральному Комітеті УСДРП про необхідність розглянути питання збройної боротьби з гетьманщиною, її просто було одхилено як фантастичну. З цього я побачив, що навіть у своїй організації треба бути обережним і на своїй пропозиції не наполягав, не маючи ще в руках таких даних, якими міг би переконати своїх товаришів по партії, а з другого боку, боячись дискусіями винести свої наміри поза організацію й унеможливити собі здійснення їх.

Звичайно, такий стан речей не полегшував і так тяжкої, справді, майже фантастичної роботи. Єдиний чоловік з Н. Союзу, який так сам, як я, розумів необхідність інших методів боротьби з гетьманщиною й визнавав участь їх, був М. Шаповал. І вся наша тайна організація складалась тоді з двох чоловік: М. Шаповала й мене.

Розуміється, ідея повстання літала вже в повітрі, то сама, виникаючи то тут, то там, то виходячи з тих пунктів, де наша «організація» мусила намацувати грунт. А ми мусили перш усього намацувати його в тих невеличких українських військових частинах, яким удалося якимсь дивом уціліти від розформування німцями й які стояли переважно на большевицькому фронті (на Чернігівщині, Харківщині).

Трохи згодом до підготовчої роботи було втягнено так звану Раду залізничників з А. Макаренком і генералом Осецьким на чолі. В руках сеї Ради була залізнична військова варта по всіх лініях залізниць і залізничний полк у самому Києві. Генерал Осецький, крім того, обіцяв, що незабаром він матиме таких 60 полків на Україні, що кадри сих полків уже ніби були, треба було тільки грошей, щоб скомплектувати їх.

Але головною нашою силою, на яку я, принаймні, найбільше рахував, був полк Січових Стрільців, галичан, що стояв у Білій Церкві. Він мав півтори тисячі багнетів, був зразково дисциплінований і складався з національно свідомого елемента. Цей полк, на думку організації, мав би служити ядром повстання, круг якого гуртувались би інші наші сили.

Січові Стрільці спочатку вагались. Бувши цілком солідарні в ідеї, вони, як військові фаховці, бачили реальну силу гетьманщини й німців, і не одважувались вступати з нею в борню.

Крім того, трудність нашого завдання побільшувалась ще тим, що ми не мали ніяких грошевих засобів. Українське патріотичне громадянство не дуже спішило на поміч своєю кишеньою своєму національно-політичному центрові. Мало того. Наприклад, така патріотична українська інституція, як «Українбанк» не хотіла навіть видати Н. Союзові тих 15000 карбованців, які колись було вкладено в неї Ц. Радою. Безсоромність керовників банку дійшла до того, що на настійне домагання Н. Союзу видати ці у к р а ї н с ь к і громадські гроші спадкоємцеві Ц. Ради Н. Союзові «Українбанк» запропонував узяти на це дозвіл у ... гетьманського Правительства, бо інакше він «Українбанк» не мав права видати ці гроші. Розуміється, ці добродії чудесно знали, що ми такого дозволу не дістанемо, коли б і захотіли зробити цю ще одну гидоту — звертатись з цим до гетьманського Уряду. Другі ж «грошеві» українські інституції, як різні кооперативи, також дуже мляво ставились до грошевої допомоги Н. Союзові, спочатку посилаючись на те, що кооперативи — не політичні організації, а потім, хоч і винесли постанови про асигновки, то асигновки ті не хапались видавати. І видали їх тоді вже, коли було пізно й непотрібно, через що їхні гроші й не попали до рук Н. Союзу.

Отже, доводилось відшукувати приватно малесенькі суми й ними провадити свою роботу. Досить сказати, що в касі «організації повстання» було не більше 20000 карбованців, а на формування залізничних полків треба було по скромному підрахункові на перший момент не менше мільйона карбованців, щоб зрозуміти, з чим ми виступали й як дійсно «фантастично» виглядала вся справа.

2. Газетні люди проти «авантюри»

Тим часом ці заходи ставали все більш і більш відомими. По Києву та й по Україні вже кружляла чутка, що Н. Союз готує повстання. З одного боку, чутка ця допомагала нам, бо підготовляла ширші кола до акції, притягала до Н. Союзу делегації з різних місць, куди ми самі досягти не мали можливості, зв'язувала їх з центром: збільшувала, словом, наші сили. Але, з другого боку, це загрожувало провалом усієї справи. Бо досить було гетьманському Правительству арештувати кілька душ, що стояли на чолі сеї справи, щоб повстання не було.

Ми це розуміли. Ми навіть знали від своїх людей у гетьманському Уряді, що І. Кістяковський мав серйозний намір арештувати голову й усю президію Н. Союзу. Через те ні я, ні члени нашої організації дома вже не ночували, а крім того, вдень нас охороняли озброєні револьверами українці-студенти. Крім того, в цей час я для конспірації дуже активно брав участь у переговорах з німцями й гетьманом у справі сформування «національно-демократичного» кабінету. Майже щодня я бачився з німецьким послом, з ген. Гренером, час від часу бував навіть у гетьмана й гаряче рекомендував йому спертися на національні круги. Коли І. Кістяковський видав рішучий наказ арештувати мене і я дістав про це повідомлення майже від тих людей, що мали мене арештувати, я зараз же поїхав просто до гетьмана й запитав його, чи йому відомо про цей наказ і чи він розуміє, яка то може бути шкода для справи сформування національного кабінету, коли Кістяковський зробить цей нетактовний і чудний вчинок. Гетьман (знав, чи не знав) гаряче став запевняти, що це помилка й що він зараз же дасть відповідний наказ.

Мало того, Центральний Комітет с-д-ої Партії, також знаючи про мої заходи в справі повстання, рішив домагатись у мене пояснення: на якій підставі, я, член Ц. К. с-д-ої Партії, проваджу цю акцію, яка може кинути тінь на Партію й принести шкоду всій національній справі.

Я вияснив Ц. К-ові ті причини й мотиви, які

спонукали мене до тої «шкодливої акції», але Ц. К. не згодився зі мною.

Тоді я заявив, що беру всю відповідальність на самого себе й коли не знайдеться нікого, хто пішов би разом зі мною, я сам піду на села й буду кликати до повстання. Бо я вважав це своїм обов'язком перед народом. З усього складу Ц. К. мою позицію поділяв тільки один член його М. Авдієнко.

Те саме відношення ідея повстання знайшла й серед інших партій. Особливий же опір поставили есери. Коли чутка про організацію повстання вже так поширилась, що не варто було ховатися з нею від партій, я й М. Шаповал рішили поставити питання одверто на тіснішому засіданню представників партій, яке й було призначено в редакції «Нової Ради».

На цьому засіданню есефи (С. Єфремов, А. Саліковський і А. Ніковський) і есдек В. Садовський зайняли цілком негативну позицію. Вони назвали всю справу «небезпечною авантюрою», яка безумовно не вдасться й яка завдасть надзвичайної шкоди всій українській справі.

М. Шаповал пробував переконати їх нашими силами. По його підрахунку ми мали цілком повного війська до 40—50 тисяч. Йому не вірили.

Тоді я вніс «поправку» й сказав, що певного війська в нас може бути, коли воно остаточно рішиться на виступ, півтори тисячі. Але річ не в війську, не в фізичних силах. Річ навіть не в тому, чи вдасться чи не вдасться нам наша справа. Я цілком припускав і навіть майже певен був, що нас розіб'ють, розженуть, розтрощать. Діло було зовсім не в тому, а в тому, що цим виступом ми реабілітуємо ідею національного українського руху серед нашого народу, де політика Ц. Ради, німці й гетьманщина так запаскудили її, так спровокували й огидили, що маси без ворожості не можуть чути слова «Україна».

Отже, на мою думку наш обов'язок був виступити проти всіх ворогів працюючих українських мас, бо ми самі були винні у тому, що ці вороги катують їх. Тоді маси наочно побачать, що українська ідея не стоїть у суперечності з соціальними інтересами мас і що то іменно у к р а ї н ц і виступили на бій з німцями, панами й гетьманщиною за трудовий народ. І хай не вдасться повстання, але ми реабілітуємо себе перед нашими трудовими класами, ми своєю «фантастикою» р е а л ь н о покажемо їм, що ми не тільки можемо приводити німців та панів, але й бити їх, і жертвувати, коли треба, своїм життям за свій народ. І це враження (чи з успіхом справи, чи без успіху) в масах лишиться. І слово «Україна» стане близьким і своїм для тих, кого ми від нього самі одвернули своєю шкодливою політикою.

Одначе ці аргументи не зробили ніякого враження й не переконали газетних людей. Ми з М. Шаповалом, як і були, так і лишились удвох.

Але, не задовольняючись своїм принципіальним негативним відношенням, есефи рішили активно стати на перешкоді справі повстання. З цією метою представник есефів (М. Кушнір) навмисне поставив на загальному зібранню Національного Союзу питання про те, що по місті ходять чутки, ніби Н. Союз повинен одверто сказати, що він думає з цього приводу.

Питання було явно провокаційного характеру. Крім того, есефи пропонували Н. Союзові осудити діяльність тих організацій чи окремих осіб, які проводили на свою руку ту «авантюру». Таким чином, не тільки осудити саму ідею повстання, але ще видати в руки гетьманської охранки тих людей, які нею були запідозрені в цій справі (бо таким осудом Н. Союзу підозріння охранки підтвердилось би).

До цього треба ще додати, що есефи не старались тримати в тайні сказане на таємному засіданню й хутко всі вже знали про участь полку Січових Стрільців у змові. Гетьманський Уряд почав робити заходи, щоб розформувати або випровадити кудись подалі від Києва цю небезпечну частину. Січові Стрільці вже почали навіть готуватись до виїзду з Білої Церкви. В цей же час з Галичини приїхали представники галицького громадянства з метою викликати цей полк до себе для боротьби з поляками, які намагались захопити всю владу в Галичині.

Отже, однімався єдиний твердий опорний пункт постання. Треба було рішучим актом покласти край усім хитанням, провокаціям, чуткам і непевностям.

3. Останні підготовчі обійми

Тим часом міжнародна політична ситуація ставала все критичнішою й загрозливішою. Німецький імперіалізм, здушений за горло антантським імперіалізмом, зовсім задихався й просив пощади, миру. Вже заключалось перемир'я. В Німеччині, нарешті, вибухнуло, народне обурення й перетворилось у революцію. Почали падати й розсипатися трони всіх німецьких королів, князів, герцогів. Сам Вільгельм II, цей яскравий виразник «освіченого» німецького мілітаризму й імперіалізму, відмовився від трону. Влада перейшла до рук революційних і соціалістичних партій. По всій Німеччині й на фронтах стали виникати ради робітничих і солдатських депутатів. Справу миру взяв у свої руки новий германський Уряд на чолі з канцлером с-д. Ебертом.

На Україні так само по всіх німецьких частинах утворились ради солдатських депутатів. Дисципліна, й так уже розхитана перебуванням на Україні, тепер стала ще більше підупадати. І хто знає, чи пішли б уже так сліпо, як колись, німецькі солдати на усмирення повстання.

І руська буржуазія, й німецький штаб, і гетьманщина дуже добре це бачили й розуміли. Не маючи вже такої надійної збройної сили, як ще місяць тому, вони справедливо міркували, що українські народні маси без цієї збройної сили не будуть такі тихі та покірні. Вони не без підстав розуміли, що там, у тих народних масах назбиралось багато таких почувань, од яких ні буржуазії, ні німецькому генеральству, ні їхній гетьманщині приємно не буде.

І вони гарячково стали поспішати з тими планами, які розроблялися весь час і які кадети так нетактовно виявили. Зачались діяльні переговори з Доном, де гніздилась уся російська контрреволюція. Для остаточного вирішення справи «Протофісом» було вислано «Слинявого» на побачення з проводирем

донської контрреволюції ген. Красновим, причому йому було заборонено брати з собою навіть тих українців, які були при гетьманському дворі. Навіть цим чорносотенцям через те, що вони були українці, руська буржуазія не довіряла.

Що було вирішено на цьому побаченню двох руських генералів, про це ніяких офіціальних повідомлень не було. Але неофіціально від тих самих чорносотенців-українців, яких не було взято на побачення й які були за те надзвичайно ображені, стало хутко відомо, що там рішалося питання про останні підготовчі обійми, себто: про «федерацію», а головним чином про обсаження України донськими козаками.

Під час підготовки повстання, коли чутки про це кружляли по місту, серед українських «щирих» патріотів панувало велике обурення проти ініціаторів і керовників цієї акції. Бували випадки, коли на мене кидались трохи не з кулаками й кричали: «Не чіпайте Гетьмана! Не розвалюйте української держави. Він — кращий українець і самостійник, ніж усі ваші партії!» Та ще й тепер є «політики», які думають, що повстання загубило українську державність. Яка б вона там не була собі, кажуть вони, а все-таки це була українська держава,— голова її навіть був у Берліні й розмовляв з імператором німецьким, її було признано, піддержано, вона вже ставала на твердий грунт. Хай вона була навіть реакційна, а все-таки це була самостійна українська держава з усіма нормальними, правильними апаратами й засобами. Повстання ж привело до загибелі все це.

Отже, таких патріотів можна легко заспокоїти: у к р а ї н с ь к о ї д е р ж а в и в ж е н е б у л о. З моменту гетьманського перевороту, коли владу захопила руська буржуазія, у к р а ї н с ь к о ї держави й того невеликого сліду, що ще лишався при Ц. Раді німецького періоду, вже не стало. Вся Гетьманщина була тільки закінченням формації контрреволюційної буржуазної державності на Україні, початою Ц. Радою за допомогою німецького мілітаризму. А оскільки українська нація своєї буржуазії не мала, то й буржуазна в и к і н ч е н а державність перестала бути українською.

Розуміється, зразу ліквідувати всі здобутки національної й політичної революції навіть при помочі п'ятсоттисячної німецької армії було важко. Але ліквідація йшла весь час неухильно, а так само процес викінчення буржуазного характеру держави. Коли він дійшов до свого остаточного завершення, тоді буржуазія устами десяти кадетських міністрів заявила про це в записці про «федерацію», себто про скасування у к р а ї н с ь к о ї державності й реставрацію «єдіной, нєдєлімой».

І фактичний стан усієї держави цілком це підтверджував. Найбільша одзнака українського характеру державності, українська мова, скрізь, як відомо навіть гетьманофільським патріотам, систематично й планомірно нищилась по всіх інституціях, урядуваннях, урядових актах, виступах. Од влади навіть у дрібних адміністративних органах українці свідомо відсувались. Самоврядування (особливо земські), де був ще український характер, як відомо, не тільки було скасовано, але розігнано, розметено. Українські військові частини (що теж добре відомо «патріотам»), які складались з національно-свідомих елементів, було розформовано, а штаби й кадри тих полків, які мали формувати майбутню українську армію, було організовано з спеціально підібраних руських контрреволюційних офіцерів.

Навіть школа, це культурне джерело й корінь національного відродження, навіть школа свідомо й систематично нищилась. Коли чутки про «федерацію» стали упертішими, місцева руська буржуазія та навіть «демократія» зразу ж розпочала наступ на українську школу. За допомогою старост на українське населення почали робитися пресії, почалися залякування, висміювання, й темне міщанство стало робити заяви, що воно не хоче української школи. А ці заяви зараз же пересилались до Уряду й уже готувався проект нового шкільного закону. Який би то був «закон», не трудно собі уявити, знаючи, як ставилась уся руська буржуазія та й руська демократія до шкільної справи на Україні.

Отже, останній захисток українських здобутків в «українській» державі нищився.

Революція в Германії, світовий мир, перспектива виходу німецьких військ з України тільки прискорили цей «нормальний» процес скасування української державності. Буржуазія до виходу цих військ спішила обставити свою владу іншою фізичною силою. Офіцерських кадрів по Україні було не досить. Треба було справжнього війська. «Єдіно-неділімовський» Дон охоче згодився перебрати на себе функцію німецького війська.

Коли це було вирішено, тоді лишалось тільки поставити крапку над «і» та й годі.

От такою крапкою й з'явився новий кабінет міністрів* і заява-«грамота» «самостійника» Гетьмана.

4. «Святу, патріотичну» петлю закинено

«Грамота» вже недвозначно зафіксовувала той фактичний стан, до якого дійшла «українська» державність. «Самостійник» Гетьман, ця жалюгідна й нікчемна маріонетка в руках руської буржуазії, тепер уже так говорив:

«Нині (себто, коли перемир'я між державами згоди й Німеччиною було заключено, коли антантський імперіалізм переміг німецький. Автор. —) перед нами нове державне завдання. Держави згоди здавна були приятелями колишньої великої й єдиної Російської держави. Тепер, після пережитих Росією великих заворушень, умови її майбутнього існування повинні безумовно змінитись. На інших принципах, на принципах федеративних повинна бути відновлена давня могутність і сила Всеросійської Держави. В цій федерації Україні належить зайняти одне з перших місць, бо від неї пішов порядок і законність у краю й у її межах перший раз вільно віджили всі принижені й пригноблені больше-

---

* Склад цього кабінету був уже цілком єдіно-неділімівський, антиукраїнський і виразно реакційний. Досить зазначити такі колоритні фігури, як С. Гербель (голова ради міністрів), В. Рейнбот (міністр юстиції), Д. Шецкой (військовий міністр), С. Мерінг (міністр торгу й промисловості) й І. Кістяковський (міністр внутрішніх справ).

вицьким деспотизмом громадяни бувшої Росії. Від неї ж вийшла дружба й єднання з славним Всевеликим Доном і славними Кубанськими й Терськими козацтвами. На цих принципах, які, я вірю, поділяють і всі союзники Росії, держави згоди, а також яким не можуть не співчувати всі без винятку інші народи не тільки Європи, але й усього світу, повинна бути збудована майбутня політика нашої України. Їй першій належить виступити в справі утворення Всеросійської федерації, якої конечною метою буде відновлення Великої Росії.

«...Глибоко переконаний, що інші шляхи були би загибеллю для самої України, я кличу всіх, кому дорога її майбутність, тісно зв'язана з будучиною й щастям усієї Росії, з'єднатися біля мене й стати грудьми на захист України й Росії. Я вірю, що в цій святій, патріотичній справі ви, громадяне й козаки України, а також і решта людності дасть сердечну й могутню підтримку. Новосформованому нами кабінету міністрів я доручаю найближче виконання цього великого історичного завдання».

Хто й як з'єднався коло протофісовського манекена, не треба багато говорити. Кожний українець, що був тоді в Києві, пам'ятає, як руська офіцерня заходилась біля сеї «святої, патріотичної справи» порядкувати, як «самостійник і патріот» І. Кістяковський здирав останні клаптики української національності з будинку Національного Клубу, український прапор, і вішав на його місце «руський флаг», як руська охранка, руська офіцерня, руська чорна сотня гасала тоді по столиці «української» держави, вишукуючи українців, і набивала ними тюрми й участки.

І тепер можна спитати тих «патріотів», які ще й тепер зітхають за гетьманщиною: за чим вони жаліли й жалюють ще тепер? Кого й чого їм шкода?

І чи не чується в цих зітханнях ота стара зрада української шляхти, яка за соціальні «лакомства нещасні», за земельку, за можливість експлуатувати своїх рабів німих, за класові привілеї продала колись українські трудові маси й українську націю в рабство єдиної, неділимої Московії?

Чи не за цією «святою, патріотичною» справою журились і журяться ще й тепер пани Шемети, Донцови й усі ті «патріоти», що так ретельно всаджували на трон реакції руського-німецького Гетьмана?

5. Удар у серце гетьманщини

Отже, момент був надзвичайно критичний для всієї справи повстання. Ще день-два й виступ був би неможливий. Гетьманська охранка, офіцерня й поліція мобілізували всі свої сили й робили арешти серед білого дня. Національний Союз висів на волоску. Кожної хвилини його могли in corpore забрати й засадити в тюрму. Ждалося тільки «грамоти» Гетьмана й якої-небудь зачіпки з українського боку.

І тепер уже й найпоміркованіші елементи бачили, що ніяке повстання не може вже зробити гірше для української й демократичної справи, як воно було. Тепер уже й Ц. Комітет с-д-ої Партії майже одноголосно (проти був тільки один член, В. Садовський) постановив рішуче вступити на шлях збройної боротьби, не бачачи ніякого іншого рятунку. Навіть есефи зрозуміли, що краще загинути в боротьбі, з честю, ніж загибати отак ганебно, мерзенно, під нахабною лапою руського жандарма.

Але серед Національного Союзу вже почала помічатись розтеряність і навіть паніка. Деякі члени вже боялись виходити на улицю й ховались по конспіративних квартирах. Ще день і не можна було би зібрати кворуму.

Отже, тільки рішучим ударом можна було розрубати цей грізний вузол. Я скликав Н. Союз і одверто, категорично заявив, що проти гетьманщини організовано повстання. Все вже підготовлено. Українські сили стоять напоготові. Н. Союз мусить стати на чолі цього руху. Всі партії повинні вибрати Директорію й дати їй повновласність від імені всіх політичних партій українства. Дебатів з цього приводу ніяких не може бути,— на вулицях ганяють озброєні автомобілі руської офіцерні, зараз можуть ввірватися в помешкання Н. Союзу. Треба не дебатувати, а коротко, ясно й точно постановляти.

Дебатувати, справді, не було часу, й було постановлено ухвалити всі заходи, зроблені до сього моменту в справі повстання, й послати представників од кожної партії на таємне засідання для вибору Директорії*.

На цьому засіданню був і С. Петлюра, за кілька днів перед тим випущений Гетьманом з тюрми. Я (примушений домаганнями Січових Стрільців, єдиної нашої військової опорної сили, закликати й С. Петлюру до справи повстання) запропонував йому взяти участь в акції. С. Петлюра згодився. Тоді я йому дав адресу того місця, де мали зібратися представники організацій і війська для виборів Директорії й для остаточного вирішення плану й деталей нашого виступу.

13-го листопада 1918 року в помешканню Міністерства Шляхів (Бібіковський Бульвар) одбулося те історичне таємне засідання (з участю всіх партій, навіть есефів), яке закінчило добу Гетьманщини на Україні. Одбулося воно в напруженій, грізній атмосфері міста, по

* Для характеристики того, як представляється цей момент в очах деяких кіл українського громадянства, я дозволю собі навести виривок з листа одного відомого українського громадського діяча з «дуже поміркованого» (коли делікатно висловлюватись) табору. Лист отримано мною 21-XI-19 року, вже після написаного вище. «Винниченко, організувавши вкупі з есерами повстання, як безкарний Д'Анунціо, потайки від Національного Союзу й наперекір постановам Центр. Ком. Укр. соц.-дем. партії, й саме тоді, коли заходами Нац. Союзу ми вже мали половину міністерських портфелів, намовив до цього амбітного Петлюру та несвідомого в наддніпрянських справах Коновальця, і тим примусив безвольного Скоропадського кинутись в обійми росіян і заключити з ними договір на основі переяславських пактів, аби зберегти за собою гетьманство. В результаті замість української держави в її історичних формах, як я і передрікав Винниченкові, ми матимем єдиную «Совдепію», а нарешті й «єдіную» чорносотенну Росію». По цьому листу можна судити, скільки тих «незримих світові», «поміркованих» сліз проливається серед «патріотів» за гетьманщиною й як за цими сльозами не видно бідним людям усіх відомих фактів, або як ці факти перекручуються через ці сльози в їхніх очах.

якому в усіх напрямках ганяли на автомобілях озброєні відділи руських офіцерів, що розшукували те засідання. (Охранці й Урядові, розуміється, було про нього відомо). «Провалу» всього зібрання можна було чекати кожної хвилини, бо за більшістю членів Н. Союзу ходили гетьманські шпики. Через цю обставину, а також через те, що просто небезпечно вже було ходити по вулицях, деякі з членів, яким забракло мужності, зовсім не прийшли. Між іншим нез'явився й С. Петлюра, але, як потім виявилось, зовсім з інших причин.

Засідання підтвердило й ухвалило розроблений раніше план повстання, намітило соціальні, політичні й національні гасла, під якими мала проходити революція, й приступило до виборів Директорії.

В українському та й неукраїнському громадянстві не раз чулося здивоване запитання: через що було вибрано таку Директорію, в такому складі? Хіба не було інших людей?

Так, їх не було під той момент виборів. Деякі не прийшли. Деякі в справі підготовки революції зовсім не брали участі, навіть осуджували її. Засідання могло вибирати тільки з числа присутніх на ньому або тих, які вже дали свою згоду на вибори, але чогось на засідання не явились (як, напр., С. Петлюра). Директорія мала в той же день виїхати на місце осередку повстання, в Білу Церкву, щоб керувати рухом як мілітарно, так і політично. Отже, треба було вибирати з тих, що були на тому засіданню. Та й то не всіх, бо дехто й на засіданню одмовлявся від участі в Директорії.

Тут не можу без великого жалю згадати, що М. Шаповал, який вклав так багато свого хисту й енергії в справу організації повстання, який так сміливо й самовіддано йшов на всі небезпеки сеї справи й то тоді, коли більшість самого українського організованого громадянства була проти сеї справи, осуджувала її й навіть провокувала, що він в останній момент мусив одмовитись від дальшої участі в керовництві всією справою. Попереднє напруження нервів, ховання по конспіративних закутках, надзвичайна витрата сил, усе це підірвало на той мент здоров'я його й він мусив одмовитись.

І було вибрано Директорію в такому складі: Голова Директорії В. Винниченко. Члени: С. Петлюра й Ф. Швець. Власне, Директорія, на думку того засідання, мала бути тільки з трьох чоловік. Двох же було додано тільки тимчасово. Це були: А. Макаренко й П. Андрієвський. Але це потім було забуто й Директорія виступала все в складі п'ятьох чоловік.

Того ж дня Директорія мала їхати до Білої Церкви. В місті лишався ще на один день Голова Директорії для складення й випуску відозви від імені Директорії й призначення заступників її в Києві для координації революційної акції.

Відозву до населення було складено й у ніч з 14 на 15 листопада розліплено по місту. Точний текст її такий:

«Громадяне!

Генерал російської служби П. Скоропадський, порозумівшись у квітні 1918 року з німецькими генералами, штиками німецьких,— тоді ще не вільних, підлеглих їм солдатів,— назвавшись гетьманом, захопив владу на Україні й скасував Українську Народну Республіку.

«З того менту зачалось нищення всіх народних прав та нечувані знущання над демократією України жандармів і поліцаїв старого царського ладу. Класова помста поміщиків та буржуазії дійшли до такої міри, якої не знав і царський режим.

«І що більше панування генерала-гетьмана посувало Україну до єдиної неділимої Росії, то лютіше, одвертіше й цинічніше ставало топтання прав народу й глузування пануючих класів над усіма здобутками революції як політично-соціальними, так і національними.

«Останнім зрадницьким актом генерала-гетьмана П. Скоропадського про скасування самостійності Української Держави український народ віддається остаточно на поталу поміщицько-бюрократичній реакції на цілковите поневолення. Сформований новий Уряд із представників реаційних класів, які мають творити єдину неділиму Росію, виразно говорить про те, що чекає український народ, коли він не встане рішуче й до останнього чоловіка в оборону свого життя.

«Український Національний Союз, яко найвище представництво організованої української демократії, вживав до останнього дня всіх заходів, щоб мирно, без пролиття крові й дезорганізації громадського життя захистити і одстояти права народу. Але всі мирні заходи української демократії весь час зустрічали лютий опір з боку поміщиків, бюрократії та буржуазії.

«Отже, настав час залишити мирні заходи.

«Од імені організованої української демократії, від усього активного народного громадянства, яке обрало нас, ми, Директорія Української Народної Республіки, сим оповіщаємо:

«Генерал Павло Скоропадський є насильник і узурпатор народної влади. Все Правительство його, як протинародне, протинаціональне, оповіщаємо недійсним.

«Пропонуємо генералу П. Скоропадському й його міністрам залишити обманом і насильством захоплені ними урядові посади.

«В ім'я спокою, порядку в Республіці пропонуємо зробити це негайно, без пролиття крові.

«Офіцерським руським організаціям пропонуємо мирно скласти зброю й виїхати з меж України, куди хто схоче. В противному разі місце висилки їх буде призначено Урядом Української Народної Республіки.

«Застерігаємо генерала Скоропадського, його міністрів, руських офіцерів і всіх, хто з ними, що всякі насильства, утиски, образи й пошкодження українцям, а також демократичним особам і організаціям якої-будь національності, викличуть помсту, вибух якої ніхто не зможе спинити. В інтересах цих груп і осіб пропонуємо утриматись від агресивних заходів проти демократії.

«Німецьке вояцтво демократичної Германської Республіки оповіщаємо, що українська демократія більш не може терпіти насильств, знущання й злочинного для всього краю панування монархічно-поміщицької реакції й з зброєю в руках буде обстоювати права поневоленого народу. Ми віримо, що солдати германського визволеного народу поставляться до боротьби пригніченого українського народу відповідно до своєї гідності.

«Всім громадянам заявляємо:

«Хто стоїть за утиск та експлуатацію селянства та робітництва; хто хоче панування

жандармів і охранок; хто може спокійно дивитись на розстріл мирних студентів озвіріли руськими офіцерами,— той нехай виступає разом з гетьманом і його урядом за єдину неділиму, гетьмансько-монархічну Росію проти волі демократії Української Народної Республіки.

«Всі останні чесні громадяне як українці, так і не-українці, повинні разом з нами стати збройною дружною силою проти ворогів і злочинців народу й тоді всі соціальні й політичні здобутки революційної демократії будуть повернені. А Українські Установчі Збори твердо й непохитно закріплять їх на вільній Українській землі.

«Разом з тим Директорія Української Народної Республіки закликає всіх борців стежити за порядком і рішуче та безпощадно припиняти грабежі.

«Українські народно-республіканські війська підходять до Києва. Для ворогів народу вони несуть заслужену ними кару, для демократії всіх націй України визволення.

«До зброї, громадяне, й до порядку.

«Голова Директорії Української Народної Республіки В. Винниченко.

«Члени Директорії С. Петлюра, Ф. Швець, П. Андрієвський.

У Києві. 15 листопада 1918».

Представництво Директорії в Києві було передано Укр. Військовому Революційному Комітетові, який мав провадити справу повстання й революції зсередини.

15 листопада з'явилась «грамота» Гетьмана про «федерацію». Але 15-го ж відозвою Директорії вона була скасована, як і сама вся Гетьманщина.

Це був їй у саме серце удар, від якого вона й загинула.

На цьому моменті фактично й юридично доба Гетьманщини кінчається. Хоча Гетьманщина проіснувала номінально в Києві ще місяць, але вся вага державно-національного життя перейшла вже з 15-XI до Директорії.

В цій добі історія немов навмисно тепер дала домінуючу роль вже класам чисто буржуазним, щоб показати, що з того може вийти, коли українство буде прагнути буржуазної державності, щоб наочно довести, що разом з буржуазною державністю неодмінно й необхідно пропадає спочатку її український характер, а потім і сама державність, як така.

Розділ V

Повстання, як селянсько-робітнича революція

1. Два способи. — 2. Початок петлюрівщини. — 3. Пожежа революції. — 4. Страх обивателів з «Верховної Влади» перед соціалістичною революцією. — 5. Хуторянка знов боїться пролетаріату. — 6. По укочених стежках. — 7. Діяльність представників Директорії.

1. Два способи

Під час підготовчої організації повстання намічалось два способи захоплення влади.

Перший: полк Січових Стрільців рушає з Білої Церкви на Київ і раптовим рішучим нападом бере його в один-два дні. Йому допомагає Залізничний полк, який повинен був на цей день виступити в околиці Києва.

Цей спосіб міг удатися. Гетьманське офіцерство було неорганізоване, слабодухе й боязке. Воно могло тільки по шинках та за спиною німецького штабу добре воювати. Ті офіцерські «корпуси», що були під командою руських генералів, розбіглися б від перших згуків стрілецьких гармат. І не в руських офіцерах була перепона, а в німецькому гарнізоні Києва. Хоча в Германії була вже революція, хоча влада належала соціалістам, хоча в німецьких військах та й самому гарнізоні Києва були скрізь ради солдатських депутатів, отже, значить, немовби не було підстав боятися, що німецьке військо на Україні й у Києві вступиться за реакцію, за гетьманщину й буде битися з революційним і республіканським українським військом і народом; хоча це все було так, одначе ми не були певні, як у дійсності поставиться до нашого виступу київська німецька рада солдатських депутатів. Організуючи повстання, ми брали на увагу цей фактор також. Ми робили заходи для порозуміння з провідниками ради солд. депутатів. Але їхня відповідь була така невиразна, що цілковитої певності ми не могли мати.

Отже, коли б ми прийняли цей план і рушили зразу на Київ, то могли стикнутися з німецьким військом. Воно нас безперечно розбило б одним махом, і вся справа революції потерпіла б велику поразку.

Через те було прийнято другий спосіб: піднімати круг себе народ, озброювати його, формувати в правильне військо й помалу обхоплювати Київ з усіх боків. Причому на останньому засідання було прийнято, що Директорія повинна зразу ж виразно й ясно зазначити перед народом такі моменти: соціальний, політичний і національний. Директорія повинна зразу ж голосно одзначити перед широкими масами, що керовництво ведеться колективом, партіями, а не окремими особами (як те все було літом), що на першому місці стоять соціально-економічні інтереси працюючих класів, що рух є республіканський і що в той же час чисто національний, український, проти руської буржуазії й німецької гатьманщини.

Цим малося на увазі зразу зробити велику роботу реабілітації української ідеї, реабілітації українських партій, реабілітації й піднесення республіканського принципу. Особливо важно було, щоб перший голос пролунав іменно в такому дусі, щоб зразу всьому рухові

було надано широкий народний, соціальний і національно-республіканський характер, характер народної революції.

2. Початок петлюрівщини

Але, на великий жаль і шкоду всьому дальшому розвиткові української революції, цей перший акт Н. Союзу й Директорії було попсовано й майже унеможливлено С. Петлюрою.

В той час, як усі представники партій з таким риском одбували останнє засідання, намічали й виробляли план спільної акції, С. Петлюра виїхав у Білу Церкву й тут поспішив видати від свого імені Універсал до народу з закликом до повстання. Коли останні члени Директорії з'їхались, щоб виконати той намічений і ухвалений усіма партіями перший акт, було вже пізно; петлюрівський Універсал уже розходився по руках, розносився по селах, розносився по всій околиці в чутках і оповіданнях. З тої околиці чутки й Універсал покотились далі, розкотились по всій Україні. А за тих часів, коли все чогось ждало, коли увага напружена була до крику, всякі чутки хапалися з жадністю й електрично проносились далі.

І таким чином уся акція, весь рух зразу, з самого ж початку було поставлено під марку одної, окремої особи, офарблено персональним характером, звужено, збіднено й затуманено. Всі повстанці, які почали стікатися до революційних центрів, стали називатися «петлюрівцями», «Петлюра йде на Гетьмана», «Петлюра кличе проти німців». Часто серед селянства, яке до сього не чуло імені Петлюри, чулись такі поголоски: «Ага, ось іде Петлюра на Гетьмана, в о н а йому покаже; слава Богу, не буде вже більше отої України». Словом, зразу було внесено цим якраз усе те, чого хотіли уникнути партії: персональний характер справи, неясність цілей, безпрограмність, відсутність колективності, навіть відсутність республіканського характеру руху.

До цього треба додати, що назва «петлюровець» під час боротьби з большевиками мала специфічний, контрреволюційний характер, а ім'я С. Петлюри славилось серед революційних елементів, а надто серед пролетаріату, як ім'я відомого контрреволюціонера. І це примушувало найбільш свідомі й революційні елементи ставитись до нашого руху з великою обережністю й настороженостю.

Крім того, гетьманці, бажаючи дискредитувати перед Європою й Україною українську революцію й повстання, старались роз'яснити весь рух, як авантюру окремої особи, а не як рух широких мас. Тут «Універсал» С. Петлюри дуже придався гетьманцям, і вони, не згадуючи про Н. Союз, про партії, про Директорію, весь час виставляли весь рух, як операцію одного чоловіка, що сидів у тюрмі, був випущений гетьманом і в помсту підняв бандитів і робив заворушення. Вони так пильно старались дати іменно це пояснення, так роздули ім'я Петлюри, що хутко й самі повірили в те, що вся справа, дійсно, була задумана, організована й проваджена С. Петлюрою, та й других, навіть тих, що ближче стояли до справи, встигли цею галасливою рекламою в цьому переконати.

Члени Директорії, заставши в Білій Церкві вже випущений і поширюваний Універсал С. Петлюри, знаючи вже С. Петлюру, пам'ятаючи, як він приймав на себе всю честь «визволення» Києва й України від большевиків, не потребували багато часу думати над тим, що саме керувало цим чоловіком, коли він, замість того, щоб явитися на засідання, спішив у Білу Церкву й поперед усіх, не знаючи навіть, що саме вирішено, який напрям усієї акції ухвалено колективом, не уповноважений ніким, від свого власного імені виступав перед народом. Члени Директорії розуміли, яку зразу велику, навіть передбачену шкоду зроблено цим учинком.

Але вернути назад уже неможливо було. Тон уже задано; всьому рухові вже надано фірму й фарбу. Хто перший крикнув, того й почуто найбільше в тій мертвій тиші, що була тоді. Знали це й партії, коли давали директиви Директорії, розумів це й С. Петлюра, поспішаючи в Білу Церкву.

Директорія потім робила всі заходи, щоб виправити цю шкоду, щоб надати всій справі повстання й революції не «геройський», а соціальний і національно-республіканський характер, щоб викликати в масах ідею н а р о д н о ї й у к р а ї н с ь к о ї боротьби з експлуататорськими класами, навмисно підкреслювала скрізь назву «республіканські війська», «революційно-республіканська армія», а не «петлюрівці». Укр. Військовий Революційний Комітет у Києві з свого боку також силкувався збити гетьманські роз'яснення й вияснити, що не якийсь один чоловік С. Петлюра з своїми «петлюрівцями» робить бунт, а все свідоме українське революційне громадянство виступило проти руської буржуазії й увесь український працюючий люд повстав проти гнобительських класів.

Але, розуміється, п е р ш е враження, п е р ш и й крик раз-у-раз найбільш сильні й найлегше приймаються психікою. Ім'я С. Петлюри стало маркою всього руху.

І звідси почалась петлюрівщина, яка стільки шкоди принесла українській революції й за яку стільки сорому довелось зазнати щиро демократичним елементам українства.

3. Пожежа революції

Але так чи сяк, як республіканці, чи як петлюрівці, широкі народні маси стали підводитись на заклики Директорії. Спочатку вони йшли до нас обережно, помалу, не маючи певності, чи це серйозна справа, чи така сама, як літом. Але дедалі, то почали стікатись сміливіше, численніше, рішучіше. Не маючи змоги в той час харчувати велику кількість людей, ми в закликах прохали повстанців брати з собою на кілька днів харчу. І селяни являлись з харчем не тільки для себе, але й для других. Хліб і всякий інший продукт звозили до нас хурами. Б а г а т о повстанців приходило вже з рушницями, часом привозили навіть іржаві, викопані з землі кулемети.

Настрій мас був цілком діловий, поважний, без гарячкового піднесення. Приходили, вписувались у полк, переодягались у військову одіж і так, наче служили в тому полку кілька років, дисципліновано, строго виконували всі накази команди.

Через кілька днів Директорія мала стільки сили, що могла рушити з Білої Церкви, щоб

зайняти Фастів, вузлову залізничну станцію між Києвом і Одесою. Але все ж таки ще не так багато, щоб іти самій на Київ.

У Києві ж запанувала розтеряність. Руські генерали гарячково кинулись мобілізувати всі свої сили. Всю владу передано було ген. Келлерові.

Але не покладаючись на руську офіцерню, сміливу тільки серед неозброєних селян та в карних експедиціях, руська буржуазія стала робити різні заходи, щоб прихилити на свій бік німецьку раду солдатських депутатів. Ото головним чином для них так рекламувалось С. Петлюру, щоб представити німецьким солдатам, що це не революція, не рух народних мас під керовництвом політичних партій, а авантюра одного чоловіка, який зібрав круг себе банди розбишак і настроїв їх проти культурних людей та проти німецького війська. Вони старались налякати німецьких солдатів тим, що, коли цей рух розростеться, то їм, німецьким воякам, неможливо буде проїхати додому в Германію, бо петлюрівські бандити поруйнують усі залізниці, будуть нападати на німецькі поїзди, будуть вибивати німецькі маленькі відділи по Україні.

Німецький штаб, розуміється, в цих намовляннях брав якнайактивнішу участь, а як німецьке офіцерство в німецькій армії користувалось майже тим самим впливом і значенням, що й до революції, то їхня агітація робила своє діло. Правда, з початку руху київська рада солдатських депутатів, коли з нею мали контакт революційні українські організації, немовби ставилась навіть прихильно до повстання. Але дедалі, то ця прихильність через провокаційні заходи німецького офіцерства й гетьманщини стала змінятись на невдоволення й навіть ворожнечу. Особливо невдоволення росло на тому грунті, що, справді, через повстання виїзд у Германію утруднювався.

В кожному разі в початку руху гетьманщина не могла скористуватися німецькою військовою силою й зразу задушити революцію. А це для нас було найголовніше. Нам треба було тільки два-три тижні, щоб стати непереможними навіть для німецької армії.

І, дійсно, за кілька тижнів революція обняла всю Україну. Вогні повстання вибухали один за одним то тут, то там, зливаючись у широке суцільне море революційної пожежі, захоплюючи великі міста, містечка, села. Руська офіцерня в «полках», що формувались гетьманщиною на місцях, розбігалась або лицемірно переходила на бік Директорії. Німецькі гарнізони на провінції займали нейтралітет, тримаючись у початках руху наказу київської ради С. депутатів не втручатись у внутрішні справи українців. Карні сотні по повітах з своїми старостами як губернськими, так і повітовими, розбігались або зливались по декілька в одну групу й намагались боротись з повстанськими загонами.

Хутко весь правий берег був під владою Директорії. На лівому березі, на Харківщині повстання спиралось на український полк Балбачана, який до повстання стояв на большевицькому фронті. Так само на Чернігівщині українські невеличкі військові частини, що мали охороняти кордони України від совітської Росії, послужили осередками для повстанського руху. Якийсь час тільки Полтавщина та частина Катеринославщини були ще в руках гетьманців, але й то тільки по лінії залізниць. Всередині ж рух здіймався вогнями по всіх селах і містечках.

А руські генерали в Києві сварились між собою, гризлись за владу, зміщали одне одного з посади «головно-командуючого», щодня оповіщали якісь мобілізації населення, гнали офіцерню на фронт, але вона ховалась, уникала, розбігалась. Населення охоче записувалось по мобілізації, брало зброю й ховало її в себе, готуючись до виступу зсередини.

Один раз руські генерали спробували вступити в бій з республіканськими військами й вислали значну силу своєї «армії» наперед. Але її було так розбито (під Васильковом), що вони навсігди загубили охоту виявляти ініціативу й до самого кінця займали тільки оборонну позицію.

Революційні сили що далі, то все тісніше й тісніше з усіх боків обхоплювали по наміченому планові гетьманський Київ і от-от мали його взяти.

4. Страх обивателів з «Верховної Влади» перед соціалістичною революцією

Підготовляючи повстання, ініціатори й організатори його старались передбачити можливий хід і розвиток його не тільки з чисто мілітарного погляду, але й з громадсько-соціального. І не трудно було вгадати, що з успіхом мілітарним буде розгортатися й поширятися рух соціальний і національний. Не важко було тим, хто пережив сі етапи попередньої революції на Вкраїні, передчувати, що широкі народні маси, ввійшовши в рух, ставши його основною силою, будуть знову прагнути якнайбільшого й найповнішого свого політичного, національного, а, головне, соціального визволення.

Особливо ж коли взяти на увагу те люте фізичне й соціальне катування, яке вони зазнали від гетьманщини й усіх її паразитарних класів.

Директорія, розпочинаючи революцію, поставила її під прапор демократичних гасел: відновлення Української Народної Республіки, повернення всіх демократичних свобод, знищення старост і відживлення демократичних місцевих, як міських, так і земських самоврядувань. В соціальній сфері: земля селянам, восьмигодинний робочий день, охорона професійних інтересів працюючих, словом, усе те, що раз-у-раз стояло в програмі всіх українських урядів.

Але ініціаторам руху ясно було з перших же днів, що ця програма не задовольнить широких мас, що для того, щоб бути справжніми виразниками їхніх прагнень і волі, цю програму треба радикально й відповідно до ситуації змінити.

Ініціатори не помилились, коли передбачали, що головною силою революційного руху буде пролетаріат сільський і міський. І, дійсно, повстанська армія поповнялась переважно пролетарським елементом, себто тим елементом, який, перш усього, найбільш зазнав страждання й пониження від панства й який не мав великого хазяйства, що прив'язувало б його до хати. По містах і містечках активною, ініціативною силою було, розуміється, робіт-

ництво, як українське, так і неукраїнське.

Отже, само собою, цей елемент не міг задовольнитися тими невиразними гаслами, які виставлялися Директорією й «самочинно» почав поширювати їх, закладаючи скрізь Революційні Комітети, які, переважно, мали характер радянської влади.

Селянство, правда, ставилось дуже обережно щодо захоплення поміщицьких маєтків. Пам'ятаючи ту тяжку розплату, яку довелось перетерпіти за руйнування економій, селяни не зачіпали їх, навіть самі охороняли від грабежу.

Але це було тільки наслідком непевності в своїй перемозі, а не поштивістю до прав поміщицтва на землю й економії.

Крім того, організації большевиків, або, як вони тепер офіціально (після конгресу партії навесні 1918 р.) називалися, комуністів зразу ожили й стали провадити енергічну агітацію за поширення й поглиблення революційних гасел.

Маючи це на увазі, передбачаючи, що цього руху спинити неможливо (та й не маючи до того ніякого бажання), знаючи, що він неминуче захопить наші маси, що він нас зітре, коли ми будемо ставити йому опір; а з другого боку бажаючи не випустити ініціативи й керовництва з національно-українських рук, щоб тим зберегти н а ц і о н а л ь н і й д е р ж а в н і наші завоювання в цій революції, я ще в Фастові поставив перед Директорією питання про прийняття системи радянської влади на Україні. Цим, розуміється, ми стали би на грунт чисто соціалістичної революції. Цим, розуміється, ми одштовхнули б од себе наші поміркованні, дрібнобуржуазні національні елементи.

Але за цю соціальну одважність ми придбали б для українського національного відродження таких активних і сильних прихильників, як пролетаріат села й міста. Ставши на радянську систему влади, ми тим самим позбавляли б руських большевиків виступити проти нас і прагнути до захоплення влади. Ми тим самим зразу припинили б ворожнечу й боротьбу серед антигетьманського табору, яка вже стала подекуди помічатися й яка не віщувала нічого доброго для нас. Особливо ж, коли взяти на увагу, що на Катеринославщині вже відродився старий Совітський Уряд Пятакова й вів агітацію проти Директорії. Крім того, введена з ініціативи й з директив самої Директорії радянська влада могла бути сконструйована по такому принципу, щоб національний український характер її зберігся в повній мірі й щоб від того справа нашого національного відродження й нашої державності, як найкращого засобу для того, не постраждала.

Цим рішучим кроком по шляху соціальної революції ми, на мою думку, ставили національно-державну українську ідею в рівні умови боротьби з руською ідеєю на Україні. Большевики в попередній боротьбі з нами через те н а ц і о н а л ь н о перемогли нас, що мали в руках далеко дужчу зброю, ніж ми,— соціальні лозунги,— сили наші нерівні були. Отже, тепер, коли ми хотіли побороти їх н а ц і о н а л ь н о, ми повинні були озброїтися так само, як вони. І тоді нехай вони виступають проти нас тільки як руські націоналісти, нехай агітують серед наших мас, щоб радянська влада на Україні була р у с ь к а, а не у к р а ї н с ь к а. Бо тоді, коли б ми стали на чистий радянський шлях, коли б рішуче взялись до будови робітничо-селянської держави й до радикальної боротьби з буржуазним ладом на Україні, коли б це маси виразно бачили й відчували, то за що могла би йти боротьба між нами й руськими комуністами? Тільки за той чи інший н а ц і о н а л ь н и й характер влади. А тут, я був певен і тепер та певність у мене тільки побільшилась, вони не мали би ніякого успіху.

Але переважна більшість членів Директорії на чолі з С. Петлюрою поставилась негативно до мого внесення.

Основною причиною цього був, розуміється, їхній «поміркований», дрібнобуржуазний світогляд, психіка обивателів, яких національне чуття втягло в революцію, а обставини зробили політичними діячами. Для них, природна річ, чудно й страшно було уявити самих себе б о л ь ш е в и к а м и. Які вони, в бога, большевики?! Що вони в тому знали, розуміли? Вони знали тільки, як і всі обиватели, що большевики «руйнують» господарство й руйнують його так собі, з злості на буржуазію та ще з якихось там фантазій і утопій, що вони розстрілюють людей, що одбирають будинки й гроші. Отже, стати й собі такими розбишаками? Ні, на це вони не могли одважитись навіть для національної справи.

Особливий же опір ставив С. Петлюра. Будучи таким самим націоналістом-обивателем, він, крім того, мав чисто особисті підстави протестувати проти намірів зробить його большевиком. Адже ті самі большевики так довго рекламували його як контрреволюціонера, що дивно було б з його боку так швидко забути це. Та й хто повірив би в його большевизм?

Це було причиною їхнього одкинення мого внесення. А аргументи були такі.

Насамперед, казав С. Петлюра, військові нізащо цього не приймуть. («Військові» — це не солдатські маси, а штаб січових стрільців, ген. Осецький й ще два-три офіцери). І то була правда: їхня психіка так само була далека від робітничо-селянської радянської державності, як і більшості членів Директорії. Крім того, говорили вони, Антанта, побачивши, що ми — большевики, почне нас бити ззаду,— в Румунії вже стояли французькі війська. Німці вийдуть із свого нейтралітету й теж почнуть нас бити.

А поза всім, нам нема чого так боятися большевизму, бо маси йдуть за нами, вірять нам, слухаються нас (отже, селяни не грабують економій, які ж вони большевики!) і ми легко справимось з усякою анархією, коли візьмемо Київ і покінчимо з Гатьманщиною.

Мене ці аргументи не переконали, а через те певної постанови винесено не було, питання ж було одкладено до вирішення його партіями, коли можливо буде їх скликати.

Розуміється, то вже було ненормально, що такої великої ваги питання вирішувала невеличка група людей з п'яти чоловік, хоч вона й називалася «верховною владою». Але настають часи, коли в силу ненормальних обставин особи висуваються наперед і грали перебільшену роль в рухові мас.

5. Хуторянка знов боїться пролетаріату

Коли ж настала можливість скликати представників партій, що «просочились» крізь гетьманський фронт на наш бік і коли перед ними поставлено було питання про систему радянської влади, то й вони одкинули її. (У Вінниці, в початку грудня).

Причини й аргументи були ті самі. «Хуторянка», дрібна буржуазія знову, як і за Центр. Ради, боялась пролетаріату. Радянська влада, це значить, властиво, влада міського пролетаріату, а він у переважній більшості своїй не український, отже, вийде, що ми самі оддамо владу неукраїнцям і загубимо свою національну державну справу. В радах гору візьмуть найбільш активні, спритні й революційні елементи, а наш селянин не зможе з ними конкурувати та й не схоче сидіти в городі в тих радах і, таким чином, усе візьмуть у свої руки міські робітники.

Я й ті нечисленні оборонці радянської системи, що були на тому засіданню, на це казали, що, коли ініціатива радянської системи вийде від нас, то ми ж можемо установити таку систему виборів у ці ради, щоб український національний елемент був цілком забезпечений у них. Ми не конче повинні робити так, як роблять руські большевики, що одного робітника металіста оцінюють щось у 10 чи 15 селян.

Ми можемо дати більш справедливе для нашої нації представництво сільському робітництву в цих органах влади. І річ не в тій чи іншій конструкції рад, річ навіть не в самій системі радянської влади. Вона в революційний час, у моменти гострої соціальної війни є найкращим засобом здійснювання соціалістичних завдань. Головне питання в тому, щоб вступити на шлях рішучої соціальної боротьби з усією системою буржуазного, капіталістичного ладу, з усіма його фортецями, органами, апаратами, звичаями. Для цього не годиться система демократичних самоврядувань і парламентаризм у старих їхніх формах, вони не можуть служити цілі соціалістичної перебудови громадянства, бо вся їхня суть має корені в старому ладі.

Крім того, коли розглядати питання системи влади хоча би тільки з національно-українського погляду, то й то систему місцевих самоврядувань ми повинні одкинути, особливо тих городських самоврядувань, які вибрано ще за часів Тимчасового Правительства й які в більшості своїй просто антиукраїнські.

Функції земського й городського самоврядування міг перейняти на себе єдиний орган, рада робітничих і селянських депутатів. І таким чином національна справа також була би краще забезпечена й на місцях.

Взагалі, коли б навіть стояти тільки на одній національно-державній позиції, то й то більш-менш далекозорому політикові повинно було бути ясно, що логічний розвиток руху приведе до большевизму і що в інтересах української державності треба не випускати ініціативи з своїх рук, треба забезпечити собі заранє український характер тої влади, яка має неминуче прийти.

Але такої далекозорості у дрібної буржуазії раз у раз бракує, бо та далекозорість з'єднана з такими революційними актами, які стоять у суперечності з соціальною природою й психікою міщанства.

Радянську, совітську владу величезною більшостю голосів було одкинено.

Мені лишалось або виступити з Уряду або згодитись на те, що я вважав шкодливим для всієї справи нашої революції й для справи української державності. Але й те й друге було би здачею поля боротьби майже без бою.

Тоді я свідомо пішов на хитрість. І члени Директорії, й більшість партій у своїй промовах виявляли згоду рішуче боротися з буржуазією. Селянська демократія, а також дрібна буржуазія хоч переважно йде за великою буржуазією, але рідко коли має до неї гарячу любов. Для української ж селянської демократії (ідеологами якої по суті були всі партії, не виключаючи й соціал-демократів) велика буржуазія на Україні була ще й тим ворожа, що вся вона (велика буржуазія) була не-українська. І партії згоджувались з тим аргументом, що нам, українцям, зовсім нема ніяких підстав боронити інтереси національно-чужої нам буржуазії.

Отже, грунтуючись на цьому, я на другий день по одкиненню системи чисто радянської влади вніс нову пропозицію: прийняти систему «трудових рад», себто рад представників усіх елементів громадянства, які не живуть з експлуатації чужої праці. Другими словами: це мала бути диктатура не пролетаріату й незаможного селянства, а диктатура трудового люду.

Розуміється, в цій формулі вже були неясності, недоговореності, якесь зм'ягшення чогось, затушовування ясних і всім уже відомих принципів. Ця формула викликала багато непорозумінь і суперечностей. Наприклад, кого підвести під категорію трудового елементу? Адвокати, священики, бюрократи, журналісти буржуазних і реакційних газет, вони не експлуатували чужої праці, значить вони мали виборче право до сих рад?

Але партії й Директорія знайшли цей компроміс приємлимим. Систему влади трудових рад було прийнято. Вищим же органом влади було ухвалено Трудовий Конгрес по тому самому принципу: мали право виборів тільки трудові елементи, велика ж буржуазія, класи паразитарні, експлуататорські цього права позбавлялись.

6. По укочених стежках

Але, на жаль, було прийнято тільки принципіально, більш для заспокоєння себе й захована миру, ладу та єдиного фронту всередині себе. Здійснення ж одкладалось, затягалось, гальмувалось дебатами над виробленням «закону» про ці ради, дебатами над їх компетенцією, над вирішенням поняття «трудовий» і т. д.

Я, пропонуючи цей компроміс, рахував на те, що живе життя саме виправить те, що зіпсовано й одкине непідходяще; що ж є здорового й приємлимого, те лишиться й убереться в життєві форми.

Але партії й Директорія також, очевидно, як не зовсім свідомо, то напівсвідомо почува-

ли, що життя заграє рішаючу роль, й не спішили з реалізацією цієї постанови, яка все ж таки як-не-як мала большевицький характер.

Та й Антанти, що стояла вже в Одесі, було боязко; та й німців страшно; та й небезпечно большевиків; та й маси лякали; та й у самих не було особливого вогню й запалу до виразної, рішучої, самовідданої боротьби з буржуазною системою ладу. Словом, тут знову якнайкраще виявилась нерішуча, неактивна, несамостійна психіка промежуточного класу, якому усього страшно, який повинен до когось прихилитися.

А тут ще й мілітарна ситуація була не зовсім певна. Справді, з одного боку Антанта, з другого німці, з третього гетьманці, з четвертого большевики. Обстановка війни, боїв, мобілізацій.

І через те міщанська психіка охоче йшла по старих, укочених стежках: поки буде вироблено закон про ради, треба ж якоїсь влади на місцях, і... відновлялись старі, антиукраїнські й антибольшевицькі думи, право-есерівські земства з їхніми демократичними безконечними балаканинами, з їхньою нездатностю до енергічної, рішучої праці, з вічними протестами проти «насильственной украинизации».

З другого боку Директорією наставлялись скрізь коменданти, комісари, які ніким не контролювались. На ці посади часто попадали люди нікчемні, нездатні й, головне, часом не тільки не соціалісти, але й не демократи. Єдиною ознакою пригодності на п о с а д у служила «українськість» кандидатів. Українець? — добре, більше нічого не треба.

І, розуміється, під українців стали підшиватись найпідозріліші елементи, навіть відомі гетьманці. А через те, що вони не підлягали ні контролю, ні відповідальності ні перед яким громадським виборним органом (що мало бути в компетенції трудових рад), то вони дозволяли собі виявляти свою владу цілком самодержавно й у дусі того світогляду, який самі мали. Часто військові коменданти й комісари сварились між собою за владу в місті й повіті, бо межі й компетенції тої влади для них не були точно зазначені.

Руське черносотенство, гетьманці, перефарбовуючись в українців, навмисно старались проходити на такі посади, щоб тут же дискредитувати своїм поводженням саму ідею у к р а ї н с ь к о ї влади.

А в результаті над населенням часто робились насильства, несправедливості, брались хабарі, покривались спекулянти й гетьманці, захищались інтереси поміщиків і різних соціальних злодіїв, відомих усій околиці своїми попередніми злочинствами. Директорія й її Тимчасовий Уряд у Вінниці були далеко, перевіряти діяльність своїх агентів не мали ніякої змоги, а на місцях, як сказано, також не було ніяких стримуючих і контрольних органів.

7. Діяльність представників Директорії

Все це викликало що далі, то більше невдоволення широких мас. І через те революційні елементи, не дожидаючись «закону» про трудові ради, самі творили революційні контрольні й керуючі органи влади на місцях у формі Революційних Військових Комітетів, або Рад робітничих і селянських депутатів, як уже випробуваних і відомих органів революційної боротьби.

Але з цими органами самодержавні коменданти й комісари, розуміється, почали зараз же боротися. Не дивлячись на те, що переважна більшість Революційних Комітетів і навіть Рад робітничих депутатів спочатку цілком визнавали владу Директорії й стояли на грунті її програми, що в більшості були українського характеру, коменданти й комісари розганяли їх, арештовували, часом декого й розстрілювали.

І тут же треба зазначити надзвичайно шкодливу роль полковника Балбачана на Харківщині. Цей виразний і свідомий український реакціонер зразу підірвав і навіть убив на всьому лівобережжю авторитет і вплив Директорії. Виставляючи себе як офіціального представника Директорії на Харківщині, він поводився там, як найлютіший противник і ворог її. Не кажучи вже про те, що він наставляв скрізь таку адміністрацію, яка нічим майже не відрізнялась від гетьманської (а часто лишав на місцях і самих гетьманців), він учиняв ще такі речі.

В Харкові якраз під час повстання меншовиками скликався робітничий з'їзд. По всіх даних з'їзд мав бути не большевицький. Отже, з цієї причини не було підстав ставитись до нього неприхильно. Але Балбачан, будучи політичним неуком, а крім того, ворогом взагалі робітництва, яке б воно не було, большевицьке чи меншовицьке, з'їзд заборонив. Це викликало в меншовиків здивування, потім обурення. З'їзд було розпочато без дозволу Балбачана. Тоді цей один із плеяди «національних героїв» силою розігнав з'їзд, а багатьох учасників і керовників його арештував і розстріляв.

Розуміється, це була найкраща пропаганда проти Директорії. Зразу в с е робітництво Харківщини, Катеринославщини, Донецького району й навіть Херсонщини (бо з усіх цих місцевостей з'їхались делегати) дістало враження й переконання, що влада Директорії є така сама, як гетьманська,— контрреволюційна й ворожа до робітничого руху.

Так виявляв себе цей «національний герой» у сфері робітничої політики. Оборонці цього ворога українського руху будуть виправдувати його тим, що він розігнав робітничий з'їзд з національних мотивів. Більшість робітничого з'їзду, мовляв, була неукраїнська й поставилась би негативно до української влади.

Добре. Але от з'їжджається з'їзд Селянської Спілки на Полтавщині. Цілком український, під керовництвом свідомих українських діячів. І Балбачан цей з'їзд також розганяє, й багатьох учасників його п о р е р і з к а м и. В той же час демонстративно, прилюдно, на вокзалі урочисто зустрічає якихось княгинь-поміщиць, цілує їм ручки й з величезною пошаною проводжає їх до їхніх палаців.

І можна спитати: що повинно було думати оте випороте різками українське селянство про владу Директорії? І не тільки селянство, а просто порядні демократи, бачачи таке виразне, підкреслене поводження представника Директорії?

Дізнавшись про розгон робітничого з'їзду в Харкові, я зразу поставив С. Петлюрі, як

«Головному Отаманові» українських військ вимогу, щоб цього «діяча» було зміщено або, принаймні, послано до нього комісара для контролю в його політичних виступах і діяльності. Але С. Петлюра взяв під свою оборону Балбачана й нікого до нього не послав, посилаючись на те, що ми від Балбачана відрізані, крім того, Балбачан може образитись, а він є головна наша мілітарна сила на Харківщині й усьому лівому березі.

Розуміється, С. Петлюрі трудно було зрозуміти, що не Балбачан був там нашою головною силою, а те робітництво й селянство, яке розстрілювалось і поролось різками. І це незабаром дуже болюче прийшлось нам врозуміти.

Розділ VI

Розвиток революції

1. Вороги з усіх боків. — 2. Найбільш шкодлива небезпека. — 3. «Національні герої» у ванні славословія. — 4. Декларація Директорії

1. Вороги з усіх боків

Тим часом військове становище наше було не з блискучих. Повстанці, правда, прибували до нас лавами. Але не було офіцерів, не було одягу, не було зброї. Ми захоплювали, де могли, військові склади, одягали й озброювали невеликі частини, а більшість терпляче чекала своєї черги. Розуміється, в два-три тижні неможливо утворити навіть у найкращих обставинах армії. І треба зазначити, що Січові Стрільці робили росто чудеса енергії, спритності, сміливості й працездатності. Але, незважаючи на це, наше військо, здатне до бою, росло дуже помалу.

А тим часом гетьманщина робила всякі заходи, щоб привернути на свій бік антантські війська, що стояли в Румунії, й посунути їх на нас. Гетьманські агенти й навіть міністри упадали перед представниками союзників у Румунії, благаючи їх «помогти проти бандитів». І їм удалось порозумітися з бувшим французьким торговим консулом у Києві Емілем Ено. Ходили чутки, що це порозуміння коштувало гетьманщині кілька десятків мільйонів карбованців. Так чи інакше цей суб'єкт Ено почав бомбардувати Директорію грізними телеграмами, вимагаючи від нас негайного припинення ворожих проти Гетьмана операцій, у противному разі на нас буде вислано французькі війська.

Нас це і дивувало й обурювало. Бо, ще організуючи повстання, ми ввійшли в неофіціальні зносини з представниками Антанти в Румунії й вони гаряче нас підтримували в наших заходах і обіцяли навіть поміч проти гетьманщини й німців. Це було, правда, ще до перемир'я з Германією, коли всяке ослаблення німців, де б воно не було, для Антанти було явищем, вартим піддержки. Тепер ситуація змінилась, і милі «союзники», вірні своїй звичайній перфідній політиці, готові були боронити німецького протеже, бо для них уже соціально-політичний момент тепер був важніший, ніж мілітарний.

У відповідь на грізні телеграми представника Антанти Ено Директорія вислала по радіо ноту до демократій усіх антантських і нейтральних держав з різким протестом проти реакційних і імперіалістичних намірів їхніх Урядів, які вступались за панування русько-німецького генерала супроти працюючих мас українського народу.

Ноту нашу, звичайно, до демократій не допустили, а замість того згодом антантські війська зайняли Одесу, вигнавши звідти українські республіканські частини. Таким чином, ззаду з півдня ми мали серйозну загрозу з боку Антанти.

З заходу була загроза від поляків. По вибуху революції в Австрії всі нації стали гарячково самовизначатися. Це самовизначення зразу ж пофарбувалось кров'ю боротьби. Поляки, ловко лижучи руки на всі боки, зробились мазунчиками Антанти. На них складалась роль антигерманського пластиря на Сході. Отже, Польща повинна була стати сильною, міцною державою, яка могла би ослабляти Германію. Це цілком відповідало й історичній ворожнечі поляків до німців і їхнім імперіалістичним шляхетським мріям про історичну Польщу «від моря до моря».

Це все, а також давня, «природна» звичка польської шляхти панувати в Галичині привело до того, що польська буржуазія й навіть польські «соціалісти» зразу почали захоплювати всю Галичину в свої руки, брутально й нахабно топчучи всякі права на самоозначення хазяїна тої землі, українського народу. Розгорілась боротьба, яка в цей період кінчилась перемогою українців-галичан. Було сформовано так звану Національну Раду Західно-Української Народної Республіки з Державним Секретаріатом, яко Урядом її.

Не маючи великої певності удержати своїми силами владу в Галичині, а крім того, піддаючись натискові широких народних мас, що прагнули повного об'єднання з Великою революційною Україною, Рада Державних Секретарів звернулась до Директорії з пропозицією об'єднати дві Республіки в одну українську державу.

Директорія охоче прийняла цю пропозицію, цілком згодившись з думкою провідників трудових галицьких мас (які особливо наполягали проти нехіті буржуазних галицьких політиків до об'єднання), що український народ по обидва боки Збруча має бути навіки однині злитий в одне ціле й разом боротись за свою долю, яка б вона далі не була. Остаточне

вирішення цієї згоди мало статися по взяттю Києва".)

Але цей крок давав Директорії мілітарного ворога з заходу. Ми вже тепер не могли би без гарячої активності дивитись на боротьбу в Галичині. Ми мали новий фронт.

На сході була гетьманщина й німці. Різними чистими й нечистими способами німецькому штабові й гетьманцям удалось прихилити на свій бік раду солдатських депутатів, і німецькі солдати тепер готові були навіть битися з нами. Особливо їх провокували тим, що «петлюрівці» перешкоджають німцям виїжджати додому й настроюють населення не давати їсти німецьким солдатам.

У своїх записках, які час від часу мені вдавалося поповнювати коротенькими замітками, я 28-XI-18 року писав так:

«Розпочався наш наступ. Німці проти нас. Надії на успіх мало. З східного півдня наступають дончаки. З Румунії, з Чорного Моря от-от з'являться війська Антанти. З боку Галичини — поляки. Большевики на півночі поводяться дивно-підозріло.

«В Києві стоїть тисяч 20 німців. У них близько 100 гармат. Гетьманців тисяч 5 при 40 гарматах. У нас же тисяч 8 війська й 30 гармат.

«І все ж таки не виступати не можна. Надії на перемогу під Києвом нема, але одступити, згодитись на умови німецької обер-команди, що обдурила свій совдеп, було б ще гіршою поразкою.

«Умови ж такі: 1. В Київ німці нас не пустять. 2. Нам одійти від Києва верст на 30—40. 3. На залізницях нігде боїв не вести. 4. Годувати німців і Київ.

«Отже, Гетьман і його Уряд лишаються; ми — бунтівники; Приходить Антанта й підтримує замість німців існуючий лад, усмиряючи бунтарів...

«Можливо, що справу захоплення влади в даний момент ми програли. 75 шансів за поразку під Києвом, за безладне тікання нашого недисциплінованого війська, за остаточне розбиття нас німцями й Антантою разом.

«Але перемога наша в тому, що ми, українські соціалісти й демократи, що ми, українці, з'єднались тепер з своїм народом. Хай нас розіб'ють фізично, але духовно, національно й соціально ми поєднані тепер і в слушний час наш голос матиме довір'я в нашому народі. Це є те основне завдання, яке ми мали на меті, виступаючи, ще обмірковуючи виступ і не знаючи, як будуть ставитись до нас німці.

«Але невже ще раз німецький проклятий багнет заграє чорну роль у долі нашої нації?»

2. Найбільш шкодлива небезпека

І, нарешті з півночі, з Росії, з соціалістичної Республіки нам також загрожувала небезпека. І ця небезпека була найбільш обурююча й найбільш шкодлива як для нас, так і для самої соціалістичної Росії.

Тут мушу згадати такий момент. Під час підготовки повстання, шукаючи скрізь з усіх боків забезпечення успіху своєї справи, ініціатори руху ввійшли в переговори з представниками російської совітської мирової делегації Х. Раковським і Д. Мануїльським для координації наших виступів під час повстання. Вони згоджувались піддержувати нас не активно, а усиленням своєї розвідочної діяльності на фронтах, щоб тим притягати увагу німецько-гетьманських військ. Вони зобов'язувались визнати той лад, який буде встановлено новою українською владою й абсолютно не втручатись у внутрішні справи Української Самостійної Народної Республіки. З свого боку ми обіцяли легалізацію комуністичної партії на Україні.

Д. Мануїльський, з яким я переважно вів ці переговори, пропонував мені грошей на піддержку справи, а також поїхати на кордон для підписання цього договору. Не надаючи

---

*Предступний договір, заключений дня 1 грудня 1918 року в м. Фастові між Українською Народною Республікою й Західно-Української Народною Республікою про маючу наступити злуку обох українських держав в одну державну одиницю, такого змісту:

1) Західно-Українська Народна Республіка заявляє цим непохитний намір злитись у найкоротшім часі в одну велику державу з Української Народною Республікою — значить, заявляє свій намір перестати існувати, як окрема держава, а натомість увійти з усією своєю територією й населенням, як складова частина державної цілості, в Українську Народну Республіку.

2) Українська Народна Республіка заявляє цим рівно ж свій непохитний намір злитись у найкоротшім часі в одну державу з Західно-Української Народною Республікою — значить: заявляє свій намір прийняти всю територію й населення Західно-Української Народної Республіки, як складову частину державної цілості, в Українську Народну Республіку.

3) Правительства обох Республік уважають себе зв'язаними повищими заявами, то значить: уважають себе посполу зобов'язаними цю державну злуку можливо в найкоротшім часі перевести в діло так, щоби можливо в найкоротшім часі обі держави утворили справді одну неподільну державну одиницю.

4) Західно-Українська Народна Республіка з огляду на витворені історичними обставинами, окремими правними інституціями та культурними й соціальними різницями окремішності життя на своїй території й її населення, як будучій частині неподільної Української Народної Республіки, дістає територіальну автономію, котрої межі означить у хвилі реалізації злуки обох Республік в одну державну цілість окрема спільна комісія за ратифікацією її рішень компетентними законодатними й правительственними державними органами обох Республік. Тоді також установлені будуть детальні условини злуки обох держав.

5) Договір цей, списаний у двох примірниках, як двох окремих оригіналах, призначених по одному для правительств кожної з обох держав, може бути опублікований за згодою обох правительств, т. є. Директорії Української Народної Республіки й Ради Державних Секретарів Західно-Української Народної Республіки.

Директорія Української Народної Республіки: В. Винниченко, П. Андрієвський, Ф. Швець, С. Петлюра, Отаман Укр. Респ. військ.

Повновласники Ради Державних Секретарів Західно-Української Народної Республіки: Д-р Льонгин Цегельський, Д-р Дмитро Левицький.

значення ніяким підписам, гадаючи, що й без цього можна додержати договір, коли є щирість і бажання додержуватись його, й зламати з підписом, коли того бажання немає,— я їхати кудись підписувати відмовився, так само як і від пропонованих грошей. Але договір лишався договором.

І от тепер, замість допомоги нам, Д. Мануїльський, як почали доносити нам наші комісари, почав займати з боку Гомеля українську територію, цілком ігноруючи Директорію й виявляючи проти українських військових частин, що оперували там, навіть деяку ворожість.

З другого боку на Катеринославщині вирнув старий совітський Уряд Пятакова й почав розсилати скрізь відозви з оповіщенням, що він підняв повстання проти гетьманщини, що народ став грудьми за ним і Пятаков разом з цим «народом» зайняли вже такі й такі місцевості й міста, причому безсоромно, з дивною «сміливістю» позначалися якраз ті міста, що були зайняті Директорією.

Що ж до Директорії, то про неї згадувалось, як про «контрреволюційну банду», яку ставилось поза законом і наказувалось усім, піймавши членів її, розстрілювати «безпощадно».

Дістаючи такі відозви, ми були до того вражені й здивовані, що спочатку не хотіли вірити в правдивість їх і гадали, що це підроблені відозви гетьманців, які навмисне провокували між нами ворожнечу, навмисне старались настроїти українську демократію проти руських комуністів і тим ослабити як тих, так і других. Але дедалі, то мусили згодитись, що це не гетьманська провокація була, а провокація Пятакових і К°.

І надзвичайно шкодлива провокація. Вона, дійсно, зразу викликала недовір'я, обурення й ворожнечу всієї української демократії проти руських комуністів. Ага, вони, значить, знов? Вони, ще не знаючи, хто ми тепер, які позиції займатимем, знаючи тільки, що ми — українці, стромляють нам ножа в спину в той час, як ми б'ємось на всі боки з реакцією. Вони нечесно стараються скористуватись нашими перемогами, спішать захопити в свої р у с ь к і руки здобуте нами з такими труднощами, кров'ю й життям наших борців? Ми скидаємо чорно-буржуазний руський імперіалізм, а на нас уже валить новий, червоний?

І, розуміється, це не було на користь соціалістичної революції на Україні. Знову, як навмисно, руський націоналізм таких «соціалістів», як Пятакови, штовхав і без того непевну, хистку українську демократію на шлях опортунізму, а то й контрреволюції. Знову націоналістична зажерливість усяких Муравйових і Пятакових своєю імперіалістичністю, брутальністю сіяли недовір'я до соціалістичної справи, до щирості найчистіших провідників великого соціального руху працюючих мас. Знову підсилювався цими вчинками голос і значення правих течій українства, ворожих до соціалізму взагалі: ага, от бачите, які ваші большевики, ваші приятелі, ваші союзники, з якими ви договори заключаєте? Бачите, як можна їм довірятися? Бачите, який вони нам «соціалізм» несуть? А ви ще хочете радянську владу заводити, самі їм у руки всю Україну віддати? Вони вас поза законом ставлять, а ви їм легалізацію даєте, даєте можливість проти вас же агітувати?

І можна з певностю сказати, що коли в Вінниці, й потім не було прийнято систему чистої радянської влади, то в великій мірі для цього постарались панове Пятакови. І коли ті особи, які спочатку рішуче обстоювали цю систему, потім ту рішучість загубили, то це було почасти й через те, що вони також були налякані поводженням руських комуністів.

3. «Національні герої» в ванні .славословія

Але, не вважаючи на всіх ворогів з усіх боків, українське селянство й робітництво, сформоване Січовими Стрільцями в сильне, дисциплінованє й озброєне військо, по кількох тижнях завзятої боротьби з німцями й гетьманцями, почало все виразніше й виразніше перемагати.

Особливо це стало помітно тоді, як почалось обезброювання німецьких військ. Позбавлені своєю й нашою революціями колишнього духу дисципліни й самопевності, повні жагучого бажання вибратись додому й скінчити військову службу, налякані ворожим відношенням українського населення, німецькі війська до того ослабли, розгубились, що часто ми обеззброювали великі їхні частини одним наказом їм по телефону, не маючи проти них майже ніякої військової сили.

Ці самі причини привели до того, що німецький гарнізон Києва не виявляв великої жаги битися з нами й це дало нам змогу розбити гетьманців і взяти, нарешті, столицю української республіки — Київ (14 грудня 1918 р.).

Гетьман, його Правительство, генерали й руська офіцерня поховались під охорону німецької офіцерні. Не вважаючи на це, багатьох офіцерів і навіть деяких гетьманських міністрів потім поодинці було виловлено й арештовано. Але П. Скоропадський, переодягнений німецьким офіцером, утік у німецькому ешелоні в Германію*).

Тут починається ціла серія святкувань. Особливо бучно було уряджено фаховцями вступ Директорії в Київ. До цього вступу й київські українці, й штаб головного отамана С. Петлюри готувались майже тиждень (з

* В кінці жовтня сього року в Паризьких газетах з'явився отвертий лист бувшого секретаря Гетьмана Скоропадського, бувшого маленького поліційного урядовця за часів Тимчасового Правительства, Моркотуна. В цьому листі Моркотун оголошує деякі цікаві й ніким не спростовані дані про «Головного Отамана» С. Петлюру. Насамперед, ми довідуємось, що «соціал-демократ» С. Петлюра був одночасно членом масонської ложі, під головуванням «шефа» сеї ложі... Моркотуна, поліційного дрібненького урядовця й секретаря Скоропадського; що С. Петлюра «на колінах» приймав присягу на вірність «братам» Моркотунам; що шеф Моркотун давав накази С. Петлюрі: явитись туди-то й зробити те-то, коли цей був уже «Головним Отаманом» і членом Директорії; що колись на Ін-

14 по 19). Перед нами стояв цілий ряд кричущих питань нашої політики, від яких залежало існування Республіки; круг нас творився хаос, з яким треба було негайно почати найсерйознішу організаційну боротьбу; нас жагуче ждали всі серйозні політичні партії в Києві. А ми не могли туди їхати, бо штаб готував вступ Голозного Отамана в Київ. Спочатку С. Петлюра мав «вступити» самодин, прийняти на себе всі оплески й привітання розчулених українців, а потім впустити й Директорію. Але його хтось присоромив. Кияни захотіли, щоб уся Директорія разом «вступала», й С. Петлюра мусив поділитись оплесками з другими «героями».

Довго також обмірковувалось штабом питання, чи «вступати» Головному Отаманові на білому коні чи просто на автомобілі. Також немало часу пішло на те, щоб поздирати в вагонах кольорове сукно й пошити з нього головному й неголовним отаманам шлики на шапки. А в самому Києві будували урочисту арку, розвішували по улицях килими, плакати з різними славословними написами в честь «національних героїв».

Мені було соромно й тяжко від цього смішного, декоративного самовихваляння. І тим соромніше й тяжче було, що я вже тоді знав, що через місяць ми будемо «виступати» через ці самі арки, але без килимів і оплесків. Я це казав тоді й моїм близьким людям, і членам Директорії, і «Головному Отаманові» з зеленим (чи червоним, не пам'ятаю цієї важної історичної деталі) шликом. Але ні члени Директорії, ні тим паче «Головний Отаман», що хвилювався й позував, як балерина перед виступом на сцені, не вірили мені.

Де ж бо це можливо: народ так радіє з нашої перемоги; ми увільнили Україну від реакції: наші війська так віддані нам, так люблять Головного Отамана, так терпляче стоять з самого ранку на морозі в повному параді й ждуть нас. А яка радість у Києві, який захват, ентузіазм!

Справді, був і справжній захват, і радість у населення, особливо в українців. І цілком можна припустити, що вони зовсім щиро хотіли виявити свою радість перед «визволителями». Але ні населення Києва, ні українське громадянство не бачили й не знали того, що бачив і знав я. Вони, наприклад, захоплювались нашими республіканськими військами, їхньою стрункістю, силою, дисциплінованістю. Для них це були ті герої, що врятували Україну від загибелі.

А я, крім цього, знав ще дещо; я знав, наприклад, що ці війська через місяць будуть гнати нас з України, що більша частина цих військ складена з такого елементу, який не задовольниться самими парадами й славословіями, який захоче не тільки національної, але й соціальної перемоги. Крім того, я знав, що діється по всьому краю; знав, що там одбувається не парадування, а жорстока боротьба; і знав я, що ми, коли рішуче й радикально не змінимо своєї р е а л ь н о ї політики, в тій боротьбі будемо побиті.

Через те мені було соромно брати участь у радості тих, які цього не знали, які вірили нам, нашій силі, нашому «геройству»; я мав чуття невільного обманщика.

І, розуміється, парад був з попами, молебнем, дзвонами, з усіма петлюрівськими аксесуарами. Перед вступом, знаючи С. Петлюру, я поставив вимогу, щоб ніяких попів не було, інакше я ніякої участі в цій комедії не братиму. По довгих дебатах мене було запевнено, що попів не буде. Але, звичайно, було обманено. Дійсно, на вокзал для зустрічі, як то намічалось спочатку, їх не було допущено. Але зате на Софійську площу їх нагнали з усіх церквів і монастирів.

Дзвонили дзвони, блищали ризи, маяли ікони й хоругви. Я, дійсно, не взяв у цьому участі, але що з того: «козаки», що мерзли з самого ранку, як на царських парадах, понуро дивились на це старе, знайоме їм явище, й знали, що це Директорія так святкує свою перемогу, «революційна, демократична, соціалістична, трохи-трохи не большевицька» Директорія, «Верховна Рада».

Після того тижнів два тяглися «шанування» «національних героїв». (Власне, єдиним справжнім «національним героєм» був С. Петлюра, останніх же так називали з ввічливості). Тижнів два уряджувались обіди, вечері, банкети; говорилось масу самохвальних промов, компліментів і собі, і своїм сусідам; випускалось у повітря масу «революційних» слів, погроз, обіцянь. «Національні герої» як у теплій ванні ніжились і мружились від усього цього.

4. Декларація Директорії

І тільки через два тижні по взяттю Києва Директорія знайшла можливість сказати народові, як вона думає не парадувати й себе вихваляти, але р о б и т и.

26 грудня з'явилась Декларація Директорії. Вона була ще (незважаючи на балбачанівщину й петлюрівщину, які під гаслом «національного геройства» захоплювали позиції для отаманщини), виразом революційної перемоги селянства й робітництва: тези цієї декларації ще спирались на силу цих революційних класів; цієї сили отамани й «громадянство» ще боялись; а через те все

ститутській № 12 С. Петлюрі брати масони давали якісь гроші, зв'язані з Францією; що С. Петлюра запевняв своїх Моркотунів у тому, що він — не сепаратист, а вірний друг Росії, на підставі чого Моркотун запевняв у цьому самому В. Шульгіна (руського чорносотенця, відомого україножера); що С. Петлюра за свої вчинки проти масонських приписів і дисципліни виганяється з ложі «Гросмайстром» її... Моркотуном. І, нарешті, з того ж листа довідуємось, що С. П е т л ю р а з н а в, д е х о в а в с я П. С к о р о п а д с ь к и й, а л е н е п о с м і в т о г о о д к р и т и, б о й о м у б у л о ц е з а б о р о н е н о «г р о с м а й с т р о м» л о ж і М о р к о т у н о м.

Це все такі серйозні закиди, що С. Петлюра повинен би на них так чи інакше відповісти. Тим часом, з його боку досі (січень 1920 р.) ніякого заперечення цього листа немає.

декларацію було вислухано навіть з міною пошани.

От вона.

«Декларація Директорії Української Народної Республіки

«Героїчним поривом українського озброєного трудового народу зметено з лиця землі української руйнуюче поміщицько-монархічне панування — гетьманщину.

«Україну вичищено від карних експедицій, старост, жандармів, та інших злочинних інституцій пануючих класів. Відновлено національно-персональну автономію, що забезпечує право кожної нації на вільне життя.

«Цензові думи та земства, поставлені гетьманським урядом, скасовано й відновлено демократичні, вироблені всенародним голосуванням органи місцевого самоврядування.

«До повного вирішення земельної реформи Директорія Української Народної Республіки оголосила, що всі дрібні селянські господарства й усі трудові господарства залишаються в користуванню попередніх їх власників ненарушними, а решта земель переходить у користування безземельних і малоземельних селян, а в першу чергу тих, хто пішов у війська Республіки для боротьби з б. гетьманом. Верховне порядкування цею землею належить Директорії Української Народної Республіки. Ця постанова стосується також до монастирських, церковних і казенних земель. Для переведення реформи організовано Народні Земельні Управи.

«По «наказу № 1, Директорії, селянам» робляться описи контрибуцій, узятих поміщиками з селян для повернення їх покривджених.

«Так само ведуться слідства по всій Україні з приводу тих зловживань і злочинств, які було учинено над селянством поміщиками та гетьманським урядом.

«Постановою 9 грудня Директорія одмінила всі закони й постанови гетьманського уряду в сфері робітничої політики. Відновлено восьмигодинний робочий день. Знов установлено колективні договори, право коаліцій і страйків, а також усю повноту прав робітничих фабричних комітетів.

«В усіх інших галузях життя Директорія так само одмінила всі закони і постанови гетьманського уряду, направлені проти інтересів трудящих класів і шкідливих для всього громадянства.

«Уповноважена силою й волею трудящих класів України Верховна Влада Української Народної Республіки — Директорія цими заходами завершила перший акт соціального та національно-політичного визволення українського народу.

«Слідуючим етапом нашої революції є творення нових, справедливих, здорових і відповідних до реального відношення сил у державі, соціальних і політичних форм.

«Директорія є тимчасова верховна влада революційного часу. Одержавши на час боротьби силу й право управління державою від першого джерела революційного права — трудящого народу,— Директорія передасть свої повноваження тому ж самому народові.

«Але Директорія вважає, що право управління й порядкування краєм повинно належати тільки тим класам, які суть основою громадського життя, які творять матеріальні та духовні цінності, які кров'ю й життям своїх членів вступили до боротьби з руйнуючими силами сучасного ладу.

«Влада в Українській Народній Республіці повинна належати лише класам працюючих — робітництву й селянству, тим класам, що здобули цю владу своєю кров'ю.

«Так звані «пануючі класи», класи земельної, промислової буржуазії за сім місяців цілковитого, нічим необмеженого свого панування на Україні доказали свою цілковиту нездатність і надзвичайну шкодливість для всього народу в управлінню Державою.

«Маючи всі матеріальні, фізичні й духовні засоби, маючи повну волю для організації економічного, політичного життя, ці класи внесли тільки дезорганізацію й руїну в край. Переслідуючи тільки свої вузько-класові егоїстичні інтереси, ці класи вели воїстину грабіжницьку політику в краю.

«Ними розграбовано, розкрадено й роздано в чужі імперіалістичні руки значну частину державно-народного майна.

«Дбаючи тільки про накоплювання капіталів у приватних руках, ці люди довели промисловість до повного занепаду, а господарство краю до злиденного стану.

«Розцвіт спекуляції за панування цих правителів дійшов до нечуваних розмірів. Поводячись як у завойованій країні, великовласники правили методом безоглядного терору й насильства. Закопування живцем у землю, вирізування шматків живої шкіри, випікання очей так званими «поміщицькими карателями» були цілком нормальними способами управління народом.

«Будучи чужинцями в краю, великовласники брутально топтали національні права й здобутки нашого народу, ганьбили гідність його державності, продавали й зраджували з такими жертвами й такою працею збудовані державні форми.

«З боку революційного правительства, постановленого народом, що в гніві й муках повстав проти цих гнобителів, було би злочинством супроти всього краю після всього цього допустити ці класи до участі в правлінню країною.

«Отже, Директорія заявляє:

«Класи не трудові, експлуататорські, які живляться й розкошують з праці класів трудових, класи, які нищили край, руйнували господарство й одзначили своє правління жорстокостями й реакцією, не мають права голосу в порядкуванню державою.

«Директорія передасть свої права й уповноваження лиш трудовому народові самостійної Української Народної Республіки.

«Директорія пропонує:

«1) трудовому селянству, що перше одгукнулось на поклик Директорії й встало з зброєю в руках до бою з панством, по всій Україні з'їхатись у губернії й вибрати своїх делегатів на Конгрес Трудового Народу України.

«Ті делегати будуть представляти там волю як того озброєного селянства, що тепер тимчасово є в військах, так і тих, що мирною працею дома допомагають творити народний державний лад та порядок.

«2) Міському робітництву вибрати од фабрик, майстерень, заводів, контор та інших

установ людської праці своїх делегатів на Конгрес Трудового Народу України.

«Частина робітництва не-української національності під час боротьби українського народу з б. гетьманом ставились до цієї боротьби не з повною активностю, а частина нейтрально.

«Директорія гадає, що в боротьбі за визволення всіх працюючих не-українське робітництво забуде свою національну нетерпимість і щиро та дружно прилучиться до всього трудового народу України.

«Трудовій інтелігенції, що безпосередньо працює для трудового народу, себто: робітникам на полі народної просвіти, лікарським помічникам, народним кооперативам, службовцям у конторах та інших установах так само вибрати своїх представників на Конгрес Трудового Народу України.

«Місце й час одкриття праці Конгресу, а також норми виборів на нього Директорія оповіщає окремою інструкцією.

«Конгрес Трудового Народу України матиме всі верховні права й повновладність рішати всі питання соціального, економічного та політичного життя Республіки.

«Конгрес трудового народу, як революційне представництво організованих працюючих мас, скликається не по удосконаленій формулі виборів, якої додержати зараз неможливо. Надалі, коли настане мирне життя, він має бути замінений представництвом працюючих мас, обраним по удосконаленій системі виборів, себто установчими зборами.

«Конгрес Трудового Народу має вирішити форми влади як на місцях, так і в центрі. До цього вирішення Директорія вважатиме всякі спроби захвату влади якими-будь групами насильством над волею трудового українського народу й тому буде рішуче припиняти всякі такі самовольні виступи.

«До конгресу Директорія верховною властю своєю насамперед поверне селянству ті контрибуції, які було зібрано з нього поміщиками.

«Рятуючи державу від дальшого господарського та промислового занепаду, розграбування та безоглядної експлуатації робітництва й усього населення, Директорія поставить на фабриках, заводах та інших промислових установах державний робітничий контроль і пильно дбатиме, щоби промисловість набрала здорового, корисного для народу життя.

«Всі зусилля свої Директорія направить на таку організацію народного господарства, яка б відповідала сучасному переходовому моментові, коли нищиться старий капіталістичний світ і на його руїнах сходять паростки нового всесвітнього ладу, який не знатиме ніякого гніту й визиску. Директорія вважає своїм обов'язком узяти під керування Української Народної Республіки головні галузі української промисловості й направити господарство в них в інтересах працюючих класів і всього громадянства, а не малої групи класу великовласників.

«Всі форми спекуляції Директорія нищитиме безпощадно, не зупиняючись перед карами військового часу. Для цього по всій Україні будуть організовані «Комісії боротьби з спекуляцією». Так само Директорія пильно дбатиме, щоб негайно трудові маси були задоволені предметами першої необхідності (шкури, мануфактури, залізних виробів та іншого краму, а також продуктів споживи).

«Стаючи твердо й непохитно на шлях соціальних основних реформ, Директорія вважає необхідним підкреслити, що вживатиме всіх заходів, щоб уникнути анархічних, неорганізованих і несистематичних форм цієї перебудови. Директорія вважатиме своїм обов'язком погоджувати ці великі завдання з соціально історичними й міжнародними умовами, в яких у даний момент перебуває Україна, а також з тими кращими формами соціальних реформ, яких досягатиме світова, особливо західно-європейська трудова демократія.

«В сфері міжнародних відносин Директорія стоїть на грунті цілковитого нейтралітету й бажання мирного співжиття з народами всіх держав. Ставлячи перед собою великі та складні завдання, Директорія хотіла би всі здорові, трудові сили свого народу вжити не на криваву боротьбу з сусідами, а на утворення нового життя в краю та на заведення порядку й ладу, так бажаного всім працюючим.

«Трудову інтелігенцію Директорія закликає рішуче стати на бік працюючих класів і в інтересах творення нового справедливого й здорового життя для всього народу прикласти своїх сил, знаття й науки для найкращого направлення будівничого соціального процесу.

«Соціалістичні партії та групи всіх соціалістичних напрямів і всіх національностей Директорія кличе поставитися з повним розумінням важності моменту, й усі свої сили направити на правильну та достойну трудового народу організацію волі його, на організацію порядку й ладу по всій землі Трудової Республіки.

«Доручаючи негайне переведення в життя цих великих задач правительству Української Народної Республіки — Раді Народних Міністрів — Директорія вірить, що весь трудовий народ України щиро допоможе своєму правительству в цій важній відповідальній роботі.

«Голова Директорії Української Народної Республіки В. Винниченко.

Члени Директорії: Петлюра, Швець, Андрієвський, Макаренко».

Шановні читачі!

З вини працівників редакції журнал не надрукував 3, 4, 5 глави XV розділу частини II книги В. Винниченка «Відродження нації» (див. № 1—2 журналу за 1991 рік). Вказані глави надрукуємо окремо у № 6 при закінченні публікації всієї праці.

Якщо ви хочете бути

Висококласним МЕНЕДЖЕРОМ, а не зашкарублим бюрократом

— ЗАВІТАЙТЕ НА НАШІ СЕМІНАРИ, де навчають керівні кадри за суперефективною методикою ГРІД (GRID), розробленою всесвітньовідомою фірмою «Сайєнтіфік Месодз».

ГРІД — *це беспрецедентно вдала методика підвищення кваліфікації керівників, яка забезпечує зростання ефективності організаційної структури. У наш час уже недостатньо знань виробничих технологій і т. ін. Уміння мобілізувати людські ресурси, стимулювати активну участь підлеглих у роботі, швидко й гнучко реагувати на запити ринку — ось якості, необхідні сучасному керівникові.*

КРІМ ТОГО, на семінарах «Менеджеріал ГРІД» ви навчитеся:

- управлінню виробництвом, визначенню стратегії розвитку підприємства, організації за умов ринкових відносин;
- формам організації господарчої діяльності за умов ринкової економіки;
- методам пошуку шляхів забезпечення високої продуктивності та ефективності виробництва;
- формувати оптимальну організаційну структуру підприємства;
- обирати свій стиль керівництва й усвідомлювати, як його сприймають оточуючі;
- розв'язувати конфліктні ситуації, приймати колективні рішення й досягати консенсусу;
- ефективно стимулювати, підвищувати мотивацію співробітників, формувати у них зацікавленість у новаторстві, впровадженні нововведень;
- самооцінці та шляхам вдосконалення ділових і особистих якостей керівника.

Навіть ретельно розроблені плани приносять мало користі, якщо вони розроблені келейно у найвищому ешелоні управління організації або підприємства й не передбачають активного залучення до цього підлеглих. Ми навчимо вас обирати мету й розробляти шляхи її досягнення таким чином, аби ваші підлеглі й колеги теж були зацікавлені у її якнайшвидшому досягненні. Ви опануєте велике мистецтво — впливати на людей так, щоб їхні вчинки збігалися з вашими прагненнями.

СТРОК НАВЧАННЯ — 5 днів з 8^{00} до 22^{00} щодня, що еквівалентно піврічному навчанню традиційними методами. Слухачі забезпечуються підручниками та методичними матеріалами, житлом і харчуванням. Після закінчення навчання видається *міжнародний сертифікат менеджера.*

На початку 60-х років наші економісти твердили, що СРСР дожене Америку. Більшість країн світу за Сполученими Штатами не ганялися, а відправляли своїх менеджерів на семінари **ГРІД.** *З 1964 року на них побувало 400 тисяч керівників відділів та президентів компаній з 40 країн. Завдяки цьому ці країни підвищили свій економічний потенціал.*

НАША АДРЕСА: 252005, Київ, вул. Червоноармійська, 57/3, правління товариства «Знання» України.

ТЕЛЕФОНИ: 227-27-64, 227-26-20.

ЗАХИЩАЄ ІСТИНА

Сьогодні про приватну власність не горобці цвіринькають — ми офіційно її визнали. Власність, хоч і приватна, проте повинна бути чесною. Скільки плутанини, недомовок, непорозумінь виникало в питанні про приватну власність! І поводили ми себе як антивласники. Тепер приватну власність реабілітували. Мабуть, зрозуміли: як без води немає пиття, так і без приватної власності неможлива ринкова економіка.

Але під час переходу до ринку зовсім необов'язкова її загальність: ринок передбачає зрівноваженість усіх форм власності, зокрема і приватної. Це — аксіома. У теорії й практиці розрізняють два види приватної власності. Перший грунтується на власній праці, другий — на застосуванні найманої. Перший ліквідує відчуження працюючих від засобів виробництва, виробляє в них господарські трудові мотивації, закладає потенційні можливості для утворення колективних господарств з такими ж сильними трудовими мотиваціями, здатен і до кооперування з державними та іншими колективними підприємствами.

Другий вид приватної власності грунтується на використанні найманої праці. І саме це викликає серед громадськості велике нерозуміння. Як так? Для зміцнення економічних засад нашої держави пропоновано рецепти, виписані в приватно-капіталістичній аптеці?

Тим часом держава, як експлуататор, страшніша за будь-якого приватного власника. Жоден хазяїн не дозволить собі виплачувати своєму робітникові від семи до шістнадцяти копійок з карбованця, як це робиться в нас. Інакше всі робітники порозбігаються.

Як казали древні: «Істина сама захищає». Але вистояти приватній власності не так-то просто. Поки що вона змушена переховуватися під чужим ім'ям, називати себе кооперативною, сімейною, колективною. Адже саме гуркіт боїв навколо слова «приватна» і примушував багатьох не квапитися з розширенням ділових контактів.

У розмовах про приватну власність поки що бере гору самообман. Ухвалили не вживати в Законі про власність слово «приватна». Натомість вдалися до обмовок про «неприпустимість експлуатації». Хоча це жонглювання словами, мені здається, обстоюватимуть дедалі менше і менше людей. А втім, повернення до приватної власності в основних, визначальних, сферах народного господарства, нічогісінько, крім хаосу і дезорганізації економіки, певна річ не спричинило. То означало б крок назад і було б найгіршим взірцем регресу й консерватизму, ще більше поглибило невідповідність виробничих відносин рівню розвитку продуктивних сил.

Інша справа, коли форми суспільної власності перебудовані для того, щоб здолати відчуження людини від суспільного набутку і створити могутню спонуку до праці. Багато хто сходиться на тому, що приватна власність і наймана праця припустимі з обмеженнями, встановленими законом. До слова, йдеться не про приватну власність на банки, транспорт, базові галузі виробництва. Особисто я не вбачаю нічого страшнього у тому, що маленьку годинникову чи взуттєву майстерню віддадуть у приватну власність. До речі, проценти, одержувані в ощадних банках,— теж приватна власність.

Як на мене, то найбільш ефективним шляхом є приватизація, себто продаж у приватні руки державних підприємств.

Цілком зрозуміло, що власниками фабрик, заводів, колгоспів, кооперативів повинні ставати робітники, селяни, інтелігенція, а не тримачі брудних грошей, мафіозні клани і групи. Але ж робітник живе від зарплати до зарплати. Йому не по кишені державна власність. Подивіться самі. Магазин площею в 30 кв. м, згідно з розрахунками, коштуватиме від двох до шести тисяч карбованців; до 100 тисяч квадратних метрів — уже дев'ять-шістнадцять тисяч, приблизно стільки, скільки коштують легкові автомобілі, за якими зараз утворилися величезні черги. А в нас сьогодні понад 40 мільйонів людей живуть за офіційним порогом бідності. Гадаю, державну власність можна зрештою безплатно передавати трудовим колективам, і якщо після цього нерентабельне підприємство стає прибутковим, то у виграші будуть і держава, і нові господарі. Її можна також продати за низьку або взагалі символічну ціну. А можливий і варіант продажу, де ціни, навпаки, будуть максимальні, ринкові.

На завершення скажу, що інститут приватної власності конче нам потрібен, бо економіка нині — у кризовому стані. Ні державна, ні колективна власність поки що неспроможні його здолати.

Олексій ГРИГОР'ЄВ,

доктор економічних наук, професор, Голова правління Івано-Франківської міської організації товариства «Знання».

Відроджена перебудовою

Синій і жовтий кольори — символ чистого неба і доспілої ниви — ця, справді народна символіка, відроджена перебудовою,— цілком можуть бути кольорами державного прапора УРСР, поруч із червоним, всесоюзним. Герб України уявляється мені таким: тризубколос, увінчаний серпом і молотом та оповитий лавром.

Р. Маломуж.

м. Харків.

Передплату продовжую

Пишу, щоб висловити вдячність за добру справу — передрук книги В. Винниченка «Відродження нації». Хоча — не тільки за це. Я передплатив «Науку і суспільство» задля праці Винниченка. Проте з великим інтересом читаю й інші матеріали. Для мене, студента історичного факультету, ваш часопис виявився вельми корисним. Отож, я й надалі продовжив передплату.

Бажаю редакції нових творчих успіхів, цікавих ідей і знахідок!

Р. Лобай

м. Мінськ.

Мозаїка планети

ЧОТИРИНОГІ «ГІРНИКИ»

Пол Гренерт, володар ферми на березі річки Сендіс у Капській провінції (Південно-Африканська Республіка), спостерігали одного разу, як свині риють землю, вирішив використати їх як «добувачів» алмазів.

Він негайно придбав 12 поросят і розпочав «тренувати» на м'якому грунті над річкою. «Учні» виявили неабияку кмітливість. За три місяці вони перерили увесь берег на ділянці довжиною півтора кілометра. Та, на превеликий жаль тренера, підопічні не знайшли нічого такого, що нагадувало б алмази. І все ж Гренерт не втратив надії — він вирішив змінити місце пошуків, переселившись ближче до гір.

УТРИМУВАТИ ТИГРІВ...

Французький модельєр Даніель любить диких тварин. Останні десять років він спокійно жив з ними у своєму будинку Брюнуа майже без жодних ускладнень. Та якось дитина перелізла через високий паркан і наблизилася до трирічної бенгальської тигриці Шерні. Травмованого хлопчика відправили до лікарні, а Шерні та ще одне маленьке тигреня негайно примістили в зоопарк. Шерні, «зірка» реклами компанії «Екко», почала голодний страйк: ніякі ласощі її не спокушали.

— Я б хотів знайти собі таку місцинку, де жив би із своїми звірями, не заважаючи нікому,— говорив Даніель, ладний пожертвувати всім заради них. Його будинок повністю перебудовано, щоб у ньому було зручно жити тиграм. Модельєр розпочав з вирощування пантер. Потім приятель подарував йому тигреня Шерні, котрого він вигодував із соски. На вулиці перехожі милувалися звіром, що скидався швидше на великого сумирного собаку на поводку. Даніель суворо дотримувався вимог Вашінгтонської конвенції: його будинок був обнесений стіною заввишки у три з половиною метри.

ДВІЙКА З ГЕОГРАФІЇ

75 процентів американців певні, що Персидська затока розташована в Червоному, Середземному або Чорному морях. 45 процентів жителів США не мають уявлення про Центральну Америку і майже половина не в змозі показати на контурній карті Великобританію, Францію, ПАР та Японію.

Такі результати дослідження, проведеного Інститутом Геллапа за дорученням Національного географічного товариства США. Голова товариства Гілберт Гроувенор, повідомивши про це на прес-конференції, сказав, що він вражений і стурбований цим.

Тим часом соціологи спробували зробити порівняльний аналіз географічної та політико-географічної грамотності населення дев'яти країн: Канади, Франції, Італії, Японії, Мексіки, Швеції, Великобританії, США, ФРН. Американці посіли шосте місце, найбільш інформованими в галузі географії виявилися шведи.

Деякі дані просто-таки ошелешують. Багато американців гадки не мають про чисельність населення власної країни — на це запитання не спромоглися відповісти правильно 57 процентів опитуваних. Стільки ж людей не дали задовільної відповіді і на таке запитання, які країни входять до складу НАТО і Варшавського договору. Приміром, 16 процентів американців вважають, що Радянський Союз є членом НАТО.

Стрий

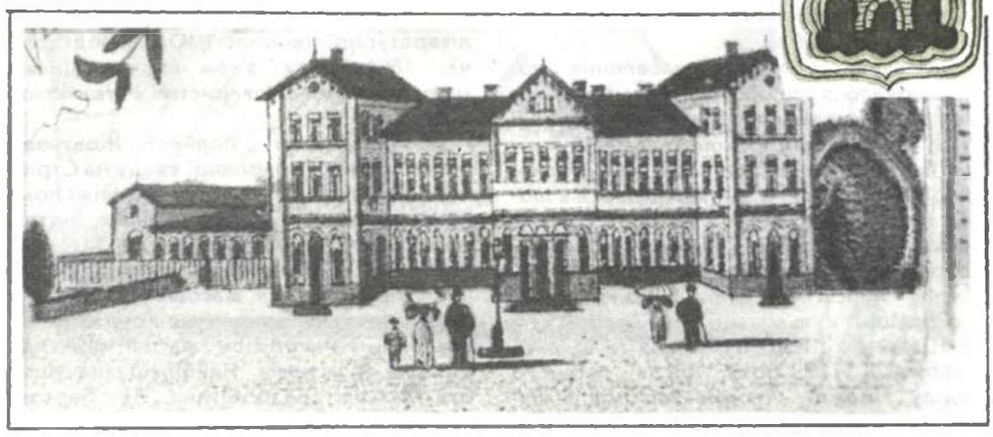

Стрий уперше згадується в письмових джерелах 1385 року, за часів правління львівського князя Володимира Опільського, коли поселення вже було центром волості.

На думку істориків та краєзнавців, ім'я місту дала річка: звукосполучення «стр» в індоєвропейських мовах означало швидку течію.

1398 року селище вже мало власний герб, міський та земський суди.

За адміністративним підпорядкуванням Стрий належав до землі Перемишльської, до так званого руського воєводства. На чолі міста стояв бургомістр із п'ятьма радниками. Бургомістра призначав староста (війт), посада якого передавалася в Стрию у спадок. Радників обирали.

Місто мало своє оборонне укріплення — замок, настільки могутній, що навіть численні татарські загони 1660 і 1673 років не здолали Стрийської фортеці. Однак збройні ексцеси з боку шляхти не поминули її: 1771 року шляхтич Маршинський з гусарами зненацька захопив і пограбував замок. П'ятнадцять років по тому його придбав литовський магнат, перебудувавши на палац. Під час першої імперіалістичної війни Стрийський замок було вщент зруйновано.

Другим, після замку, центром міста був ринок — ремісничий осередок і місце поселення маєтних міщан. Тут височіла ратуша, де засідала міська рада й суд (лавники). На протилежному боці площі українська громада будувала церкви, а польська — костьоли. Від ринку всебіч розходилися вулиці.

1496 року шляхта дістала від короля так званий пйотрковський статут, за яким

Залізничний вокзал міста. 1885 рік.

Стрий. Став, гребля і міст з боку замку. 1900 рік.

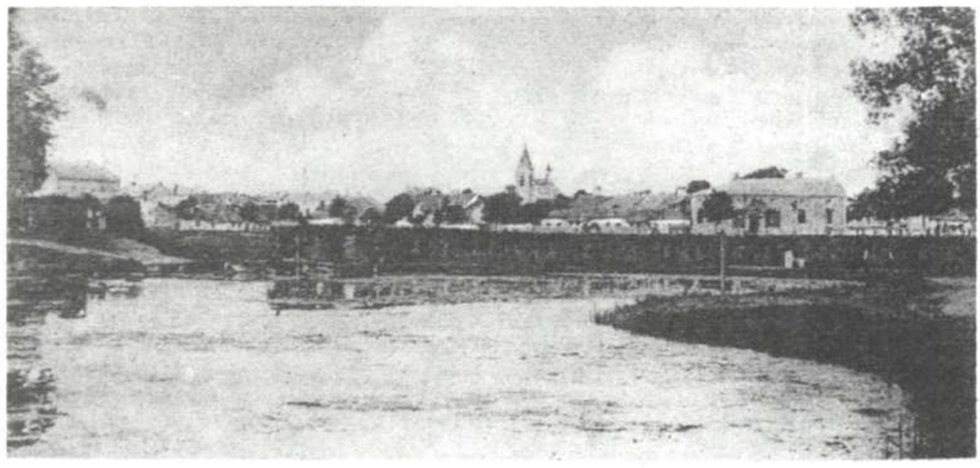

міщани не мали права купляти землю, а селянам заборонялося виїздити з села. Рік у рік зростали податки і натуральні повинності. Ще більшого гноблення зазнало населення Стрийщини після ухвали Брестської церковної унії 1596 року: до політично-суспільних утисків додалося й релігійне гноблення.

Загальне зубожіння населення поглиблювалося голодом, епідеміями, пожежами та повенями. Найбільші епідемії чуми спалахували у місті 1646 і 1652 років. Великих пожеж за часів Речі Посполитої сталося 18. Те, що залишалося в людей після татарських наскоків, після грабунків шляхетських і найманих військ, потрапляло в руки орендарів. Усе це піднімало народ на опришківський рух. Найбільшої кульмінації він досяг тоді, коли ватагами його були Іван та Олекса Довбуші. 1772 року, після першого поділу Польщі, Австрія загарбала Галичину, і знову весь тягар австрійської бюрократичної монархії ліг на плечі трудящих.

У середині XIX століття у Стрию розпочинається будівництво культурних закладів, промислових підприємств, транспорту. 1886 року місто вже мало Вузлову залізничну станцію. Водночас виникають деревообробні заводи, завод по випуску обладнання для нафтової промисловості, чавунно-ливарне підприємство. Становище робітників цих підприємств було жахливе. Робочий день тривав 12—13 годин, а зарплата була набагато нижчою, ніж в інших землях австрійської імперії. 1893 року в Стрию вперше відбулася першотравнева демонстрація, яка супроводилася вимогами восьмигодинного робочого дня і загальновиборчого права. Революційну боротьбу 1905—1907 років палко вітали збори робітників і масові мітинги, які відбувалися в залі «Народного дому», збудованого 1900 року на власні заощадження трудящих Стрийщини.

За часів панування австрійської монархії умови для культурно-освітньої роботи були мало сприятливими, проте 1886 року коштом українського клубу та за участю Івана Франка видали літературно-науковий збірник «Ватра», присвячений 25-ій річниці з дня смерті Т. Г. Шевченка та 25-річному ювілею літературної творчості Юрія Федьковича. 1891 року з'явилося українське музично-хорове товариство «Стрийський боян».

Невдовзі після Великої Жовтневої соціалістичної революції владу на Стрийщині захопили польська буржуазія і поміщики. Навесні 1920 року Польща, підтримувана Антантою, заволоділа Західною Україною і Західною Білорусією. Окупація супроводилася масовими арештами й терором. Невдоволення трудящих наростало, почастішали масові політичні страйки й мітинги. Найбільш значущим був страйк безробітних 31 березня 1926 року. Поліція розстріляла мирну демонстрацію. Той день було названо «Кривавою середою».

У 1926 році польська буржуазія організувала державний переворот, наслідком якого була профашистська диктатура на чолі з Ю. Пілсудським. Керівником і організатором антифашистської боротьби трудящих Стрийщини стала Комуністична партія Західної України, заснована 2 жовтня 1923 року. Партія мала в місті свою підпільну друкарню і видавала нелегальний журнал «Наша правда». В червні 1933 року друкарню розгромила поліція. Та це не припинило боротьби західноукраїнських трудящих за кращу долю.

Сьогодні Стрий — високорозвинуте промислове місто. Не той тепер Стрий, вулиці і майдани не ті — місто помолоділо. З'явилися нові підприємства, а існуючі реконструйовано й модернізовано. Окрасою Стрия стали житлові мікрорайони, об'єкти соціально-культурного призначення.

Микола БІДОЧКО.

Новобудови міста. 1984 рік.

у Франції

1893 року царська Росія уклала політичну угоду з республіканською Францією. Скориставшись цією подією, українська театральна трупа Г. О. Деркача виїхала туди на гастролі. Протягом грудня вона показала в Парижі, Бордо і Марселі дві п'єси нашого класичного репертуару — «Назара Стодолю» Т. Шевченка та «Наталку Полтавку» І. Котляревського.

Ці твори вибрали невипадково. Учасник гастролей К. Гайдебура писав: «Перша п'єса повинна показати історичний побут козацтва, а друга — селянський», тобто трупа мала на меті познайомити французів з історією і сучасним життям українського народу. Спеціально для французької публіки зробили деякі доповнення до «Наталки Полтавки». П'єса відкривалася увертюрою Штеймана на тему досвіток, під час якої на сцені з'являлися селяни, що співали «Ой гаю, мій гаю». Перша дія закінчувалася співами і танцями косарів та в'язальниць. До другої дії ввели сцену сватання з усіма його ритуалами. Декорації виконав відомий художник Ян-Степняк (Янів-Степняк), виготовили також нові розкішні костюми. Крім того, українські актори вивчили державний гімн Франції. «Не раз були здивовані громадяни Севастополя (де тривала підготовка до гастролей. — В. П.),— писав у своїх неопублікованих «Спогадах про подорож української трупи Г. Деркача до Парижа» К. Гайдебура,— коли їм доводилося чувати бадьору мелодію «Марсельєзи», а особливо поліцаї, котрі з жахом думали, що то вирвалась звідкілясь «крамола», а усвідомивши у чім річ, все ж були незадоволені — бо «Марсельєзу» та «Боже, царя храни» не могли з'єднати, та нічого не вдієш — дружба».

Громадськість України уважно стежила за підготовкою трупи Г. Деркача та гастролями у Франції. М. Кропивницький все ж залишився незадоволений переробкою й додатками до «Наталки Полтавки», вважаючи таке перелицьовування гешефтмахерством, що руйнує справжню культуру українського народу. Устами вчителя Романчука, героя своєї п'єси «Нашестя варварів», написаної 1900 року, М. Кропивницький промовляв: «Перелицьованці наш маленький скарб — літературу — перекручують під смак гальорки; приліпляють ні к селу ні к городу пісні туди, де їх не треба; роблять неможливі додатки і купюри. В класичну «Наталку Полтавку» втисли у першу дію хор дівчат і парубків, а до кінця третьої причепили цілий обрядовий ритуал зі співами і танцями, і в такім нахальнім переробі «Наталка» була поставлена у Парижі антрепризою Деркача».

І все ж, навіть у такому «нахальному переробі» «Наталка Полтавка» мала величезний успіх. Вимоглива французька критика присвятила українським артистам чимало уваги й добрих слів. «Це був незабутній момент,— згадував К. Гайдебура,— коли дійсно глядач з'єднується міцно зі сценою, з актором, навіть коли не розумієш мови глядача». А відома українська артистка Є. Зарницька у листі з Парижа до матері написала: «Справи

наші чудові — у сценічному відношенні чудові — кращого прийому, кращих рецензій не треба. І все це, майте на увазі, від щирого серця, бо ми не були рекламовані, як тут прийнято, не було в нас ані маклерів, ані підкупленої преси...»

Кореспондент газети «Новое время» у повідомленні з Парижа писав: «Артисти і режисер зробили зі свого боку все можливе. Декорації, обстановка, костюми вельми приємні, свіжі, дбайливо виготовлені. Хори дуже гарні... із свіжими голосами... Грали «Наталку Полтавку», і гра виявилась простою, без претензій і дуже талановитою. Г. Деркач у ролі старости (Виборного — *В. П.*), п. Петраківська (Горпина), Зарницька (Наталка), Косиненко в ролі писаря (Возного — *В. П.*), Глазуненко (Микола) — всі показали себе справжніми артистами. Особливо були захоплені в третьому акті хвацькими малоросійськими танцями... і веселими народними піснями. Остання картина мала надзвичайний успіх: співаків і танцюристів викликали декілька разів і навіть змусили повторити народні танці».

Та як це не парадоксально, гастролі трупи Г. Деркача, що розпочалися так блискуче, закінчилися... фінансовим крахом. Причиною цього були серйозні адміністративно-організаційні прорахунки її керівництва.

На заклик газети «Фігаро» французи почали збір коштів на підтримку українських артистів. І зібрали чималу суму — вісім тисяч франків. Проте Г. Деркач відмовився від допомоги. Виступивши у Бордо і Марселі, трупа незабаром повернулася додому.

Як оцінити гастролі українського театру у Франції з перспективи часу?

Цей виступ, по суті, був приватною справою, без державної підтримки з обох сторін — царської Росії і Франції, без елементарного знання організації подібних гастролей. Та все ж він викликав помітний, хоч і неоднозначний відгомін у Європі. Критик Г. Буайє у листі до українських артистів, висловлюючи захоплення їхньою майстерною грою, писав так: «Звичайно, можна сказати, що Ви досить вільно поставилися до самого тексту І. П. Котляревського, оскільки пропустили ледь не половину цього тексту, але повністю погоджуюсь з Вами, що тут, у Парижі, не розумно було б інакше робити... Ваша чудова трупа заслуговує найвищих похвал». Як нам здається, ця оцінка французького критика є найкращою відповіддю на запитання.

Володимир ПОЛЄК,
кандидат філологічних наук.

Доброго вам здоров'я

Гігієна статевого життя

Зігфрід ШНАБЕЛЬ

Зовсім неправильною є поширена думка про те, що жінка в похилому віці через біологічні причини втрачає сексуальну активність. Справді, в цей період відбуваються поступові незворотні зміни яєчників (виробників гормонів), а далі — і внутрішніх та зовнішніх органів. Усе це, однак, не відіграє вирішального значення для інтимного життя. Ми не раз підкреслювали, що залежить воно від психологічних факторів. Звичайно, порушення вегетативно-фізіологічного характеру, хвороби, скарги на серце чи поганий настрій тимчасово знижують інтерес до інтиму. Але цим обертаються майже всі фізичні та психічні недуги. Якщо здоров'я є, а інтерес до інтимних контактів усе ж слабшає, то не виключено, що у подружніх відносинах взагалі щось не в порядку або жінка внутрішньо не здолала факту переходу в другу половину життя, що страждає вона комплексом неповноцінності, весь час здається собі старою і т. ін. Усі ці явища не є неминучим лихом. Вони цілком здоланні, у крайньому разі допоможе консультант з питань шлюбу або психотерапевт. Багато в чому вони залежать від оточення і від ставлення до жінки. Якщо її розцінюють лише як породіллю і власність чоловіка, приречену для сексуальних цілей, то в клімактеричний період жінка побоюється, що втратила свою значущість, що призводить до невпевненості в інтимній сфері. Якщо жінка — особистість, і це визнано у сім'ї, на роботі і серед оточення, вона легше впорається з віковими змінами. Ні в якому разі не повинна вона послаблювати свого впливу на чоловіка — адже він теж не молодіє. Розумова активність, заняття спортом і належний догляд за собою допомагають, незважаючи на вік, залишатися привабливою. Випробуване на міцність у щасливі дні та лиху годину спільне життя має в доброму

Продовження, початок у № 2, 91. Переклад з книги З. Шнабеля «Чоловік і жінка».

шлюбі більше значення, ніж кілька зморщок на обличчі.

Наскільки необгрунтованим є шукання в клімаксі причини ослаблення сексуального потягу, свідчать відповіді багатьох жінок, у яких з настанням клімаксу і переходом статевий потяг посилився. Поряд з тими жінками, у яких через страх перед старінням починається невситимий любовний голод, це стосується насамперед тих, чиє бажання до цього часу потерпало від постійного страху перед вагітністю.

Тільки після 60 років сексуальні бажання жінки справді слабшають, у багатьох — ще пізніше, а у деяких — раніше. Відбувається це повільно і стосується обох (у чоловіків ще раніше, ніж у жінок, так що в цьому плані у подружжя навряд чи можливі серйозні труднощі). Статеве бажання з'являється тепер рідше, секреція стінки піхви стає мізернішою, оргазм часто не настає або відчувається слабше.

Як поводить себе старіючий чоловік? Чи відчуває теж «перехідний» вік? Чи існує чоловічий клімактеричний період? На це запитання одні відповідають позитивно, інші — негативно. Напевно, у більшості чоловіків є критичні роки приблизно між 45 і 55 роками. В цей період вони дуже лабільні, підвладні почуттю неповноцінності, тонус її слабішає. Але ці явища суто індивідуальні, залежать від умов життя, так що порівнювати їх з клімактеричними явищами у жінок не слід. В організмі чоловіка не відбувається змін, подібних до радикальної гормональної перебудови у жінок. Яєчки припиняють свою функцію набагато пізніше, ніж яєчники у жінок. Вони виробляють сперматозоїди, як уже мовилося, до похилого віку — і 80-річні батьки маленьких дітей не така вже рідкість. Правда, значно раніше знижується виділення тестостерону, найважливішого чоловічого статевого гормона, інтерстиціальними клітинами Лейдіга (найбільша активність клітин відзначена у віці 25—35 років), однак кора надниркових залоз заповнює цей дефіцит до похилого віку. Як і в жінок, усе це — другорядні фактори для сексуальної активності чоловіка. Важливішою є психологічна згода партнерів.

Як правило, але не в кожному випадку, його потенція слабішає раніше, ніж потреба в сексуальному задоволенні. Подеколи це є причиною конфліктів, навіть появи патологічних нахилів, наприклад, до злочинів літніх чоловіків щодо дітей. Більшість літніх чоловіків, що втратили потенцію, виявляються неспроможними, як і деякі молоді, з психічних причин, а не через вік.

Причину згасання статевого потягу у більшості літніх чоловіків слід шукати, принаймні у тих, кому ще не виповнилося 60, не в біологічному процесі старіння. Це стає зрозумілим тоді, коли літні чоловіки щодо однієї жінки не відчувають потягу, а з іншою бувають дуже активними. Іноді причина приховується у тому, що шлюбні стосунки надто одноманітні, що чоловік надто звик до особливостей дружини або тому, що вона не відчуває сильного потягу. Тут доцільно утриматися кілька тижнів від інтимної близькості. Слід враховувати, що немолодий чоловік відчуває більше фізичне і нервове навантаження при об'єктивно однаковій роботі, ніж молодший, який і після трудового дня почувається бадьоро, що можна пояснити більшою адаптаційною здатністю його нервової системи. Чоловіки на керівних посадах, куди вони потрапляють в основному у другій половині життя, часто скаржаться на сексуальне виснаження; при цьому не завжди робота є справжньою причиною їх слабкості в інтимній сфері.

Більш літні чоловіки реагують ерекцією на статеві подразнення не так швидко, як молоді, тому їм потрібна сильніша стимуляція. Жінкам не зайве подумати, як вести любовні ігри. Багато чоловіків, старших за 60 років, досягають повної ерекції тільки незадовго до виверження сім'я, після чого настає розслаблення статевого органа. Якщо при зносинах чоловік реагує повільніше та еякуляція починається пізніше, ніж у молоді роки, в жінки зростає можливість досягти оргазму. Але літнім чоловікам потрібна тривала пауза, іноді кілька днів, перш ніж вони стануть потентними.

Те, що ми рекомендували літній жінці, ще більшою мірою стосується літнього чоловіка: відрегульоване статеве життя поряд із здоровим способом життя є кращим засобом зберегти потенцію до похилого віку.

Стримування упродовж років, наприклад, у овдовілого чоловіка, призводить іноді до утруднень при спробі поновити інтимні стосунки. Як правило цього вдається уникнути, коли нова партнерша виявляє при цьому розуміння.

Звичайно, інтимна сфера подружжя набуває поступово спокійнішого характеру. Пристрасть минулих років перетворюється на прекрасну згадку. І в більш похилому віці вона викликає ще іноді бажання до пестощів відповідного до віку, поки статеве вираження згуртованості не зникне повністю, повільно і майже непомітно. Замість цього спільність у шлюбі (раніше і в усій громадській життєвій сфері) стає настільки досконалою, що подружжя на схилі літ не помічає втрати сексуальності. Вдається це тим легше, чим менше до цього вона була основним змістом життя.

Аптечний кіоск

І цілюще зілля може зашкодити

Лікарські рослини теж потребують чіткого дозування, вмілого використання, щоб не завдавали шкоди здоров'ю.

Інколи в літературі зустрічаються суперечливі дані щодо застосування тих або інших рослин. Це пояснюється тим, що багато з них справляють протилежну дію. Ягоди, напри-

клад, чорної смородини та обліпихи містять вітамін К, який активізує зсідання крові. Але є в них і кумарини, здатні уповільнювати цей процес. Ягоди чорноплідної горобини підвищують кров'яний тиск у гіпотоніків і знижують у гіпертоніків. Протилежну дію справляє також відвар і настій нагідок.

А такі вже давно перевірені популярні рослини, як полин, чистотіл, пижмо, півонія іноді шкодять нервовій системі, розладнують серцеву діяльність, роботу шлункового тракту, дихальних органів.

Багато людей із захворюваннями шлунково-кишкового тракту намагаються самостійно лікуватись березовим грибом — чагою, не підозрюючи, що він протипоказаний хворим на дизентерію, хронічний коліт, що при цьому потрібно дотримуватись дієти, обмежуючи вживання м'ясних і гострих страв. Репутацію засобу «від усіх хвороб» має алое. Тим часом воно протипоказане при запаленні сечового міхура, геморої, вагітності.

Для того, щоб ліки з рослинної сировини були ефективні, важливо знати, в якій частині рослини містяться діючі речовини, як її сушити, знати правила і строки зберігання, технологію приготування. Приміром, настої готують на водяній бані 15 хвилин, відвари — 30, і обов'язково в емальованому посуді. Настої охолоджують 45 хвилин, відвари — десять. Важливо знати й час прийому.

Консультації щодо приготування ліків з рослин можна дістати у будь-якій аптеці. Отже, перш ніж лікуватись, порадьтеся з лікарем або провізором.

Людмила МУЛЬКО.

Хлопчик чи дівчинка?

Це питання цікавить не тільки майбутніх батьків, а й науковців і політиків. У Європі спостерігається тенденція до неухильного збільшення жінок серед населення: якщо у 1950 році чоловіки становили 42 проценти, то у 1980 — 39,5 проценти. Причина цього остаточно ще й досі не з'ясована.

Стать плоду закладається у момент злиття яйцеклітини і сперматозоїда, який несе або ігрек, що зумовлює чоловічу, або ікс-хромосому — призвідницю жіночої статі. Ікс-хромосома більша розміром, крім того, несе ряд інших генів, здатних в разі порушення їх функції спричинити генетичні захворювання, починаючи з різних проявів кольорової сліпоти, гемофілії і аж до деяких видів глибокого слабоумства. Отож вміння керувати цим процесом дало б змогу позбутися хвороб шляхом елімінації (вилучення) цих хворобливих генів з популяції.

Найбільш успішно працювала група вчених у Франції на чолі з професорами Столковським та Лореном, які встановили ось що: стать потомства значною мірою залежить від продуктів харчування жінки. Вдалися до експерименту. В клініці «Пор-Руаль» 217 жінок майже за півтора року до зачаття дотримувались спеціальної дієти. Діти народжувались «на замовлення» у 80 процентів випадків.

Запропонована дієта грунтується на вживанні їжі, багатої іонами калію — тоді народжується хлопчик, або іонів кальцію — для зародження дівчинки.

Продукти, рекомендовані для народження хлопчика: свіжі й сухі овочі, свіжі фрукти, соки з них у необмеженій кількості, картопля, ізюм, зелений чай. Поряд з цим можна вживати м'ясні продукти, рибу, білок яєць, але овочі і фрукти — щодня. Не рекомендують молоко і молочні продукти, жовтки яєць, мінеральні води з кальцієм.

Для народження дівчинки: жовтки яєць, молочні продукти, яловичина, свинина. Необхідно зменшити у меню овочі і фрукти. Таке харчування триває близько шести місяців до моменту зачаття.

До кількох днів скоротили цей процес японські вчені. Їм удалося на ультрацентрифузі розділити сперматозоїди, які несуть ікс-та ігрек-хромосоми. Завдяки штучному запліднению вже народилося шестеро дівчаток.

Микола ВАСИЛИК,
кандидат медичних наук

м. Рогатин,
Івано-Франківська обл.

Професор
Федір МАМЧУР

Лікувальні властивості буряка

Столові (червоні) буряки були відомі вже у IV ст. н. е. не тільки як смачний овоч, а й як лікарська рослина. Пізніше Діоскорид, а потім Гален описали її лікувальні властивості. У народній медицині протягом багатьох століть застосовували при лікуванні гіпертонічної хвороби, ожиріння, закрепів, гіперцидних гастритів та інших захворювань шлунка, кишечника, печінки та нирок.

Столовий буряк містить велику кількість мікроелементів, вітаміни та інші сполуки з лікувальними властивостями. Зокрема вітаміни B_1, B_{12}, С, РР, калій, кальцій, фосфор, йод, сірку, магній, цинк, залізо, а також мікроелементи рубідій та цезій, терапевтичне значення яких ще не

досліджено. Серед інших сполук — вуглеводи, органічні кислоти та азотисті барвні речовини — бетаніни. Останнім часом польські науковці довели, що антоціан справляє позитивну дію при лікуванні злоякісних новоутворень.

Угорський лікар А. Ференчі у клінічних умовах лікував пацієнтів, хворих на рак, препаратами з буряка і довів, що сік має протипухлинні властивості. Більш глибоке вивчення показало, що він містить залізо (близько 7,3 мг%), яке у поєднанні з певними сполуками активізує роботу кровотворних органів, завдяки чому збільшується кількість гемоглобіну у крові.

Досліди німецьких вчених свідчать, що сік з червоного буряка має захисні властивості проти радіації. У багатьох країнах (Німеччина, Польща, Швеція та ін.) він є у широкому продажу, передусім у магазинах здоров'я. Ці консервовані соки вживають як допоміжний засіб для лікування малярії, грипу, дизентерії, гострих запальних процесів дихальних шляхів, та для регуляції кров'яного тиску.

Додамо, що сік червоного буряка справляє добрий вплив на нервову систему, поліпшує пам'ять завдяки великій кількості мікроелементів та вітамінів. Для ослаблених та анемічних дітей бажано підсолоджувати медом. Це дуже цінний засіб, що зміцнює дитячий організм.

З лікувальною метою видавлений свіжий сік з буряка необхідно вживати поволі, невеличкими порціями від 1/4 до 1/2 склянки протягом двох-трьох тижнів. Потім двотижнева перерва, і курс повторити знову. Бажано розводити водою або морквяним соком, бо нерозведений викликає пекуче відчуття у горлі.

м. Івано-Франківськ.

ЯКЩО

хочете рекламувати свою продукцію, ідеї чи послуги

ЯКЩО

прагнете успіху у задуманій справі

ЯКЩО

бажаєте мати щонайшвидшу вигоду від власної підприємливості,

ЗВЕРТАЙТЕСЯ ДО НАС!

Гарантуючи вам популярність на Україні і за її межами науково-популярний журнал «Наука і суспільство» готовий вміщувати на своїх сторінках рекламні оголошення підприємств, наукових закладів, господарств, державних та кооперативних організацій.

Реклама приймається як у кольоровому, так і в чорно-білому виконанні. Плата — на договірній основі. Мова — за бажанням замовника.

Звертайтеся до нас за адресою:

252025, м. Київ,
провулок Рильський, 10,
редакція журналу «Наука і суспільство».

Телефони 229-55-86, 228-00-16,
додатковий — 338.

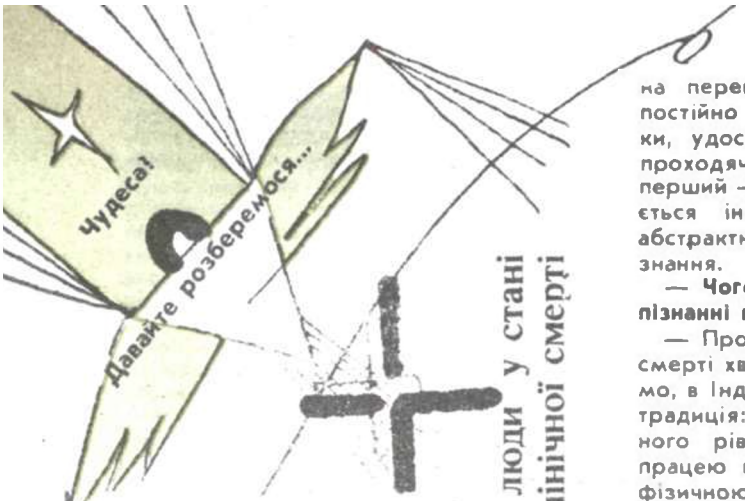

«Там» так добре!

Що відчувають люди у стані клінічної смерті

На запитання нашого кореспондента відповідає член правління секції «Людина і Всесвіт» Київського будинку вчених кандидат технічних наук Анатолій Іванович ГАРАНУХА.

— Анатолію Івановичу, нині люди, звільняючись від догми «єдиноправильної» ідеології та відповідного світогляду, повертаються до уявлень про невмирущість людської душі, можливість перевтілення її, існування потойбічного світу. Ви вивчаєте феномен «життя після життя». Тож передусім запитання: чи живе людина після смерті?

— Принаймні, є докази на захист цього припущення. Хоч абсолютної відповіді на це запитання, боюсь, ніхто не дасть. Більше того, якби ви мене запитали, наскільки достовірні знання, здобуті наукою, я б не міг за жодне з них ручитися на сто процентів. Адже абсолютна істина, напевно, недосяжна — ми пізнаєм певні відносні істини, постійно уточнюючи їх і наближаючись до абсолютної.

— Тобто наше незнання впирається в обмеженість сучасної науки?

— Так. Проте я тут мушу обумовити: за індійською філософською доктриною санкх'я, абсолютні істини може пізнавати людина, яка оволоділа наукою йогів. Скажімо, індійський філософ Ауробіндо Гхош запевняв, що він досяг такого рівня розвитку, коли міг виходити на абсолютну істину. Його вчення грунтується на перевтіленні душ. Причому душі, постійно змінюючи матеріальні оболонки, удосконалюються й розвиваються, проходячи певні рівні пізнання світу: перший — тваринний (пізнання здійснюється інтуїтивно), другий — рівень абстрактного мислення, третій — надзнання.

— Чого ж людство добилося у своєму пізнанні потойбічного буття?

— Проблема існування життя після смерті хвилює людей здавна. От, скажімо, в Індії понад п'ять тисяч років існує традиція: людей високого інтелектуального рівня, котрі своєю розумовою працею приносять більше користі, ніж фізичною, відправляють у спеціальні поселення — ашрами,— добре забезпечені усім необхідним. Там вони розробляють нові методи лікування, морально-етичні та юридичні норми поведінки, виступають як судді, а головне — займаються професіональною психотехнікою. І за п'ять тисяч років досягли фантастичних успіхів. Здатні керувати всіма фізіологічними процесами, психічним станом та будь-якими органами. Але найцікавіше — їхнє уміння входити у стан смерті, «померти», скажімо, на кілька днів і навіть тижнів. Наука і досі не спромоглася з'ясувати, чи зберігаються у таких «мертвих» бодай якісь ознаки життя, хоча проведено чимало наукових досліджень. У стані штучної смерті мешканці ашрамів дістають надзнання, які нам надзвичайно важко збагнути. А те, чого ми не розуміємо, того й не сприймаємо. От, приміром, як пояснити сліпому від народження, що таке світло, чи тварині, позбавленій абстрактного мислення,— теорему Піфагора?

Так що наукове дослідження смерті почалося ще в психологічних лабораторіях давніх індусів, хоча мудреці всіх часів і народів замислювалися над цією проблемою. І цікаво — всі дійшли висновку про вічність і безсмертя людської душі.

Ще одним поступом людської цивілізації на шляху пізнання потойбічного світу став досвід стародавньої тібетської науки, близько двох тисяч років тому викладений у так званій «Тібетській книзі мертвих» (точна її назва — «Проміжний стан смерті»). Це зібрання текстів, які обов'язково мають прочитати померлому, а потім над його могилою, аби допомагати йому збагнути, що з ним коїться. Аби він повністю усвідомив, що помер, що тіло його поховано, а душа продовжує своє існування в іншому стані. Головне завдання померлого — впізнати у сліпучому світлі, яке незабаром з'явиться, Розум Всесвіту, покликаний дати надзнання, тобто «просвітлення». Вважається: дістався ці надзнання, душа людини втрачає потребу ще раз поверну-

тися у наш світ, перевтілившись в іншу людину.

Із сучасних дослідників феномену смерті хотів би назвати насамперед американського медика й філософа доктора Р. Муді, який накопичив солідний експериментальний матеріал щодо стану людини в стадії клінічної смерті. Він систематизував цей матеріал, вивів певні закономірності. Зокрема, Муді встановив: люди, котрі побували в стані клінічної смерті (потім реанімовані), пережили багато спільного, причому такого, що виходить за межі сучасних уявлень про людину.

— Що ж вони розповідають?

— Людина помирає, і тієї миті, коли фізичні страждання її сягають межі, вона чує, що лікар робить висновок про смерть. Чує неприємний шум, гучний дзвін чи гудіння, водночас відчуває, що швидко мчить довгим чорним тунелем. Потім раптово опиняється поза власним фізичним тілом, бачить його на відстані, як сторонній глядач. Спостерігає за спробами повернути його до життя, від несподіванки перебуваючи в стані емоційного шоку. Згодом померлий зосереджує думки і поступово звикає. Помічає, що має «тіло», проте зовсім іншої природи, з іншими властивостями, ніж те фізичне, щойно покинуте. Далі приходять душі померлих людей, як правило родичів та знайомих, щоб зустріти й допомогти «новенькому». Потім з'являється світлова істота, котра випромінює раніше незвідану любов і душевне тепло. Ця істота без слів задає померлому запитання з приводу оцінки його життя і проводить через миттєві картини найважливіших подій з прожитого, що минають у зворотному порядку або постають усі разом. Невдовзі людина помічає, що наблизилася до якогось бар'єру чи межі, яка, очевидно, розділяє життя земне й подальше. Однак, виявляється, померлий повинен повернутися назад на землю, час його смерті ще не настав — медикам вдається вивести його зі стану клінічної смерті. Тоді він чинить опір, оскільки спізнав інше життя і не бажає повертатися. Він сповнений радості, любові й спокою. Незважаючи на небажання повернутись, все одно якимось чином возз'єднується з власним фізичним тілом і знову оживає. Пізніше він намагається розповісти про все пережите іншим, але це важко зробити. Передусім людина не знаходить адекватних слів, щоб описати неземні події. Крім того, вона стикається з насмішками. Але все пережите впливає на подальше земне життя і особливо — на уявлення про смерть та її співмірність з життям. Іноді з'являється здатність передбачати події, так зване «ясновидіння».

— Це є спільним для всіх, хто повернувся з того світу, чи бувають винятки?

— Розповіді, як правило, відрізняються одна від одної, але Муді виокремлює такі моменти в пережитому більшістю повернутих: здатність бачити й чути все, що діється навколо, відчуття миру й спокою, відсутність болю, чорний тунель чи провалля, перебування поза фізичним тілом, зустріч з іншими померлими, сліпуча світлова істота, перегляд картин власного життя, відчуття межі з потойбічним, неможливість людською мовою передати все пережите тощо.

— Що твердять інші науковці, які займаються цією проблемою?

— За соціологічними дослідженнями американського вченого Джорджа Гелапа, серед людей, які безпосередньо зустрічалися зі смертю, у стані «поза тілом» перебувало 26 процентів, чітко спостерігали за власною «кончиною», бачили на власні очі навколишній світ — 23, добре чули звуки — 17, пізнали мир і спокій, не відчували ніякого болю — 32, бачили світлову істоту — 14, переглядали власне життя — 32, перебували в іншому світі — 32, зустрічалися з іншими істотами — 23, пролітали тунелем — 9, пізнали феномен передбачення — 6 процентів.

— Розкажіть, будь ласка, докладніше про оте дивовижне світло...

— Хто з ним зустрічався, розповідають про яскраве сліпуче світло, яке, проте, зовсім не засліплює. Крім того, ніхто не сумнівається, що то жива істота, яка випромінює любов та лагідність і біля якої дуже затишно й добре. Вона вступає з померлим у телепатичний контакт, тобто без слів і жестів. Перше запитання настільки містке, що його важко перекласти людською мовою. Воно стосується готовності прийняти смерть, оцінки життєвого шляху, ставлення до людей і т. ін.

— Потойбічне життя асоціюється у багатьох з уявленнями про рай і пекло. Що з цього приводу кажуть «очевидці»?

— Про рай і пекло в класичному розумінні ніхто з реанімованих не розповідає. Проте під час демонстрування світловою істотою картин життя всі скоєні «гріхи» випливають, і людина при цьому справді переживає «пекельні» муки.

— Який зміст ви вкладаєте у слово «гріх» — біблійний чи якийсь інший?

— Очевидно, це зло, заподіяне іншим людям. «Померлий» ніби переживає той біль, якого з його вини зазнали інші.

— Чи може душа, полишивши фізичне тіло, вступати в контакт з живими людьми?

— У більшості випадків людина, покинувши власне фізичне тіло, бачить його збоку й не може второпати, що сталося. Тож спочатку розгублюється.

Намагається схопити за руку лікаря-реаніматора, аби припинив процес реанімації — адже «там» так добре! Однак ніхто не реагує на безтілесну душу — просто не помічає її. Більше того, у неї з'являється здатність миттєво проникати крізь предмети й людей і навіть стежити за подіями в інших кімнатах. Уявлення про час і простір зовсім спотворюється. Відомі курйозні випадки, коли «померлий» спостерігав за родичами, які перебували далеко від реанімаційної, а потім переповідав їм про свої враження, що відповідали дійсності.

— Якими ж бачать себе «померлі»! Чи є в них тулуб, кінцівки, голова!

— Різні люди бачать себе по-різному. Декому здається, що у нього з'явилося особливе напівпрозоре золотисте тіло, інші відчувають себе невидимим згустком енергії, здатним рухатися з неймовірною швидкістю. Очевидно, ми й тут стикаємося з обмеженням нашої уяви: те «потойбічне» буття неможливо ні описати, ні уявити.

— Що таке душа і де вона перебуває після того, як полишає тіло!

— Душа, чи духовне тіло, існує реально, вона вічна, незнищенна й здатна змінюватися. Жодні прилади поки що не виявили її. Це свідчить про те, що ми маємо справу не із звичайним матеріальним тілом або полем, а з матерією дещо іншої природи. Її здатні бачити йоги, екстрасенси, представники народів, які перебувають на низькому рівні розвитку, деякі чутливі люди. Що ж до місцеперебування душі — якихось достовірних даних немає, здогадуватися ж не будемо. Одне скажу, що духовне тіло продовжує жити у світі з іншими просторовими й часовими параметрами. Час перебування там за нашими земними мірками — приблизно два роки, потім — знову на землю. Нове втілення може відбутися в іншій країні, на іншому материку, воно ніяк не пов'язане з минулим життям, хіба що якоюсь глибинною пам'яттю.

— Фактаж, нагромаджений Муді, очевидно тлумачать по-різному! Що ви скажете з цього приводу!

— Зрозуміло, будь-які факти потребують якогось пояснення. Тим більше, якщо вони, як виявилося, є типовими. Висунуто кілька гіпотез, покликаних дати наукове обгрунтування феномену «життя після смерті».

Деякі науковці схиляються до думки, що відмираючи, головний мозок не втрачає відразу своєї активності, оскільки в ньому ще діє залишковий кровообіг. Адже відомо: крім основного серця в людському організмі функціонують інші «серця», так би мовити, локального значення. Відбуваються також певні вегетативні процеси. Живлення мозку не припиняється, кисень продовжує надходити малими дозами, що пояснює неодночасне, поступове відмирання мозкових ділянок. Крім того, чутливість до кисневого голодування вони мають різну. Ця поступовість, можливо, і приводить до послідовної зміни «передсмертних» програм, які становлять оті елементи життя після смерті. Скажімо, ділянка мозку, що відповідає за звукове сприйняття, відмираючи, видає свою звукову програму; та, що керує зоровим відчуттям,— зорову і т. ін. Проте, на мою думку, ця гіпотеза надто слабка і неспроможна пояснити багато суттєвих нюансів, відкинути які не можна. Скажімо, перебування поза фізичним тілом, чітке зорове й слухове сприйняття навколишнього, бачення неземних подій, не підкріплених життєвим досвідом людини, та ін.

Існує ще психологічна гіпотеза смерті. Німецький філософ Юнг виділяв архітипи психічної діяльності — так от під час вмирання ці архітипи виявляються. Все пережите пояснюється такою своєрідною творчістю умираючого. Галюцинаторні процеси відбуваються за певною програмою, мовою його культури. Ця гіпотеза досить цікава й приваблива. Відомі приклади, коли «померлий» християнин у світловій істоті впізнав Ісуса Христа, юдаїст — ангела божого, індус — своїх богів. У «Тібетській книзі мертвих» сказано, що кожна людина стрічає своїх богів (але не завжди їх упізнає). Тобто процес творчості відповідає індивідуальній внутрішній культурі.

— А як ті, хто в бога не вірить!

— Атеїсти спілкуються з світловою істотою, яка випромінює безмірну любов, і, звичайно, з богами не асоціюється. Мені, до речі, відомий факт, коли жінка перебувала зі «смертю» вічна-віч три доби. Після того, як її примістили у морг, поринула в чорний, неприємний простір, з якого виходу не бачила. Тоді звернулася до бога з проханням допомогти їй. Хоча віруючою себе не вважала, але, як і більшість наших людей, була вихована, так би мовити, у середовищі з християнською культурою та мораллю. З'явилися дві істоти, в яких вона легко впізнала знайомих з ікон Ісуса Христа та Діву Марію. Жінка відчула їхню силу, що повернула її духовне тіло назад, вона побачила згори спочатку місто, потім лікарню, морг, своє фізичне тіло, яке швидко прийняло її знову в своє лоно. Далі медики, виявивши у «померлої» ознаки життя, реанімували її, і нині жінка, нівроку, жива й здорова. Або ще випадок, зі слів мого знайомого реаніматора. Чоловік розбився на мотоциклі, але не втратив ні здатності сприймати навколишнє, ні відчуття пронизливого болю. «Він мерт-

вий,— сказали прибулі на місце пригоди медики, а той це прекрасно чув. — Але навіщо нам оформляти висновок про смерть — нехай цим реаніматори займаються». Відвезли потерпілого до лікарні, поклали на реанімаційний стіл. У той час чоловік відчув, як вирвався з напівживого стану, біль пропав, найшло відчуття миру й спокою. Несподівано з'явилася невидима істота, близькість якої відчував інтуїтивно, й передала інформацію, що її можна було тлумачити так: «Навіщо ти сюди прийшов?», або «Що ти такого зробив для людей, що потрапив сюди?», чи «Тобі ще не час». Після того чоловіка повернули до життя, він негайно увійшов у своє фізичне тіло.

І, нарешті, гіпотеза про подвійну структуру людини. За життя духовне й фізичне тіла утворюють біологічну істоту, а під час умирання, відповідно, відбувається розділення, відтак фізична оболонка відмирає, а духовна продовжує існувати за іншими, вже неземними законами.

Сучасним фізикам відомо про існування більш тонких структур матерії, зокрема мікролептонів (тобто мікрочастинок, що мають надзвичайно малу енергію, порівняно з класичними елементарними частинками). Можливо, з них складається духовне тіло, чи аура, як її називають екстрасенси, котра оточує людину за межами її тіла. Звичайно, щодо структури матеріальної душі, то ми ще далекі від істини. Але важлива саме констатація: духовне тіло існує. І мене більше цікавить саме експериментальне підтвердження цього. Не так важливо, що воно поки ніяк науково не пояснюється. Наука ще не розібралася як слід, як відбувається процес травлення, але ж від цього ніхто від їжі не відмовився.

Щодо мого внеску в проблему. Я пропоную експеримент, який допоможе реаніматорам і науковцям, котрі вивчають стан смерті, визначити відтинок часу, на який припадає клінічна смерть. Адже він відрізняється від «земного» часу. На якій хвилині після зупинки серця людина зустрічається з описаними феноменами? Як це здійснити? В реанімаційній можна встановити слайдопроектор, що вмикається відразу після зупинки серця. Через певні проміжки часу, скажімо, хвилину, слайди міняються. Причому реаніматори їх не повинні бачити, аби не навіювали «померлим» телепатично слайдові зображення (у науковому експерименті треба враховувати можливі варіанти. Крім того, реаніматори можуть навіяти побачені картинки й після реанімації, під час опитування). Паралельно слід прокручувати тексти на магнітофоні, теж через кожну хвилину, аби довідатися про слухове сприйняття реанімованого. Весь процес реанімації можна записати на відеоплівку, щоб зіставити його спостереження з тим, що зняла відеокамера.

Після успішно проведеного експерименту можна буде впевнено відкидати одні гіпотези й обстоювати інші.

— Скільки часу існує духовне тіло і як можна пояснити його появу?

— Ви мене штовхаєте на дуже серйозне питання: чи створений наш Всесвіт кимось, чи він існував вічно сам по собі? Чимало вчених схиляється до думки, що він таки створений. Скажімо, американський учений Х'ю Рос, що увійшов був у десятку кращих учених США, випустив книжку «Відбитки пальців Бога», де науково обгрунтовує: наш світ виникнути випадково не міг. Всі параметри матерії настільки тонко підібрані, що, скажімо, варто силу, яка утримує важкі частинки в ядрі атома, збільшити всього на два проценти, й серед хімічних елементів, що складають світ, залишаться лише важкі (уранові, трансуранові). Такі «тонкощі» стихійно некеровані, самі утворитися не могли.

За санкх'я, світ утворився таким чином: існувала вічна наддуша й окремо від неї (але як її відображення), певне матеріальне тіло. Для дальшого удосконалення й розвитку ця наддуша розпалася на окремі звичайні душі, матеріальне тіло також зазнало процесу розпаду, утворивши Всесвіт. Потім настане період, коли все повернеться на свої місця, і так повторюватиметься вічно.

— Чи є інші переконливі докази життя після смерті?

— Одним із доказів є здатність йогів пізнавати те саме, що й людина після смерті, тобто надзнання, виходити на пряму з надрозумом, про що говорили Ісус Христос, Будда, Платон, Ауробіндо Гхош. Людське тіло — це ніби автомобіль, в якому їдеш. Коли він вийде з ладу — пересядеш в інший і їхатимеш далі.

— Феномен «життя після смерті» розбиває вщент сучасне матеріалістичне уявлення про природу та людину. Чи займалися ви філософським аспектом проблеми?

— Звичайно, феномен не вписується у рамки сучасного матеріалістичного світогляду. Але він зовсім не суперечить матеріалізмові взагалі. Визнаючи існування духовного тіла, я абсолютно не відкидаю ідею про його матеріальну основу, більше того — переконаний, що після смерті людина перебуває в об'єктивному, реальному світі, який не перетинається зі світом земним. Так що я вважаю себе матеріалістом.

Інтерв'ю взяв Володимир ІЛЬЧЕНКО.

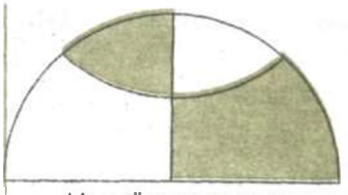

Мозаїка планети

Про полтергейст говорили давно

Візьмемо для себе сміливість стверджувати, що полтергейст існує вже не один десяток років. А коли бути зовсім точним, незабаром можна відзначати його 150-річний ювілей.

У другій половині XIX століття на Європу накотилася хвиля містики. У квітні 1867 року в Лондоні виникло «Діалектичне товариство». До нього увійшли відомі лікарі, вчені, юристи. В програмі записали, що на засіданнях обговорюватимуть питання, які не знайшли об'єктивної оцінки в суспільстві. Як ви здогадуєтесь, члени нового об'єднання поставили перед собою мету — розгадати природу спіритизму.

У червні 1870 року спеціальна комісія із членів товариства підготувала детальний звіт про досліди, пов'язані з загадковими явищами. Встановлено: «під час спіритичних сеансів можуть виникати звуки різного характеру, які, здається, линуть з меблів, від підлоги й стін. І часто можуть ясно відчуватися коливання, що ці звуки супроводжують, звуки не можуть бути результатом якоїсь м'язкової діяльності або механічних винаходів». Комісія також зафіксувала, що в деяких випадках «важкі тіла починають рухатися без якихось технічних прийомів». Особливий інтерес становить зауваження про те, що «умови, за яких спостерігаються ці явища, бувають різні, для того, щоб ці явища виникали, потрібні мабуть певні особи, тоді, як присутність інших, як правило, служить для них перешкодою».

Чи не здається вам, що все це дуже нагадує сучасні досліди з телекінезу?

Невже дослідження членів «Діалектичного товариства» набагато випередили свій час? У звіті прямо зазначалося: «Всі явища, які становлять предмет наших досліджень такого роду, що їх легко викликати шляхом обману. Втім багато хто з нас був свідком дивовижних явищ, які ми все ж не могли звести до свідомого чи несвідомого обману.

Широкого розголосу набули досліди хіміка Вільямса Крукса. Йому допомагав знаменитий медіум Даніл Юм. Крукс створив прилад, який вловлював зміну ваги тіла. Медіума садовили у спеціальне крісло, з'єднане з вагами і уважно стежили за стрілкою фіксатора. Кажуть, іноді вага медіума збільшувалася на дев'ять фунтів.

Чи помилявся Крукс? Чи шахраював Юнг? Так, досліди не назвеш науковими. І все ж, чи на всі запитання, поставлені свого часу відомим хіміком, ми маємо відповіді сьогодні?

Свого часу фотографії духів зчинили багато галасу. Уявіть собі, навіть на перших дагерротипах, за спиною портретованих можна було побачити нечіткі тіні, що дуже нагадували обличчя померлих предків. Особливо уславився фотограф на прізвище Мемлер. Віддрукувавши автопортрет, він несподівано виявив на фотоплівці поруч зі своїм зображенням ще одну постать. Може пластинка експонувалася двічі? Мемлер повторив дослід. Результат був ідентичний. Після цього фотограф дійшов висновку, що чіткі зображення за спинами портретованих залишили якісь «вищі сили».

Це відкриття багато в чому визначило долю Мемлера: справи його пішли вгору. Однак, незабаром виявилося, що на пластинках Мемлера обличчя духів дуже нагадують обличчя живих людей. Вибухнув скандал. На Мемлера подали позов до суду. Однак перевірка, проведена в ательє, не виявила слідів містифікації.

А от колега Мемлера, паризький фотограф Бюге, який співробітничав із «Спіритичним журналом», тривалий час був, як-то кажуть, поза підозрою. Так тривало доти, доки в ательє не завітав поліцейський фотограф Ломбар. Він виявив бажання сфотографуватися разом з духами. Бюге зробив необхідні приготування, аж раптом Ломбар попросив проявити заготовлену фотопластинку без експозиції. Обробка засвідчила: на ній вже було зображення духа. Таким чином встановили, що пластинка експонувалася двічі.

КОЛУМБ НЕ БУВ ПЕРШИМ

Стародавні китайські навігатори здолали на бамбукових плотах Тихий океан і відкрили Америку ще 5000 років тому. Таке тверде переконання голови Китайського океанографічного товариства Пен Дехая, що очолює великий дослідницький колектив авторів нещодавно опублікованої тритомної праці «Історія мореплавства Китаю».

Запропонована там схема, котра фактично відкидає першість Колумба, така: китайці, що живуть з прадавніх часів у південно-східній частині країни, зважилися на небезпечну подорож і попливли на схід, де, перебираючись з острова на острів, досягли західного узбережжя Америки.

Якими ж аргументами підкріплює учений свою версію? Характерні кам'яні шкребла і череп'яні вироби, аналогічні тим, що вироблялись саме на батьківщині китайських мореплавців, знайдено на Філіппінах, на островах Океанії і навіть у Новій Зеландії та Південній Америці. Як вважають експерти, іншої можливості, крім морського шляху, для цього не існувало. Вивчаючи археологічні знахідки, автори тритомника дійшли висновку, що тихоокеанська культура з антропологічної та лінгвістичної точок зору має своє коріння у китайській культурі. Ранні острів'яни, на думку китайських учених, могли бути мігрантами з Китаю. Черепи стародавніх жителів, знайдені у Фошані, провінція Гуандун, мають такі ж характерні особливості, як і останки меланезійців.

Мозаїка планети

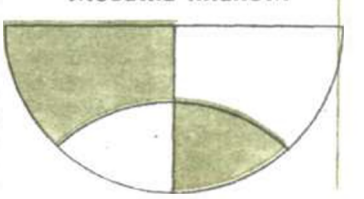

Шахова олімпіада

Конкурс розв'язання — 2-й тур

На діаграмах — шахові етюди: в усіх білі починають і виграють. Правильне розв'язання одного етюда дає три очка. За помічені хиби у завданнях цього туру (дуаль, побічне рішення, нерозв'язуваність та неможливість позиції) — нараховуються додаткові бали. Вказувати слід лише основний варіант розв'язання.

Рішення кожного етюда

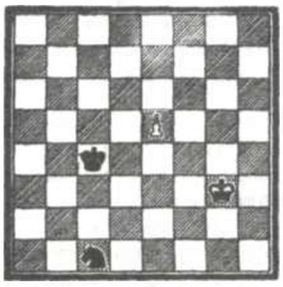

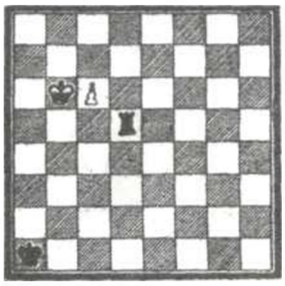

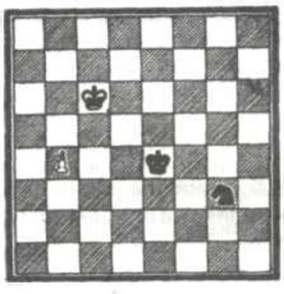

подавайте на окремій картці або листом у двох примірниках, з обов'язковою позначкою «Шахи. 2-й тур». Останній термін надсилання відповідей — 20 квітня цього року (за поштовим штемпелем). Не забудьте вказати точну адресу, прізвище, ім'я та по батькові.

Чекаємо на ваші відповіді й зичимо успіху!

Журі конкурсу.

СТАВКА — ЖИТТЯ

Родоначальником сучасних шахових клубів стало кафе «Режанс» у Парижі. Різного часу там грали найкращі шахісти: Філідор, Дешапель, Сент-Аман, Андерсен, Морфі, Капабланка, Альохін...

Серед відвідувачів кафе, котрі приходили подивитися гру великих шахістів, були не менш видатні суспільні і політичні діячі, письменники: Руссо, Вольтер, Дідро, Робесп'єр, Тургенєв, Купрін...

Робесп'єр, навіть ставши головою якобінського уряду, часто заходив до кафе. Якось він програв симпатичному юнакові і вже дістав гаманця, аби розрахуватися. Але юнак схвильовано мовив: «Ви програли, а моя ставка — життя людини».

З цими словами він подав Робесп'єру наказ про звільнення із в'язниці маркіза де Мюрен, засудженого до страти.

— Хто ви? — грізно запитав голова уряду.

— *Його* наречена! — і юнак зняв перуку.

Перед Робесп'єром постала чарівна білявка.

Наказ було підписано...

На діаграмах № 5 і № 6 задачі української проблемістки Надії Леонтьєвої. Завдання в першій — мат за чотири ходи, в другій — мат за п'ять ходів. Подумайте та розв'яжіть!

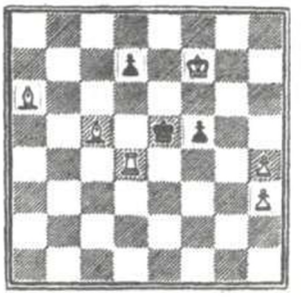

В. АРЧАКОВ,
голова обласної та міської Київської комісій з шахової композиції.

Сміхофраза — „Трон"

У листах до редакції читачі просять опублікувати рецепти косметичних масок, страв народів світу, а також зарубіжний гумор. Щодо перших двох, у у нас не вистачає сміливості опублікувати рецепти — жінки сприймуть це за знущання, бо ж не кожна з наших милих читачок має змогу робити бананову маску або приготувати молоду телятину під ананасовим соусом. Тим, хто має таку можливість, наші рецепти не потрібні...

А от щодо гумору, то, справді, нам нічого не залишилося, як сміятися, щоб залишатися при здоровому глузді.

Тож пропонуємо вам

Дружина: Краще б я вийшла заміж за чорта.
Чоловік: Це неможливо, адже шлюб між близькими родичами заборонено.

Мати: Щоб удома була не пізніше десятої вечора.
Дочка: Завтра чи післязавтра?

Уторські діалоги

Дідусь: Для чого тобі ворона, що ти робитимеш з нею?
Внук: Кажуть, що ворони живуть 300 років, то я вирішив перевірити.

Мати: (до 14-літньої доньки). Давай поговоримо на теми статевого життя.
Дочка: Давай, якщо зможу — допоможу.

Дочка: Пішта мене так любить, що виконає всі мої бажання.
Мати: Дурненька, ти мало просиш.

Дружина: З нашою донькою не все гаразд. Вона весь час шиє дитячі сорочки й повзунки.
Чоловік: Нічого страшного — менше по хлопцях бігатиме.

Чоловік: Ми з дружиною вирішили здійснити круїз навколо Європи. Дайте, будь ласка, два квитки.
Касир: Вам у різних каютах?
Чоловік: Так. І, якщо можна, на різні пароплави.

Болгарські діалоги

Турист: Чи народився у вашому селі якийсь відомий чоловік?
Селянин: Ні, у нашому селі народжуються одні лише немовлята.

Рибалка впіймав велику рибину. Підійшла якась жалісліва жінка:
— Бідолашна рибина...
— Бачите, якби вона не роззявляла рота, то нічогісінько з нею не трапилося б,— відказав рибалка.

Кондуктор: Ваш квиток дійсний для пасажирських поїздів, а ви сіли на швидкий.
Пасажир: Нічого, коли це так важливо, то перекажіть машиністові нехай зменшить швидкість.

Директор: Ви володієте есперанто? Ми будемо листуватися з деякими іноземними клієнтами цією мовою.
Службовець: Звичайно, адже я там прожив десять років.

Хлопець: Ви вірите в кохання з першого погляду?
Дівчина: Ні, ні, що ви...
Хлопець: Тоді нам доведеться зустрітися ще завтра.

Хлопець: Бачиш, он покотилася зірка. Кажуть, коли загадати щось у цей час, то обов'язково збудеться.
Дівчина: Так, але я не вірю, щоб загадане зараз мною здійснилося?
Хлопець: Чому?
Дівчина: Ти надто сором'язливий...

Міліціонер: І як ви могли сісти за кермо у нетрезвому стані?
Порушник: Не міг — друзі допомогли.

Залізовмісні засоби

Залізо — життєво необхідний елемент для організму людини, важлива складова гемоглобіну крові й ряду тканинних ензимів, що каталізують процеси клітинного дихання. Крім того, діє як специфічний подразник кісткового мозку — збільшує кількість еритроцитів і гемоглобіну в крові. Впливає також на надниркову залозу, чим пояснюється його загальнотонізуюча дія. Тому дефіцит заліза в організмі спричиняється до захворювання крові, порушення обміну речовин. Для їх лікування і профілактики, а також за підвищеної потреби організму в залізі (у період вагітності, лактації, при інтенсивному рості у підлітковий період та ін.), при великих крововтратах (при хірургічних операціях, геморої, пологах, виразці шлунка чи 12-палої кишки) застосовуються залізовмісні лікарські засоби.

Асортимент добре відомих (алоє з залізом, гемостимулін, ферроцерон) поповнився новими імпортними ліками — ферроградуметом і тардиферoном.

Ферроградумет — це таблетки, вкриті оболонкою, що забезпечує поступове регулярне надходження заліза в організм. Однієї вистачає на добу. Приймають препарат натщесерце за годину до їди.

Тардиферон — драже, теж має подовжену дію і завдяки вмісту мукопротези захищає слизову оболонку шлунково-кишкового тракту від подразнюючої дії сульфату заліза — основного діючого компонента препарату. Призначають його дорослим і дітям (старшим 12 років) по одній-дві горошині двічі на день (ранком і ввечері) за годину до їди, не розжовуючи.

Препарати заліза приймають, заздалегідь проконсультувавшись з лікарем. Термін лікування визначається індивідуально.

Людмила МУЛЬКО,
співробітник Українського науково-дослідного центру фармації.

З гороскопу друїдів

Береза

(24.06)

Гнучка й аристократична, легка, чарівна. Маючи успіх, ніколи цим не зловживає. Вміє бути делікатною і стриманою, не нав'язує своїх симпатій і настроїв, нічого не вимагає і ні про що не шкодує.

Скромна до пуританства, завжди елегантна. Їй властиве почуття міри, не терпить вульгарності. Розкіш і показуха їй чужі. В ній немає й тіні снобізму. Охоче жила б у селі, але може зажити й до будь-якого місця, тільки б мати можливість спокійно працювати. Незважаючи на витончену зовнішність, береза виростає дуже працьовитою.

Скромний і делікатний характер визначає її прихильність до спокійного кохання. Сентиментальна, буває вірною, любить і вміє влаштовувати вдома затишок. Буває, бере шлюб необачно, але ніколи про це не шкодує.

Примітна риса Берези — інтелігентність. Сили її уяви і винахідливості не мають меж. До роботи ставиться завжди творчо, і це вміння у поєднанні з працездатністю відкриває перед нею всі двері.

Незважаючи на те, що здатна до найрізноманітніших видів діяльності, найбільших успіхів досягає в галузі мистецтва. Нетоварська — і це її єдина вада. Байдужа до світського життя, контактів з впливовими людьми. Береза часто буває щасливою, бо її потреби мінімальні: їй досить мати близьку людину і гарну бібліотеку.

Риси народжених під знаком Берези: м'який характер, інтуїція, фантазія.

Під знаком Берези народилися: Гуттенберг, Матейко, Стрелецький.

Бук

(21—22.12)

Стрункий і вродливий. Доживає, як правило, до глибокої старості, зберігає всі риси, властиві молодості, зокрема, спритність, гнучкість.

За сприятливих умов досягає успіху у будь-якій галузі. Винахідливий в різних ситуаціях, переповнений всілякими планами, які успішно реалізує. Не дає збити себе з обраного шляху. Вміє непогано організувати своє життя.

Хоча завжди ощадливий і вміє розподілити свій бюджет, буває іноді щедрим. Не дуже любить ділитися своєю власністю, витрачає її економно.

Бук — солідна, порядна людина, завжди зважує всі «за» і «проти», ніколи не покладається на волю випадку. В коханні йому не вистачає фантазії. Ідеальний чоловік (чи дружина). Прагне мати дітей, затишний дім. У зрілому віці здатен на пригоди, більше через прагнення довести собі та іншим, що він лишився молодим, привабливим і бадьорим.

Інтелігентний, має організаторські здібності, виражений матеріаліст. Над усе прагне багатства і щастя.

Риси народжених під знаком Бука: вдумливість, точність, організаторські здібності, реалізм.

Під цим знаком народилися: Пуччіні, Сталін.

Що нового у «Перкомі»!

НОВИНИ ЕЛЕКТРОНІКИ

Майже половина всього обсягу великих інтегральних схем запам'ятовуючих пристроїв у світі становлять ті, що перепрограмовуються, спеціалісти називають їх репрограмовані. У Радянському Союзі основний постачальник цих пристроїв — науково-виробниче об'єднання «Мікропроцесор».

Енергонезалежне зберігання інформації, можливість багаторазового репрограмування, широкі функціональні можливості і високі технічні характеристики зробили ці запам'ятовуючі пристрої невід'ємною складовою частиною практично всіх мікропроцесорних систем, засобів автоматики і вже вийшли за рамки простого пристрою для збереження інформації. Застосування запам'ятовуючих пристроїв великої інформаційної ємкості в обчислювальних системах може забезпечити всю програмну пам'ять, включаючи операційну систему, обслуговуючі програми і програми вводу-виводу для зовнішніх пристроїв. В цьому випадку немає потреби звертатися до дискових пристроїв.

Застосування репрограмованих елементів пам'яті привело до створення нового класу виробів — програмованих споживачем логічних інтегральних схем. Знадобляться вони і у пристроях для обслуговування населення, переносних приладах для контролю здоров'я людини та інших.

Арсенал науково-технічних рішень, нагромаджених в науково-дослідному інституті об'єднання «Мікропроцесор», — Київському НДІ мікроприладів при розробці цих виробів відкриває нові можливості для створення приладів з комерційною реалізацією науково-технічної продукції в короткі строки. Для розширення сфери їх застосування важливого значення набуває обмін досвідом між спеціалістами електронної промисловості — виробниками інтегральних схем і споживачами — приладобудівними підприємствами.

Обговоренню нинішнього стану розробок в галузі мікроелектроніки була присвячена третя галузева науково-технічна конференція, що проводилася на базі НДІ НВО «Мікропроцесор».

У конференції взяли участь провідні спеціалісти і вчені 40 науково-дослідних інститутів та конструкторських бюро, в тому числі НДІ НВО «Науковий центр» м. Зеленограда, Сибірського відділення АН СРСР, вузів Білорусії, РРФСР, УРСР, НДІ і КБ ряду міністерств, наукових колективів м. Києва. Конференція ухвалила створити Асоціацію виробників та споживачів напівпровідникових запам'ятовуючих пристроїв для погодження їх інтересів. Слід об'єднати ресурси споживачів для фінансування розробок, проведення єдиної політики цін в умовах ринкової економіки та конкуренції із зарубіжними фірмами на вітчизняному ринку.

Відповіді на запитання, вміщені у «Гіперболоїді» (див. стор. 38—41).

ПОДУМАЙТЕ! Оскільки і рибалка і швартовщик тягнуть троса кожен на себе, то його натяжіння дорівнює силі лише одного з них і, отже, нічим не відрізняється від сили, докладеної першим рибалкою, який самостійно підтягує човна. Отже, два човни наблизяться до берега одночасно.

ПОМІРКУЙТЕ! Більше. Оскільки із верхньої посудини вода переллється в другу, потім — в третю і так далі, і в кожній посудині буде порушено поверхневий натяг. Отже, до 50 г додасться зайва вода із всіх посудин, в яких сталося це порушення.

«ЧИ ЗНАЄТЕ ВИ?..»
1. У 1948 р.; 2. 76 років; 3. Платон; 4. Церера; 5. Десни; 6. Репін; 7. 5—6 тонн; 8. Компас; 9. Гліссада; 10. Лукрецій Кар.

Відповіді на кросворд, вміщений у № 2 ц. р.

По вертикалі:
1. «Сумерк». 2. Зарудний. 3. Скарб. 4. Гилка. 5. Бокаріус. 6. Либідь. 9. Гармаш. 13. Бунчужний. 14. Тулумбаси. 16. Макаров. 17. Капуста. 22. Саврасов. 23. «Покора». 24. Климишин. 26. Пірнач. 28. Амосов. 29. Рівне. 30. Байда.

По горизонталі:
7. Думанський. 8. Григорович. 10. Перун. 11. Гречаники. 12. Палій. 15. Кунтуш. 18. Курінь. 19. Караван. 20. Курбас. 21. Сулима. 25. Волость. 26. Павлик. 27. «Істина». 31. Аркан. 32. «Підбрехач». 33. «Зимою». 34. Заболотний. 35. «Відпочинок».

Читайте у наступному номері:

Доля саркофага. Інтерв'ю вченого нашому кореспондентові

Соціальний інтелект і здоровий глузд. Роздуми науковця

Життя нації. Біологічний аспект соціальної проблеми

Україна і українці. Піонери Канади

Конкурс-вікторина «Подорож у Всесвіт»

Винниченко В. Відродження нації. Доба Отаманщини

Техніка і ми. Висока напруга

З роду-віку... Українське весілля

«Щастя дай, боже, народу» З історії пісні-молитви

Мазепа-будівничий

На що здатен «Перком». Розповідає технічний директор акціонерного товариства

Поради для дому, для сім'ї

Банк ідей. Як подолати безсоння

Профілактика аденоми. Поради спеціаліста

Місяць впливає на кров

Резонанс

Гумор

Інформація звідусіль

На 1-ій стор. обкладинки — робота Олени ПОРХУН, яка зайняла перше місце на Українському конкурсі аранжувальників квітів.
Фото К. СТАРОДУБА.

Головний редактор
Ю. Г. РОМАНЮК

Редколегія:
Б. М. ГИЧКО
(відповідальний секретар)
В. І. ІВЧЕНКО
(заступник головного редактора)
С. В. КУЛЬЧИЦЬКИЙ
В. П. КУХАР
І. Д. ЛЕПША
М. В. ПОПОВИЧ
А. М. СЕВЕРИН
В. І. СЕРГІЙЧУК
К. М. СИТНИК
Е. В. СОБОТОВИЧ
Н. В. СУКМАНСЬКА
(редактор відділу)
К. С. ТЕРНОВИЙ
О. К. ФЕДОРУК
А. О. ЯЦИШИН

Редактори відділів:
Ц. М. ГАНУШКЕВИЧ
М. В. КУХАРЧУК
В. І. ПУСТОВОЙТ
Н. В. СУКМАНСЬКА

Літературний редактор
С. В. ЯНКО

Коректор
Т. Д. МУРАВИЦЬКА

Художнє оформлення та художній макет
Р. Є. БЕЗП'ЯТОВА та
Г. П. ФІЛАТОВА

Зареєстрований Державним комітетом Української РСР по пресі серія КП, № 185.

Здано до набору 04.01.91.
Підписано до друку 25.02.91.
Формат 70×108/16.
Папір офсетний № 1. Офсетний друк.
7,7 ум. друк. арк.
16,5 ум. фарб. відб.
9,7 облік.-вид. арк.
Тираж 41 740 прим.
Зам. 01130031.
Ціна 80 к.

Адреса редакції:
252025, Київ-25, Рильський пров., 10.
Адрес редакции: 252025, Киев-25, Рыльский переул., 10.
Телефони: комутатор 2280016, додаткові — 3-76, 3-71, 3-63.

Комбінат друку видавництва «Радянська Україна», 252047, Київ-47, проспект Перемоги, 50.

Комбинат печати издательства «Радянська Україна», 252047, Киев-47, проспект Победы, 50.

Ежемесячный научно-популярный и литературно-художественный иллюстрированный журнал общества «Знание» Украинской ССР «Наука и общество» (на украинском языке), № 3 1991 г.

Издательство «Радянська Україна»

ПЕРСОНАЛЬНА МІКРОЕОМ

«Электроника МС 0517» — нова вітчизняна персональна ЕОМ. Вона — модернізований варіант шістнадцятирозрядної побутової ПЕОМ «Электроника МС 1502». На відміну від попередньої моделі додаткові функціональні блоки дали змогу істотно поліпшити технічні характеристики та програмні засоби і поставити нову ЕОМ в один ряд з найпоширенішими зарубіжними комп'ютерами типу IBM PC.

Нова персональна ЕОМ виконує наукові та економічні розрахунки, працює з пакетами прикладних програм (електронні таблиці, бази даних), готує і редагує тексти, організує змістовне дозвілля. Її можна використовувати для управлінської діяльності та автоматизації технологічних процесів.

Застосування спеціалізованих ВІС дало змогу значно скоротити кількість мікросхем, істотно підвищити їх надійність. Сумісність з IBM PC відкриває доступ до її програм. А підключивши блок для вводу й обробки біоелектричних сигналів, можна контролювати стан здоров'я людини.

До мікроЕОМ можна підключити і монітор «Электроника МС 6106.02» чи «Электроника МС 6105», кольоровий телевізор з REB або відеовходом, друкуючий пристрій «Электроника МС 6312», послідовний канал зв'язку з інтерфейсом ИРПС, нагромаджувач на гнучких магнітних дисках «Электроника МС 5312» та побутовий касетний магнітофон.

Основні технічні характеристики: тип мікропроцесора КМ 1810ВМ88, швидкодія — не менше 1,5 млн. операцій на секунду, обсяг ОЗУ — 256 (512) Кбайт, обсяг ПЗУ — 48÷64 Кбайт.

Напруга живлення 220 В, споживана потужність — не більше 20 ВТ, маса — не більше 3,5 кг.

Програмне забезпечення: керуюча програма МОНІТОР, інтерпретатор мови БЕЙСИК-К, набір текстових програм, редактор текстів, система управління табличними базами даних, пакет ігрових програм, патентно чиста операційна система С4-ДОС, сумісна за програмним інтерфейсом з MS DOS, транслятори мови АССЕМБЛЕР, СІ, ПАСКАЛЬ, ПРОЛОГ.

Орієнтовна ціна ПЕОМ «Электроника МС 0517» — 1300 — 6000 крб. залежно від конфігурації використання та вартості периферійних пристроїв.

Отже, максимум зручностей за мінімальної ціни!

ВИГОТОВЛЮВАЧ: НВО «Мікропроцесор»: 252136 Київ, вул. Півн. Сирецька, 1.

Міжнародне свято квітів

З 11 по 15 квітня 1991 року в столиці України триватиме Міжнародне театралізоване свято квітів «Київ-91», організоване під егідою виконкому міської Ради народних депутатів. Засновник свята — зовнішньоторговельне виробниче об'єднання «Роксолана».

У програмі: Всесоюзний та Міжнародний конкурси аранжувальників квітів, Міжнародна комерційна виставка квітів і супутніх матеріалів.

Виставку буде відкрито у фойє Палацу, конкурси проводитимуться на його сцені у присутності глядачів. Конкурсні програми супроводжуватиме концерт, у якому візьмуть участь найкращі художні колективи і виконавці.

Оргкомітет забезпечує рекламу в фойє, на сцені та на робочих столиках.

Свято передбачає знайомство з досягненнями квітникарства та мистецтва аранжування квітів. Воно сприятиме обмінові інформацією, встановленню ділових контактів і співробітництву, зміцненню дружніх відносин між спорідненими містами.

Зарубіжні делегації обслуговуються перекладачами і транспортом для поїздок містом, забезпечуються безплатним місцем проживання. На всіх учасників чекає широка культурна програма, знайомство з історичними пам'ятками, музеями, картинними галереями та театрами Києва. Крім того, на святі квітів можна дістати будь-яку інформацію.

Запрошуємо організації й фірми, зацікавлені у рекламі своєї діяльності, розвитку квітникарства і мистецтва аранжування, бути співзасновниками подібних свят.

Із «РОКСОЛАНИ» — в 135

Якщо ви забажаєте привітати своїх друзів квітами замість вітальної листівки, то вже сьогодні ми приймемо й виконаємо ваше замовлення у 135 країнах світу.

Сервіс «Інтерфлори» — до ваших послуг.

Єдине, що ви повинні зробити,— це оформити замовлення в «Роксолані».

Адреса: 252070, м. Київ, Андріївський узвіз, 9, «Роксолана».

Телефон 416-11-88, телекс: 131340 РОК

телефакс: 044-416-35-26

INTERFLORA ° FLEUROP ° F.T.D.

Ця робота Наташі БОРЦОВОЇ зайняла друге місце на Українському конкурсі аранжувальників квітів.

Фото Костянтина СТАРОДУБА.

ISSN 0130—7037 «Наука і суспільство», 1991, № 3, 1—88

80 к.

Індекс 74330